Гу138
1591/11

21/40
IX Б 51

ДИМИТЪРЪ ЙОЦОВЪ
Бившъ генераленъ консулъ на България

ГРАФЪ ИГНАТИЕВЪ
и
НАШЕТО ОСВОБОЖДЕНИЕ

(ДИПЛОМАТИЧЕСКА СТУДИЯ — ПО ЛИЧНАТА АРХИВА НА ГРАФА)

СОФИЯ — 1939

ВСИЧКИ ПРАВА ЗАПАЗЕНИ

I 7138

Съчинения отъ сжщия авторъ.

На български езикъ

Дипломатически студии по нашето Освобождение	София
Санъ-Стефанска България	„
Константинъ Стоиловъ като ораторъ . .	„
Политически речи на Адолфъ Хитлеръ .	„
Освобождението на България (сп. Мисъль), ...	„
Ориентировка на Европейската политика (сп.Ълг. Сбирка).	„
Културно политическа история на Вратца	„
Конспиратори (исторически романъ) . .	„

На италиянски езикъ София

La Bulgaria attraverso sedici secoli . . . Milano

На нѣмски езикъ

Leuchtendes Asien. Oestergaard verlag . .	Berlin
Odysse eines konsuls „ „	„
Zaz Ferdinand „ „	„
Anima von Semmering. Eden verlag . . .	„
Dobroudja	Hamburg

На холандски езикъ

Haremlifde an Intrige. Verlag Alert de Lange . . . . . Amsterdam

На английски езикъ

The Kaiser's Spy. American Weekly New-York.

На френски езикъ

Anima. Roman historique (Revue des Nations)
La paix Balkanique . . . . . Milan

1594/11

ПЕЧАТНИЦА „СТОПАНСКО РАЗВИТИЕ“ А. Д. — СОФИЯ

НА МОЯ СИНЪ,
МИТКО Д. ЙОЦОВЪ,
ПОСВЕЩАВАМЪ
ТОЯ ТРУДЪ.

Библиотека
„СЪВРЕМЕННА ДИПЛОМАТИЧЕСКА ИСТОРИЯ"
С о ф и я

Всички права запазени отъ автора, за всички страни по земното кълбо, включително и правото за препечатване отдълни части, въ каквато и да е форма, както и превода.

Copyright by Dimitri Jotzoff, Sofia

СЪДЪРЖАНИЕ

		стр.
	ВЪВЕДЕНИЕ	7
Глава 1.	Исторически предпоставки на руската политика на Изтокъ	15
Глава 2.	Мисията на Игнатиевъ въ Лондонъ . . .	25
Глава 3.	Експедицията въ Централна Азия	31
Глава 4.	Мисията на Игнатиевъ въ Китай	39
Глава 5.	Мисията на Игнатиевъ въ Цариградъ . . .	45
Глава 6.	Руската дипломация и нашия църковенъ въпросъ	55
Глава 7.	Възстанията на Балканитѣ	67
Глава 8.	Безсилието на Европа	81
Глава 9.	Цариградската конференция	89
Глава 10.	Следъ Цариградската конференция	99
Глава 11.	Игнатиевъ въ Виена, Парижъ и Берлинъ .	111
Глава 12.	Войната за нашето Освобождение	127
Глава 13.	Игнатиевъ въ Главната квартира	139
Глава 14.	Абдулъ Хамидъ II моли за миръ	151
Глава 15.	Въ паяжината на дипломатическитѣ интриги	155
Глава 16.	Съвещанията въ зимния дворецъ	163
Глава 17.	Одисеята на Игнатиевъ презъ Балкана . .	169
Глава 18.	Одринското примирие	201
Глава 20.	Преговоритѣ въ Санъ-Стефано	207
Глава 21.	Къмъ Берлинския конгресъ	217
	Заключение	229

БИБЛИОТЕКА
Н.Б.У.
„В. ЛЕВСКИ"

ВЪВЕДЕНИЕ

Презъ 1909 година гостувахъ нѣколко дена на генералъ Петъръ Димитриевичъ Паренсовъ, който по това време бѣше комендантъ на императорския дворецъ въ Нови Петерховъ. Престарелиятъ генералъ притежаваше още свѣжа струя на спомени отъ освободителната война и отъ службата си като пръвъ министъръ на войната въ свободна България. На първото ни свиждане съ него присѫтствуваше и нашия воененъ аташе при царската легация въ Петерсбургъ, майоръ Сирмановъ, сега генералъ отъ запаса, който ме придружи въ пѫтуването съ желѣзницата отъ столицата до Новия Петерховъ. Сирмановъ се ползуваше съ голѣми симпатии между руското офицерство и петерсбургското общество, а особено въ семейния крѫгъ на генералъ Паренсовъ. Разговоръть ни се поведе веднага върху току що излѣзлата моя книга: „Дипломатически студии по нашето освобождение, за която генералътъ бѣше рефериралъ въ Руската военна академия. Нему направило силно впечатление документитѣ, които се изнасятъ въ тая книга за мисията на генералъ Лефло, френскиятъ посланикъ въ Петерсбургъ, въ навечерието на балканската криза и нашето възстание. Той признава, че Горчаковата политика въ тоя критиченъ завой на историята е причината князъ Бисмаркъ да вземе реваншъ противъ руския канцлеръ въ Берлинския конгресъ и то въ вреда на България.

При следващитѣ наши разговори съ тоя милъ човѣкъ, на служба у императора Николай II, азъ чухъ неговата свободна и безпощадна критика върху политиката на тогавашния министъръ на външнитѣ работи въ Русия, Изволски, което обстоятелство ми направи силно впечатление, защото ние имахме съвсемъ други понятия за монархическа Русия, за цензура за притаено обществено мнение, подчинено на монархическата и абсолютна власть. Ние си представлявахме, че въ Русия нѣма свобода на печата и словото,че тамъ сѫ вкоренени традициитѣ отъ епохата на Николай I, когато монархътъ самъ се намѣсваше въ ролята на цензурата и той самъ е цензурираль творенията на Пушкина, ние мислѣхме, че руската интелигенция е свила знамената си до бѫдещитѣ революционни епохи и че въобще тамъ мисъльта е потисната.

Нѣколко месеци, които прекарахъ въ Царска Русия ми послужиха да промѣня мнението си и да се убеда, че нѣма страна въ Европа, кѫдето тъй свободно да се разисква и тъй свободно и всестранно да се обсѫждатъ политико-стопански и въобще държавни въпроси, когато интереситѣ, сѫдбата на Русия сѫ ангажирани. Идейнитѣ течения около славянскитѣ въпроси и външната политика на империята сѫ представлявали една публична трибуна, гдѣто нескончаема фаланга отъ просвѣтени руски мѫже, които обичатъ отечеството си, сѫ разгѫвали предъ руското общество културно политическитѣ задачи на нова Русия.

Генералъ Паренсовъ ми говорѣше за току що преживѣнитѣ събития, присъединяването на Босна и Херциговена къмъ Австро-Унгария и прогласяването на българската независимость, събития, които дадоха изобиленъ материялъ на руската преса и на историческата литература за да критикува безпощадно политиката на Изволски. Рускиятъ печатъ и руското интелигентно общество обвиняваха цѣлиятъ дипломатически апаратъ на Русия, на чело съ Изволски, за гдето е оставилъ да бѫде изиграна Русия отъ баронъ Еренталъ, австро-унгарския министъръ на външнитѣ работи. — „Австрия ни измами вѣроломно" викаше Паренсовъ; „тя се подигра съ Русия и това го дължимъ на кѫсогледието на Изволски и на неговия антуражъ въ Министерството. То ще костува скѫпи разочарования на Русия . . . Сега намъ трѣбва единъ графъ Игнатиевъ"!

Последнитѣ думи на генералъ Паренсовъ ми дадоха поводъ да настѫпя къмъ цельта, която ме привлѣче въ Русия.

— „Бихъ ли могълъ да прегледамъ архивата на графъ Игнатиевъ?

— „Но тя не е въ Петерсбургъ, отвърна генерала; всичко е пренесено въ именията на графа, въ киевската губерния. Цѣлото семейство е тамъ!

— „Нищо не ми пречи да отида и тамъ, ако ми бѫде разрешено.

Генералъ Паренсовъ позвъни на адютанта си, продиктува му една телеграма и следъ това ме хвана подъ рѫка и, подпирайки се на бастунъ, ме поведе къмъ трапезарията, гдѣто около двадесетъ души гости чакаха, между които двама генерали отъ свитата на царя.

На другия день, пристѫпяйка прага на кабинета му, той ме посрещна съ телеграма въ рѫка:

— „Милий мой, каза той, графиня Игнатиева, ще Ви приеме съ удоволствие.

Това ме много зарадва. Горѣхъ отъ нетърпение да тръгна часъ по-скоро. Нѣколко дена следъ това простихъ се съ генералъ Паренсовъ, който

ме почете и изпрати като баща. Колко обичаше България този старъ войнъ! Ние си пишехме съ него до последния часъ на живота му; последното му писмо, написано съ карандашъ, получихъ въ Милано, 1914 година, два дена преди смъртьта му.

Следъ двудневно пѫтешествие изъ рускитѣ красиви степи, прекѫсвани отъ нескончаеми борови гори, пристигнахъ въ селцето Кроподернци, Казатинска область. Стариятъ Димитри, нераздѣлниятъ другарь на графъ Игнатиевъ въ всичкитѣ негови пѫтешествия и мисии, ме посрещна и отведе въ едно крило на замъка, кѫдето бѣше отредена квартира за мене.

Въ четири часа подиръ пладне старата графиня ме прие и благосклонно изслуша цельта на моята мисия.

Въ деня когато пристигнахъ въ имението на графъ Игнатиевъ, графинята, Екатерина Леонидовна, бѣше устроила едно праздненство, по традиция правено всѣка година, въ честь на свършената жетва. Цѣлото село Краподернци бѣше събравъ 5 часа подиръ пладне предъ главната постройка на имението, въ широката площадка, която отдѣляше постройката отъ предния паркъ. Женитѣ бѣха наредени отъ лѣво, мѫжетѣ — отъ дѣсно, а децата съставляваха центъра. Всички бѣха празднично облѣчени, весели и вкупомъ, въ хоръ, съ мелодични гласове, тѣ пѣеха украйнски пѣсни. Графинята бѣше застанала на най-долното стѫпало, заобиколена отъ семейството и двамата трима външни гости.

До стълбитѣ имаше две бъчви, едната съ вино, другата съ водка, нѣколко коша съ нарезанъ на голѣми филий рѫженъ хлѣбъ, една грамадна каца съ солена риба.

Следъ като селянитѣ изпѣха нѣколко пѣсни,

по единъ даденъ знакъ всички мѫже свалиха шапки и съ благоговение изслушаха краткото приветствие на графинята, следъ което тя почна лично да раздава на всички подъ редъ парче хлѣбъ съ риба, водка или вино по желание. Направи ми впечатление, че женитѣ предпочитаха водката.

Започна народно тържество и следъ четвъртъ часъ ние се оттеглихме съ графинята въ горния етажъ на замъка въ кабинета на покойния графъ Игнатиевъ, съседенъ на спалнята му.

Леглото на графа си бѣ останало непокѫтнато отъ смъртьта му; върху покривката бѣха кръстосани дветѣ му сабли и върху тѣхъ фуражката. Писмената му маса бѣше въ сѫщото положение, въ което графа я бѣше оставилъ въ последния моментъ, любимиятъ му столъ за почивка следъ дългитѣ часове на работа, грамадна библиотека изъ шкафове, дори по коридоритѣ, една старинна колекция отъ картини, стотици портрети въ рамки красѣха коридори и салони, цѣлъ единъ комплексъ отъ спомени, които свързваха Игнатиевъ съ неговата полувѣковна служба на Русия. Въ една витрина, посетительтъ можеше да види най-скѫпия споменъ, на който графа и семейството му държаха. Тамъ, щомъ се доближи човѣкъ, чувствува меризмата на розовото масло. Едно стъкло отъ половинъ килограмъ розово масло, едната трета отъ него раздадена на скѫпи гости, бѣше поставено като споменъ отъ Казанлъкъ, между десятина други български предмети. Тамъ видохъ български шевици отъ разни крайща на България, копринени отрѣзки и платна, кустарни издѣлия и всичко, което е могълъ той да донесе въ Русия следъ Шипченскитѣ тържества, е събрано въ тоя шкафъ, посвѣтенъ на България.

А въ друга! Това бѣ хранилището на единъ

блѣнъ за България. . . тамъ бѣха черновкитѣ на всички проекти за Санъ-Стефанска България; на предния планъ, въ една кутия отъ зелено кадифе, съ сребърни орнаменти, лежеше писалката, съ която Игнатиевъ подписа свободата на България..

Привечерь графинята поржча да впрегнатъ колата, и ние заминахме, придгужени отъ младата ѝ дъщеря, за селцето. Въ църквата Св. Николай, построена преди много години отъ графа, въ подземието, е гробницата на тоя великъ русинъ.

На видно мѣсто въ предната часть на венцитѣ, стоѣше златния венецъ на България, занесенъ на гроба отъ една депутация, на чело съ генералъ Диковъ и Храновъ.

Още на другия день отъ пристигането ми ние започнахме съ графинята да отваряме подъ редъ 6-7 желѣзно-оковани сандъци и да подреждаме архивата, като азъ отдѣляхъ ония материяли, които ме интересуваха и които сж непосрѣдствено свързани съ нашитѣ борби за църковна и политическа независимость.

Не съмъ изпитвалъ никога въ живота си такава душевна наслада като презъ онѣзи 7-8седмици, прекарани въ мълчеливо съприкосновение съ творческия гений и отпечатъка на желѣзенъ характеръ на единъ дѣлови човѣкъ.

Старията мой професоръ по дипломатическа история въ Парижъ, академикътъ Албертъ Сорелъ, ми говорѣше често за онова магическо увлѣчение, къмъ което води историческото любопитство, когато историкътъ попадне въ неизчерпаеми извори на реалностьта.

Не разполагайки съ многовреме, моята задача се улесни отъ благосклонното внимание на графинята да разреши, щото всички въ замъка, гувернантки, учители, интенданти, младата графиня и азъ да почнемъ преписването на документи, рапорти, телеграми, писма и пр., касающи се до нашето освобождение .

Така успѣхъ да снема копие отъ около 800 документи, които дълго време отъ тогава, 1909 година лежаха въ моитѣ архиви. Сега имъ дойде редъ да послужатъ за написването на тая книга.

Много настоявахъ предъ графиня Екатерина Игнатиевна да ми даде писалката, съ която е подписанъ Санъ-Стефанския договоръ и черновкитѣ за да се запазятъ въ нашия музей. Тя отклони желанието ми, като казваше, че по-кжсно ще направи единъ приятенъ сюрпризъ като подари на България часть отъ архивата на графа съ други скжпи за насъ предмети.

Настжпиха събития, които другояче поведоха историята на Русия.

По материялитѣ, съ които разполагамъ азъ ще прослѣдя живота и дипломатическата дейность на Николай Павловичъ, но не обещавамъ да кажа на читателитѣ много нѣща въ тази малка книга. Колосалната работа на графъ Николай Павловичъ Игнатиевъ е споена съ две дати: 14 ноември 1860 и 19 февруарий 1878. Символичното значение на тия две дати ще остане за примѣръ въ лѣтописитѣ на руската история и ще напомня на потомството величественитѣ епохи на руското могжщество.

Димитъръ Йоцовъ

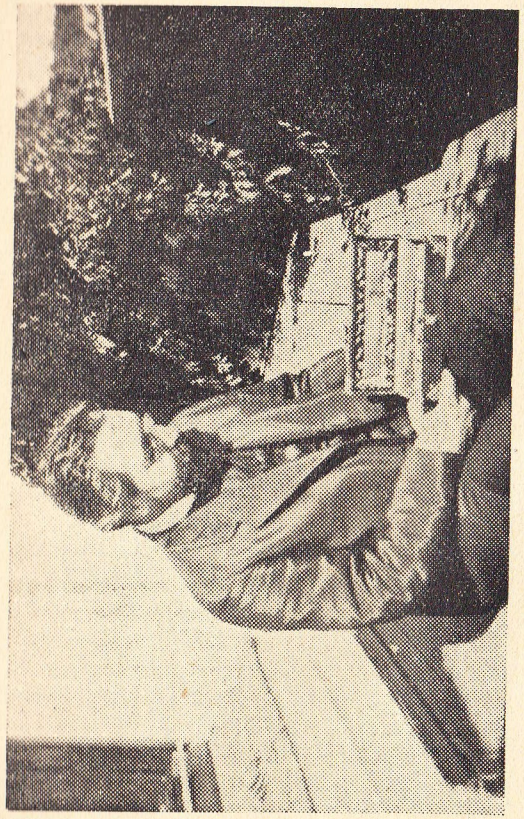

Писалката, съ която е подписанъ Санъ-Стефанския договоръ и авторътъ на тая книга въ 1909 година.

ГЛАВА I

ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕДПОСТАВКИ НА РУСКАТА ПОЛИТИКА НА ИЗТОКЪ

Севастополското поражение. — Бесарабския проблемъ. — Политиката на Николай I. — Размиритѣ въ турската империя. — Становището на Европа. — Глуха вражда между Николай I и Луи филипъ Орлеански. — Френската дипломация на Ориента. — Руската мисия. — Князъ Меншиковъ. — Николай I разкрива картитѣ си предъ Англия. — Франция и Англия защищаватъ Турция. — Кримската комбинация. — Игнатиевъ изпъква посрѣдъ траура на Русия.

Личностьта на Николай Павловичъ Игнатиевъ изпъква въ историята на руската външна политика въ втората половина на миналото столѣтие.

Кримската война, Севастополското поражение и мирния договоръ отъ 1856 година, подписанъ въ Парижъ, наложиха на Русия голѣми ограничения; нейното културно и политическо влияние между славянитѣ на Балканския полуостровъ, поробени отъ турцитѣ, претърпе единъ завой въ нейна вреда; свободата ѝ въ Черното море биде ограничена, а отнимането на южна Бесарабия я отдалечи отъ устието на Дунава.

Участьта на Бесарабия, съ огледъ на правата на Русия, има своята отдѣлна история и значение въ процеса на руската политика на Ориента. По силата на Букурешкия договоръ отъ 1812 година, сключенъ между Александъръ I-ий и Махмудъ II-ий — въ навечерието на Наполеоновото на-

шествие въ Русия — Русия присвои Бесарабия до долното течение на Дунава. Тъкмо въ тая епоха започва по-усилената българска емиграция къмъ северъ, и тамъ, въ Бесарабия, земя слабо населена и напущана отъ иновѣрцитѣ, нашитѣ колонисти намѣриха условия за работа. Компактни български маси, усилени, по късно следъ Одринския миръ на Дибича Забалкански, съ нови изселвания отъ България, се приспособиха на руския режимъ и направиха отъ тая страна своето ново отечество. Тѣзи колонисти сѫ служили за връзка на Русия съ поробения отъ турцитѣ български народъ.

Копнежътъ на българския народъ за свобода не билъ винаги правилно разбиранъ отъ руситѣ, отъ тѣхнитѣ официялни представители въ Цариградъ. Отъ дветѣ войни съ Турция, тая която водиха Прозоровски, Котузовъ и Багратионъ отъ 1806 до 1812 и похода на Баронъ Дибичъ Забалкански въ 1828 до 1829 години, българския народъ не билъ доволенъ отъ резултатитѣ; той започналъ да се разколебава въ руситѣ, защото е нѣмалъ представа какви сѫ били затрудненията на Русия въ други посоки. Когато нашитѣ емигранти въ Бесарабия, Ромъния и Одеса почнали да влизатъ въ съприкосновение съ официялна Русия и да я освѣтляватъ по-правилно върху участьта на народа, тогава почва и периода на едно по трезво, по замислено действие на руската дипломация, въ полза на балканскитѣ славяни. Мисията на врачанеца Александъръ Павловичъ Нековичъ при руския императоръ въ Варна, въ 1828 година, гдето царьтъ билъ въ главната квартира на рускитѣ войски на Дибича и старанията на плеада български, патриоти, сложиха предъ волята на Николай I-ий въпроса на нашето освобождение.

Размирнитѣ времена въ Европа, усложнени отъ постояннитѣ смутове на Ориента, преплетенитѣ интереси на Европа въ участьта на турската империя наложиха на Русия да следва еволюционенъ пѫть за своята източна политика и да дебне удобния моментъ да нанесе решителния ударъ надъ Турция. Въ 1833 година Николай I-ий сключилъ съ султана единъ договръ, извѣстенъ подъ името „Юнкяръ Скелезки договоръ", който е едно второ издание на „Кючукъ Кайнарджийския", а тоя последния се смѣта за най-блѣскавия дипломатически успѣхъ въ политиката на Екатерина II-ра.

По силата на договора отъ 1833 година, Русия си възвърна първенствующето положение на Балканитѣ и въ азиятскитѣ провинции на султана, както за своитѣ политико-стопански интереси, така и за правата ѝ да упражнява културно влияние и покровителство надъ православнитѣ поданици на султана.

Но това положение не траяло дълго време, Франция застана на чело на една дипломатическа кампания противъ Русия, взимайки поводъ отъ размирицитѣ въ Египетъ и войната между султана и Мехмедъ Али. Френскиятъ министъръ. Гизо, бѣ казалъ: — „Трѣбва да взимаме мѣрки, щото между Русия и Англия да нѣма много интимности дълго време: между тия две държави, трѣбва често да възникватъ конфликти". Въ развоя на сложнитѣ въпроси повдигнати отъ турско-египетския конфликтъ, френската дипломация успе да предизвика сключването на една конвенция отъ 13 юлий 1841 година, която отстрани Русия отъ нейното привилигировано положение въ Турция. Тази конвенция, наречена „Конвенция за проливитѣ", забранява преминуването въ мирно време на военни параходи презъ Босфора и

БИБЛИОТЕКА
1594/11
ОСНОВЕН ФОНД

Дарданелитѣ. Френската политика се яви да засили позициитѣ на Палмерстонъ[1]) противъ Русия. Отъ друга страна личнитѣ отношения на Николай I-ий съ френския кралъ, Луй Филипъ Орлеански, били много лоши още отъ юлската революция, когато кадетстката линия на френската династия узорпира трона на прямия наследникъ, Хенри 5-ий. Тази монаршеска неприязънь траяла до рухването на юлската монархия, и тя упражнявала вредно влияние върху правилното развитие на франко-рускитѣ отношения.

Втората френска република, както и втората империя на Наполеонъ III-ий, следвали традицията на миналото и непропущали случая да създадатъ на Русия неприятности, особено на Ориента.

Възползуванъ отъ безредията въ Египетъ Николай I-ий повдигналъ тайно въпросътъ предъ англиското правителство за ликвидирането на турската империя въ Европа и изгонването на султана въ Азия. Идеята за освобождението на балканскитѣ славяни зрѣяла въ плановетѣ на руската политика; правителството на Русия търсило удобенъ случай да увлѣче Европа по пѫтя на тази негова идея, обаче, руската инициатива даде обратенъ ефектъ въ Лондонъ.

Англиската дипломация застанала на почвата, че цѣлокупностьта на турската империя съставлява жизненъ интересъ за Англия, следователно за престижа на англиската политика и за нейното свѣтовно значение, Англия не може да допусне никакво посегателство върху цѣлостьта на турската империя. Подозирайки Русия въ завоевателни планове на Изтокъ и за да отстрани една катастрофа за Турция, Лондонскиятъ кабинетъ прибѣгналъ именно до континенталнитѣ комбинации.

1) Английски министъръ.

Едва се възкачилъ на императорския престолъ, Наполеонъ III възприелъ англиската комбинация; преминуването въ действие чакало само единъ претекстъ.

Нѣкогашната коалиция, която Александъръ I създаде противъ Напалеонъ I-й позволи на Англия да разкѫса континенталния блокусъ, а въ кримската — ролитѣ на великитѣ сили бидоха променени. Кралица Виктория питаяла органическа умраза противъ Русия.

Бележитиятъ френски историкъ на цивилизацията и министъръ на външнитѣ работи въ Франция, при царуването на Людвикъ-Филипъ, Гизо, се заинтересувалъ за положението на балканскитѣ християни отъ интереснитѣ доклади, които му изпращали полски емигранти, винаги разположени да интригуватъ и се борятъ противъ царския режимъ, въ лицето на който виждали угнетението на полския народъ. Полскитѣ емигранти давали идеята на френското правителство да патронира католическата пропаганда всрѣдъ православнитѣ християни на полуострова, които ще могатъ лесно да бѫдатъ спечелени, особено въ оня моментъ на исторически събития, когато начинающето църковно движение на българитѣ противъ фанариотитѣ растѣло отъ день на день и заплашвало да се изрази въ едно истинско народно движение, което може да бѫде ловко използувано отъ Русия.

Гизо се заинтересувалъ отъ това което става на Балканитѣ; той изпратилъ френския академикъ Бланки, съ научна мисия на Ориента. Бланки билъ придружаванъ отъ младия старозагорецъ, Александъръ Стоиловичъ Екзархъ, който му служилъ като секретарь и драгоманинъ.

Въ последствие много поляци застанали на чело на католическата пропаганда въ България, а много отъ тѣхъ, както и французи, постѫпили въ турската войска. Известниятъ реформаторъ на турската армия, Садъкъ паша, е поляка Чайковски.

Дори френскиятъ поетъ Ламартинъ, който се отличи въ февруарската революция, въ 1848 година, и стана известно време министъръ на външнитѣ работи, се явилъ ревностенъ защитникъ на Турция. Когато се повдигналъ въпроса за светитѣ мѣста въ Иерусалимъ, тогава настѫпилъ критическия моментъ въ отношенията на Русия съ Франция и Англия, върху изясненията на които не е безъ интересъ да се спрѣмъ за минута, тъй като тия именно събития закърмиха политическия темпераментъ на Николай Павловичъ Игнатиевъ.

На 28 май 1850 година френскиятъ посланикъ въ Цариградъ поискалъ отъ султана да припознае на латинскитѣ (католическитѣ) мисионери на Истокъ, правото да владеятъ изключително само тѣ светитѣ мѣста въ и около Иерусалимъ. Френската дипломация предявила това искане въ Цариградъ, по силата на капитулациитѣ отъ 1740 година, които даватъ пълна свобода на всички мисии да посещаватъ светитѣ мѣста, щомъ сѫ покровителствувани отъ френскитѣ крале.

Правата на католическитѣ мисии не сѫ били точно опредѣлени кои отъ светитѣ мѣста — и дали всичкитѣ — сѫ въ владението имъ. Гърцитѣ завзели известни отъ тѣхъ въ 1757 година, а по късно, въ 1808 султанътъ съ ферманъ имъ позволилъ да владеятъ Христовата гробница. Дълго време Франция се била дезинтересирала отъ тоя въпросъ, а въ 1850 година, съ въпросната си нота отъ 28 май, тя подготвила пѫтя за ревизията, тъй като придобититѣ права по Капитулациитѣ не мо-

гатъ да се отнематъ по волята на едного само отъ договорящитѣ.

Преговоритѣ въ Цариградъ между султана и френския посланикъ траяли безъ резултатъ цѣла година. Най-сетне на 9 февруарий 1852 година, единъ султански ферманъ възвърналъ на католицитѣ Витлеемската църква и правото имъ да служатъ на гроба на Мария-Дева. Франция се задоволила отъ тази полумѣрка, но това възбудило страшно руския царь. Рускиятъ канцлеръ, графъ Неселродъ въ инструкциитѣ си до руския посланикъ въ Цариградъ не скривалъ възмущението си, че Високата Порта е турила въ властьта на католицитѣ туй, което по право принадлежи на православнитѣ. Презъ февруарий 1852 година, извънредния руски пратеникъ въ Цариградъ съобщилъ на Неселрода, че Турция всецѣла е подъ протектората на Франция. Русия изявила претенции да се приложи Кючукъ-кайнарджикския договоръ, Наполеонъ III защищава католицитѣ. Конфликтътъ се очертава неминуемъ.

Императоръ Николай I е нетърпеливъ; той опиталъ почвата въ Англия за една ликвидация на Ориента. На 9 януарий 1853 година, на единъ балъ въ зимния дворецъ царя се отдѣлилъ въ единъ салонъ съ английския посланикъ, сѫръ Хамилтонъ Сеимуръ и завелъ разговоръ съ него.

Сѫръ Хамилтонъ предава тоя разговоръ въ доклада си до Палмерстонъ:

„— Слушайте, казалъ Николай I-й, ние имаме предъ насъ единъ „боленъ човѣкъ", твърде боленъ. Ще бѫде жалко, казвамъ ви го откровено, ако въ едно кѫсо време той се изплъзне отъ рѫцетѣ ни, преди да вземемъ всичкитѣ необходими мѣрки.

— „На силнитѣ и щедритѣ, отвърналъ сѫръ

Въ последствие много поляци застанали на чело на католическата пропаганда въ България, а много отъ тѣхъ, както и французи, постѫпили въ турската войска. Известниятъ реформаторъ на турската армия, Садъкъ паша, е поляка Чайковски.

Дори френскиятъ поетъ Ламартинъ, който се отличи въ февруарската революция, въ 1848 година, и стана известно време министъръ на външнитѣ работи, се явилъ ревностенъ защитникъ на Турция. Когато се повдигналъ въпроса за светитѣ мѣста въ Иерусалимъ, тогава настѫпилъ критическия моментъ въ отношенията на Русия съ Франция и Англия, върху изясненията на които не е безъ интересъ да се спрѣмъ за минута, тъй като тия именно събития закърмиха политическия темпераментъ на Николай Павловичъ Игнатиевъ.

На 28 май 1850 година френскиятъ посланикъ въ Цариградъ поискалъ отъ султана да припознае на латинскитѣ (католическитѣ) мисионери на Истокъ, правото да владеятъ изключително само тѣ светитѣ мѣста въ и около Иерусалимъ. Френската дипломация предявила това искане въ Цариградъ, по силата на капитулациитѣ отъ 1740 година, които даватъ пълна свобода на всички мисии да посещаватъ светитѣ мѣста, щомъ сѫ покровителствувани отъ френскитѣ крале.

Правата на католическитѣ мисии не сѫ били точно опредѣлени кои отъ светитѣ мѣста — и дали всичкитѣ — сѫ въ владението имъ. Гърцитѣ завзели известни отъ тѣхъ въ 1757 година, а по късно, въ 1808 султанътъ съ ферманъ имъ позволилъ да владеятъ Христовата гробница. Дълго време Франция се била дезинтересирала отъ тоя въпросъ, а въ 1850 година, съ въпросната си нота отъ 28 май, тя подготвила пѫтя за ревизията, тъй като придобититѣ права по Капитулациитѣ не могатъ да се отнематъ по волята на едного само отъ договорящитѣ.

Преговоритѣ въ Цариградъ между султана и френския посланикъ траяли безъ резултатъ цѣла година. Най-сетне на 9 февруарий 1852 година, единъ султански ферманъ възвърналъ на католицитѣ Витлеемската църква и правото имъ да служатъ на гроба на Мария-Дева. Франция се задоволила отъ тази полумѣрка, но това възбудило страшно руския царь. Рускиятъ канцлеръ, графъ Неселродъ въ инструкциитѣ си до руския посланикъ въ Цариградъ не скривалъ възмущението си, че Високата Порта е турила въ властьта на католицитѣ туй, което по право принадлежи на православнитѣ. Презъ февруарий 1852 година, извънредния руски пратеникъ въ Цариградъ съобщилъ на Неселрода, че Турция всецѣла е подъ протектората на Франция. Русия изявила претенции да се приложи Кючукъ-кайнарджикския договоръ, Наполеонъ III защищава католицитѣ. Конфликтътъ се очертава неминуемъ.

Императоръ Николай I е нетърпеливъ; той опиталъ почвата въ Англия за една ликвидация на Ориента. На 9 януарий 1853 година, на единъ балъ въ зимния дворецъ царя се отдѣлилъ въ единъ салонъ съ английския посланикъ, сѫръ Хамилтонъ Сеимуръ и завелъ разговоръ съ него.

Сѫръ Хамилтонъ предава тоя разговоръ въ доклада си до Палмерстонъ:

„— Слушайте, казалъ Николай I-й, ние имаме предъ насъ единъ „боленъ човѣкъ", твърде боленъ. Ще бѫде жалко, казвамъ ви го откровено, ако въ едно кѫсо време той се изплъзне отъ рѫцетѣ ни, преди да вземемъ всичкитѣ необходими мѣрки.

— „На силнитѣ и щедритѣ, отвърналъ сѫръ

Хамилтонъ, се вмѣнява въ дългъ — да подкрепятъ болния и слабия.

На 21 февруарий сѫщата година Николай I ималъ повторно разговоръ съ английския пратеникъ по въпроса за „болния човѣкъ" (Султанътъ и неговата империя). Въ тоя разговоръ царя разкрилъ картитѣ си.

—„Не искамъ, започналъ царя, да окупирамъ за винаги Цариградъ, но не искамъ да видя Цариградъ и Проливитѣ въ рѫцетѣ на Англичани и Французи или въ чиито да е други рѫце. Нѣма да позволя възстановлението и на Византийската империя, нито да видя уголѣмяването на Гърция въ размѣри да я направи една велика сила. Още помалко ще позволя Турция да бѫде разпокѫсана на малки републики, които биха станали прибежище на Кошутовци и Мациновци или други революцинери въ Европа. Вмѣсто да търпя подобна промена, азъ предпочитамъ да водя война, война до последния ми войникъ и до последната пушка. . . . Богъ ми е свидетель, че не обвинявамъ никого безъ основание. . . но . . . склоненъ съмъ да вѣрвамъ, че френското правителство търси да разбърка работитѣ на Изтокъ, като се надява по тоя начинъ да постигне своитѣ скрити цели, напримѣръ, да окупира Тунисъ".

Посланикътъ добавя въ доклада си: „Царя предлага подѣлбата на турската империя. Дунавскитѣ провинции, Сърбия и България да останатъ подъ руски проекторатъ, Египетъ и Критъ да вземе Англия и въ заключение императорътъ ни предлага да размѣнимъ мисли по този въпросъ; той не иска да сключимъ никаква конвенция само да си дадемъ думата на джентлементи".

Сѫръ Хамилтонъ завършва:

„Единъ монархъ, който тъй настойчиво говори за пропадането на една нему съседна империя, е

предрешилъ въпроса като мисли, че е настѫпилъ часа, не да чака пропадането на тази империя, но да предизвика това пропадане".

Искреността на Николай I разбуди подозрението у англичанитѣ.

Руската политика, обаче, държала другъ тонъ въ Цариградъ. Царьтъ изпратилъ при султана адмирала, князъ Меншиковъ, губернаторъ на Финландия, който пристигналъ съ голѣмъ салтанатъ въ столицата на Турция, придруженъ отъ други адмирали, генерали и дипломати и отъ единъ адютантъ на императора. Православниятъ свѣтъ въ Цариградъ го акламиралъ като освободитель. Князъ Меншиковъ предложилъ на султана да сключи съ Русия таенъ договоръ, съ който да даде на Русия изключителното право на протектората върху православието. Френското правителство се показало отстѫпчиво и отзовало своя посланикъ, който билъ решително противъ разширение правата на православнитѣ въ ущърбъ на католицитѣ. Меншиковъ разкрилъ картитѣ си и на 5 май далъ ултиматумъ на Турция по въпроса за предлагания таенъ руско-турски договоръ. Султанътъ, подържанъ отъ английския и френски посланици отказалъ да приеме руското предложение, което „противоречи съ основнитѣ принципи на турската независимость и заявилъ, че той ще бѫде протектора на своитѣ православни поданици". Английскиятъ дипломатъ въ Цариградъ предизвикалъ смѣната на великия везиръ и замѣстването му, на 20 май, съ Решидъ паша, отявленъ противникъ на руситѣ.

Николай I разядосанъ отъ задкулисната политик на Англия, далъ ултиматумъ на Турция и заповѣдалъ на войскитѣ си да навлѣзатъ въ васалнитѣ провинции Влашко и Молдовия.

Не било трудно да се спои коалицията про-

тивъ Русия; Франция застанала на чело, англий-
ска флота засилила френската, английски войски
били стоварени заедно съ френски въ Деде-
Агачъ, отъ тамъ по сухо презъ Одринъ за Варна.
Най-сетне турската флота, която се опитала да
оперира въ Черното море била съвсемъ унищо-
жена и тогава английски и френски военни кора-
би се промъкнали въ Черно море и блокирали
Кримъ. Севастополъ се преобърналъ на една кре
пость, защищавана отъ генералъ Тотлебенъ, съ
600 топа и 51.000 войска.

Подъ стенитѣ на тази крепость паднали 9.000
французи и 2000 англичани, убити и ранени, а го-
лѣма часть отъ тѣхъ загинали отъ холера.

Въ тия трагични събития угасна звездата на
Николай I-ий, на 19 февруарий 1855 година, въ
тия трудни за Русия времена се възкачи на престо-
ла Александъръ II и въ тоя страшенъ завой на
европейската политика изгрѣ звездата на младия
полковникъ, Николай Павловичъ Игнатиевъ.

БИБЛИОТЕКА НБУ ЛЕВСКИ

ГЛАВА II

МИСИЯТА НА ИГНАТИЕВЪ ВЪ ЛОНДОНЪ

**Въ услуга на Русия. — Игнатиевъ изуч-
ва Англия и завойтѣ на нейната свѣтовна
политика. — Свѣщенниятъ руски егоизъмъ.
— „Западната култура е една опасность
за Русия". — Исторически процесъ на ру-
ската политика въ централна Азия и на
Ориента. —**

**Русия и Англия въ централна Азия. —
„Русия има миротворна мисия". — На до-
кладъ при царя, въ Варшава въ 1857 г. —
Тайна мисия на Ориента. — Какви мѣрки
препоржчва Игнатиевъ за рускитѣ ин-
тереси въ Азия.**

Игнатиевъ започналъ своята дипломатическа
кариера въ Лондонъ, веднага следъ Кримската
война. Той участвувалъ като военененъ експертъ
въ Парижкия конгресъ и благодарение на него-
ватa ловкость и дипломатически похватъ, успѣлъ
да спаси за Русия северна Бесарабия до Траянo-
вия окопъ. Въ Лондонъ той изучавалъ сериозно
английската свѣтовна политика, нейнитѣ обекти
въ Азия, особено въ Персия, гдето се кръстосватъ нейнитѣ интереси съ рускитѣ, въ Арабия, въ
Мала Азия, въ Авганистанъ и пр. Съ желѣзна во-
ля и трудъ, той обработвалъ бронята на своя ха-
рактеръ, разширявалъ своитѣ познания и мирово
образование.

Отъ Лондонъ той е могълъ да наблюдава го-
лѣмитѣ промѣни въ свѣтовната политика и при
обратенъ анализъ да види грѣшкитѣ на руската
политика, както и ония на противницитѣ. Лондон-

ската школа уформи неговия умъ, създаде му една система въ работата презъ дългата му дипломатическа и държавническа кариера.

Характерното, което изпъква въ живота на Игнатиевъ е това, че той възприе отъ Европа всичко онова, което може да предпази единъ русинъ отъ пороцитѣ на европейския животъ, на европейската политика и въобще на европейския манталитетъ. Той тури въ напрежение естественитѣ дарби, тъй щедри къмъ него отъ Провидението, и не остави да бѫде засѣнчена или покварена отъ подражанието, нито една отъ умственитѣ и нравствени дисциплини, които той черпеше отъ широката руска душа, отъ бурната и героична руска история. Игнатиевъ е моделъ за своята епоха на единъ решителенъ националенъ и високо просвѣтенъ славянинъ. „Западъ е една опасность за Русия", повтарялъ често той предъ своитѣ приятели. „Западъ може само да ни отвори очитѣ да се пазимъ отъ него".

Архивътъ на Игнатиевъ е една грамадна колекция отъ материали за дипломатическа наука, познания, правилни преценки на събитията, пори отъ патриотизъмъ и безупрѣчна преданность на славянската солидарность, отъ доказателство на колосаленъ трудъ.

Колко интересни сѫ неговитѣ бележки, неговитѣ доклади и студии, въ които преценява развитието на руската политика отъ времето на Петра велики. Него го интересува политиката на Екатерина II, нейния гениаленъ планъ да отдалечи вниманието на Австрия отъ Прусия къмъ революционното движение въ Франция, за да има свободна ръка на Ориента, къмъ който е отправено всичкото ѝ внимание, отъ който тя мечтае да създаде източната империя, да възвърне кръста, вмѣсто полумесеца, на куполитѣ на Св. София, да

постави на императорския тронъ въ Цариградъ внука си, Константинъ и пр.

Английската политика и Наполеоновата епоха привличатъ особеното внимание на Игнатиева. Наполеоновата епоха постави руската политика при Александъръ първи въ едно завидно състояние. Русия стана арбитъръ на европейския континентъ и тя направи да се почувствува нейната сила и престижъ следъ Московската катастрофа за Наполеонъ. Но Игнатиевъ, задълбочавайки своитѣ анализи и изучвания върху величието и падението на своето отечество, навлиза въ единъ лабиринтъ на политически мистерии, които още отъ първия моментъ указаха своя ефектъ върху неговата душа и патриотизъмъ.

Игнатиевъ попадналъ на данни и доказателства, че външни западно-европейски фактори сѫ на дъното на многобройнитѣ тайни дружества въ Русия и конспиративни организации, ръководени отъ невидими центрове вънъ отъ Русияи, насочени противъ царския режимъ, противъ единството на империята, противъ сцеплението на руския народъ и интелигенция около идеала за могѫществото и благоденствието на Русия.

У Игнатиева се затвърдило убеждението, че историческия развой на Русия, силната динамика на нейния народъ и величието на нейната политическа душа ще се кръстосатъ въ решителенъ двубой съ Англия. „Ще настѫпи сѫдбоносния моментъ, бележи Игнатиевъ въ записките си, когато фатално ще се изправятъ една срещу друга империята на моретата и империята на ледоветѣ и степитѣ".

Игнатиевъ не вижда никаква полза за Русия и отъ по-второстепеннитѣ държави на западна и централна Европа. Той не вѣрва нито на Франция, нито на Австрия, нито на Прусия, съ която

е свързана Романовата династия. „Русия по своето географическо положение трѣбва да стои изолирана отъ Европа; всѣки контактъ на Русия съ Европа, е една крачка напредъ къмъ безсилие".

Ултра-националенъ егоизъмъ трѣбва, споредъ Игнатиевъ, да пропие историята на Русия; „тогава тя ще стане неуязвима, отъ нея ще се страхуватъ, защото тя ще бѫде справедлива.

Въ дневника на Игнатиевъ ние срѣщаме разсѫждения, въ които е проникналъ единъ духъ на последователность, една непоколебима вѣра, че Русия има да изиграе миротворна и културна мисия на Ориента и въ Азия. Тоя духъ обнаружава неговото политическо кредо и ние ще видимъ неговитѣ идеи да изпъкватъ като рози въ разноцвѣтенъ букетъ въ всичкитѣ негови служебни рапорти, разговори, мемоари и пр. и пр.

Когато разговарялъ съ китайскитѣ сановници, съ брата на Богдихана или съ самия императоръ на небесната империя, Игнатиевъ не скривалъ своята умраза противъ западнитѣ държави и не пропускалъ случая да изтъкне преимуществото на славянскитѣ народи и на азиятскитѣ.

Въ своята обширна кореспонденция отъ Лондонъ 1857 и 1858, Игнатиевъ е просто завладянъ отъ идеята фиксъ, че Русия трѣбва да се справи съ английското съперничество въ Азия. Лордъ Палмерстонъ е предметъ на особено изучаване и психологически наблюдения. Английскиятъ премиеръ не могълъ да прости на руския царь Николай I-ий за гдето руситѣ потопили въ Черното море английски транспортни параходи, които носили оръжие и муниции за кавказкия имаминъ, Шамилъ, който водилъ партизанска война противъ експедиционнитѣ руски войски въ Кавказъ.

„Да сторимъ и най-голѣмитѣ добрини на Англия", пише Игнатиевъ отъ Лондонъ, „тя пакъ нѣма да престане да ни мрази, да ни прѣчи и да ни унижава".

Презъ лѣтото 1857 година, Игнатиевъ билъ повиканъ на личенъ докладъ при царя. Александъръ II се намиралъ по това време въ Варшава. Следъ подробния докладъ върху събитията въ Англия, ходътъ на войната между Англия и Персия, въстаническото движение въ северна Индия, царьтъ му поржчалъ да приготви за всичко това писменъ докладъ да посочи въ него и мѣркитѣ, които Русия трѣбва да вземе въ защита на своитѣ интереси въ Азия. Освенъ доклада до Царя, Игнатиевъ изготвилъ и една докладна записка, на френски езикъ, до канцлера. Въ тази записка младиятъ полковникъ изтъква какви сѫ затрудненията на Англия въ Персия, Авганистанъ и Индия и посочва редъ мѣрки, които предстои Русия да вземе за защита на своитѣ интереси въ азиятския котинентъ, а така сѫщо и въ Цариградъ.

Идеята, че Русия трѣбва да се подготви за борба съ Англия не го напуща до последния моментъ на неговата дипломатическа кариера. Нѣма, обаче, нищо чудно въ това, гдето английската дипломация видѣ въ лицето на Игнатиева единъ отъ най-опаснитѣ противници.

Мнението на Игнатиева било възприето отъ азиятския департаментъ. Горчаковъ му предложилъ постътъ на посланикъ въ Персия. Това предложение изненадало Игнатиева. Той се побоялъ да приеме една толкова деликатна и трудна мисия и се мотивиралъ, че е още младъ (той билъ едва на 25 години) и недостатъчно подготвенъ за такава мисия, но поискалъ да бѫде изпроводенъ съ негласна мисия, като наблюдатель, въ източнитѣ страни за да се запознае по-отблизо съ въпроситѣ, интересуващи Русия. И въ докладната си записка до Горчакова, Игнатиевъ пи-

ше (септемврий 1857) между другото, че ако единъ день настжпи сериозенъ конфликтъ между Русия и Англия, то той ще се развие на азиятска почва. . . „Азия представлява великолепенъ теренъ за руското икономическо разширение и заради това Русия трѣбва да се устрой така, щото нейната търговия, промишленость и политическо влияние да измѣстятъ отъ азиятския континентъ Англия, Франция, Белгия и Америка". По онова време следъ кримската война, Япония не е представлявала за Русия интересенъ обектъ, а и самата Япония много по-късно разгърна страницитѣ на своята завоевателна политика.

Игнатиевъ препоржчва да се изучи добре централна Азия да се изпратятъ тамъ научни и стопански мисии, които да изучатъ съобщителнитѣ срѣдства, плавателнитѣ рѣки, изходящи отъ индийскитѣ планини, особено рѣката Аму Дари. Тия нагледъ научно стопански мисии ще прикриятъ военно стратегическия имъ характеръ.

Игнатиевъ поддържалъ, че ако Русия успѣе да създаде плавателни рейси по рѣката Аму Дари, тя ще може да се доближи до английскитѣ владения въ Индия и по този начинъ ще накара Англия да корегира своята политика спрямо Русия.

Отъ многото черновки въ архивата на Николай Павловича се вижда, че той е давалъ писмени освѣтления по въпроси отъ външната политика на Русия и на великия князъ Константинъ Николаевичъ, брата на царя, на военния министъръ, генералъ Ковалевски и до началника на азиятския департаментъ. [1])

[1]) Папки изъ архивата на графъ Игнатиевъ, съдържащи неговитѣ писма отъ Лондонъ до баща му, неговитѣ доклади по китайскитѣ работи, мисията на Путятинъ, кореспонденция съ Константинъ Николаевичъ.

ГЛАВА III

ЕКСПЕДИЦИЯТА НА ИГНАТИЕВЪ ВЪ ЦЕНТРАЛНА АЗИЯ

Експедиции въ Азия. — Игнатиевъ начело на една мисия въ Хива и Бухара. — Прощалнитѣ му ауденции у царското семейство. — На пжть за Хива. — Странни приключения. — Една нощна ауденция у хиванския султанъ. — Ориенталски жестокости. — „У руския царь има много полкозници". — Дипломатътъ насочва пистолетитѣ си противъ султана. — Траги комичния край на една мисия. — Игнатиевъ въ Бухара.

Съ редка компетентность Игнатиевъ е отбелязвалъ браздитѣ на руската политика въ Азия и на близкия Изтокъ. Това се вижда отъ писмата на Ковалевски до него. „Хвърлихъ семето въ азиятския департаментъ, пише въ своя дневникъ Игнатиевъ, и то почна да зрѣе въ съзнанието на министритѣ".

Още сжщата година, презъ октомврий, руското правителство наредило да се предприематъ две експедиции презъ идната 1858 година, едната къмъ Хератъ и Кандахаръ, въ Авганистанъ, другата въ Хива и Бухара, подъ предлогъ да се прати извънредно посланичество да благодари на султанитѣ на тия две туркестански провинции за подаръцитѣ, изпратени на царя, по случай коронацията му.

Първата експедиция била повѣрена на Ханинкова, а втората на полковникъ Игнатиевъ.

Главната задача на неговата мисия била да направи топографически снимки на течението на рѣката Аму Дари и да сключи търговски договори съ тия две провинции. Хива граничела съ киргизкитѣ степи, които били въ владението на Русия. Хиванцитѣ се държали винаги враждебно къмъ Русия, нападали често пограничнитѣ гарнизони, навлизали въ рускитѣ владения за плячка, обирали керванитѣ, съ една речь тѣ водили пиратска война въ степитѣ.

Поради климатически и топографически условия Русия не е могла да предприеме успѣшни експедиции срещу султана на Хива. Отъ времето на Иванъ грозни империята е била въ постоянни войни съ Хива. Приемницитѣ увѣнчаха завоевателната политика съ завземането на Казанъ, Астраханъ и Сибиръ. Регентката на руската династия, София, възвърна въ 1689 год., на Китай, съ Нерчинския договоръ, плодороднитѣ провинции по брѣговетѣ на рѣката Амуръ, съ задължението да разруши Албазинската крепость. Отъ тая епоха настжпи една струя на декадансъ и колебание въ руско-азиятската политика.

Петъръ велики далъ на руската политика новъ тласъкъ, особено следъ битката при Полтава, 1709 година.

Пжтешествията на Петъръ велики на Западъ, особено въ Холандия и Англия, гдѣто той видѣлъ какъвъ трафикъ тия две държави поддържатъ съ своитѣ параходи до Китай, Япония и Индия, открили предъ него перспективитѣ за голѣми стопански облаги, ако Русия успѣе да си създаде непосрѣдствено връзки съ мистериознитѣ империи въ Азия.

Планътъ на Петъра велики билъ да си пробие пжть къмъ централна Азия, отъ тамъ да съз-

даде връзки съ Персия, а въ източна посока да завладѣе Туркестанъ.

Намѣрихме интересни записки въ архивата на Игнатиева, между които и наставленията на Петъръ велики до руския посланикъ въ Персия, Волински, комуто изпратилъ въ помощь за топографически чертежи единъ италиянски инженеръ, Беневени. Цельта на изучаванията били да се открие дали има нѣкоя плавателна рѣка, която да изтича отъ Индия и да се влива въ Каспийското море.

Единъ туркестански султанъ, разбитъ и прогоненъ отъ своитѣ съперници, намѣрилъ спасение въ пограничнитѣ руски гарнизони. За отплата той открилъ на Русия, че сжществува едно старо легловище на рѣката Аму-Дари, което води къмъ Каспийското море. Стига да се разрушатъ бентоветѣ построени отъ султанитѣ на Хива, рѣката ще си тръгне по първото корито.

Изучаванията на князъ Бековичъ Черказки, губернаторъ на Астраханъ потвърдили това откритие на прогонения султанъ и отъ тоя моментъ, въпросътъ за подчинението на Хива и Бухара става въпросъ жизненъ за Русия и отъ първостепенно значение. Експедицията на князъ Черказки презъ Каспийското море дала като резултатъ построяването на красноводската крепость на източния брѣгъ на Каспийско море. Тая крепость прикрива степитѣ на Устъ Уртъ, задъ които започватъ владенията на Хива.

Въ 1717 година рускитѣ лѣтописи отбелязватъ първия руски успѣхъ въ Хива.

Въ тия мѣста, въ туркестанскитѣ степи, ние виждаме полковникъ Игнатиевъ да пжтува презъ пролѣтьта и лѣтото на годината 1858-ма, натоваренъ съ тайната и опасна мисия да очертае

БИБЛИОТЕКА
1594/11

браздитѣ на бѫдещата военна руска експедиция на генералъ Перовски.

Игнатиевъ описва съ трогателни думи своето прощаване съ императора, императрицата, своитѣ шефове, министритѣ Ковалевски и Горчаковъ.

„Моитѣ началници, пише Игнатиевъ, моитѣ приятели и близки ме изпращаха съ едно чувство на тѫга, като че ли пращатъ нѣкого на сигурна смърть. А най-трогателна бѣше моята прощална ауденция у императрицата, Александра Феодоровна. Тя ме пригърна като майка и горещо разцѣлува; когато бѣхъ на колѣне предъ нея за да получа нейната благословия въ тоя моментъ влезе императора. Нейно Величество се обърна къмъ своя августейши съпругъ съ думитѣ: — защо именно него, тъй младъ и тъй жизнерадостенъ, изпращате въ тази дивашка страна, гдѣто той рискува да загине безполезно. Тукъ той може да бѫде много полезенъ на Русия". Снабденъ съ потрѣбнитѣ инструкции, Игнатиевъ се отправилъ на 30 априлъ презъ Москва, после по рѣката Волга и следъ десеть дневно пѫтуване се озовалъ въ Оренбургъ, гдѣто се композиралъ неговия експедиционенъ отрядъ.

Походътъ на царския пратеникъ е препълненъ съ приключения и драми, които надминаватъ и най-буйната романтична фантазия. Той е една истинска одисея. Въ края на юлий, Игнатиевъ билъ вече въ столицата на Хива. За да имаме една представа какзо го е очаквало тамъ, достатъчно е да споменемъ, че султана на Хива забранилъ, подъ страхъ на смъртно наказание, на всички свои поданици да се сношаватъ съ руската мисия. Великиятъ везиръ на султана Саидъ Мохамедъ, предупредилъ Игнатиевъ да не излиза въ града на конь и съ униформа, нито той, нито нѣкой отъ свитата му и че ако би искалъ да се раз-

ходи въ столицата, той трѣбва да облече мѣстенъ костюмъ, каквито несели тюркменитѣ.

На всичкитѣ тия ориенталски предупреждения Игнатиевъ не обърналъ никакво внимание и отговорилъ, че той е длъженъ да постѫпи, както му е заповѣдано отъ царя. Султанътъ отредилъ за него и свитата му единъ дворецъ вънъ отъ периферията на столицата.

Дълго време чакалъ Игнатиевъ да бѫде приетъ отъ султана, да му предаде саморѫчното писмо на императора и да започне преговоритѣ за сключаване на търговски и политически споразумения съ правителството на Хива. Най-сетне, на 25 августъ 1858 година, късно презъ нощьта, когато той се готвѣлъ да си легне, явилъ се при него единъ пратеникъ, който му съобщилъ, че султана ще го приеме още сѫщата нощь и го помолилъ да дойде, но самичекъ и безъ орѫжие. Това съобщение възбудило известно подозрение. Царскиятъ посланикъ, успѣлъ, още съ пристигането си въ Хива да нареди своята шпионска служба между пребиващитѣ тамъ киргизи; тѣзи киргизи му донасяли, че султана кроилъ плана да привлече царския пратеникъ, да го вземе въ пленъ и да не го пустне живъ, до като не го застави да подпише такива договори, които уйдисвали на Хива. Сайдъ Мохамедъ билъ единъ отъ най-жестокитѣ туркестански владетели.

Игнатиевъ съобщилъ на пратеника, че ще дойде на уречения часъ въ полунощь, но колкото се касае дали ще бѫде на конь и съ орѫжието си, това е негова работа, като прибавилъ, че е полковникъ отъ руската армия, следователно, той не може да се дѣли отъ саблята си.

Преди да тръгне за ауденцията той написалъ завещанието си, турилъ въ редъ книжата си и написалъ едно писмо, запечатилъ го и запо-

вѣдалъ на адютанта си да го отвори и прочете единъ часъ следъ заминаването му за султанския конакъ. Следъ това, той, вестовоя му Ереминъ, двама казаци и драгоманина, възседнали на коне и тръгнали за града, обаче, за всѣка евентуалность Игнатиевъ турилъ въ джобоветѣ си два револвери.

Когато пристигналъ до султановия дворецъ, той билъ ужасенъ отъ една потресающа картина: две нещастни жертви били забити на два желѣзни колове и тамъ се мѫчели въ предсмъртна агония. Той претълкувалъ това страшно зрелище съ намѣрението на султана да го изплаши, да разстрои нервитѣ му и го застави на подчинение. Царскиятъ пратеникъ заварилъ султана, седналъ на едно възвишение, покрито съ килими и предъ него сложени една кама и кремиклия пищовъ, а задъ него наредени хора, въоръжени съ ками и пищови отъ петитѣ до главата. Още отъ самото начало на разговора, султанътъ почналъ да заплашва Игнатиева, като му казалъ, че е въ неговата власть, че той трѣбва да се съгласи на хиванскитѣ претенции и да отстѫпи териториитѣ, които Русия владѣе до Красноводскъ, Мервъ и Аралското море. Още малко, тоя сулатанъ ще иска и до Байкалското езеро. Игнатиевъ възразилъ, че тия претенции сѫ безумни и че Русия нѣма намѣрение да си губи времето съ подобни искания, които той отхвърля съ енергия и категорично. Тогава султана го заплашилъ, че може да го арестува. При тия думи Игнатиевъ станалъ отъ стола и казалъ следното, което е записано въ неговия дневникъ:

— "У руския императоръ има много полковници, тъй щото, ако единъ загине въ тая зала, това нѣма да бѫде беда за Русия, но азъ съмъ длъженъ да ви предупредя, че ако нѣкой отъ присѫтствуващитѣ дръзне да изпълни вашата заповѣдь и се доближи до менъ, то азъ ще му пръсна черепа"!

Казвайки тия думи, полковникъ Игнатиевъ измъкналъ отъ джобоветѣ си пистолети и ги насочилъ къмъ султана. Отъ страхъ Саидъ Мохамедъ скочилъ две крачки назадъ и въ това уплашено движение чалмата му паднала.

Суматоха настѫпила, но никой не смѣялъ да се доближи до Игнатиевъ, който извикалъ на султана, че нѣма вече работа тамъ, че прекѫсва преговоритѣ и тръгналъ да си излѣзе. Въ тоя моментъ Ереминъ и двамата казаци се втурнали въ султановата зала съ зарѣзани револвери и извадени сабли, като отблъсвали въорѫжената стража. Едновременно съ това се задали викове и дрънкане на сабли. Игнатиевъ узналъ гласа на неговия вѣренъ слуга, добрия Димитри, който му иде на помощь съ много казаци.

Тоя инцидентъ турилъ край на мисията му въ Хива. Напраздно се мѫчилъ на другия день великия везиръ да заглади работата. Игнатиевъ билъ непреклоненъ и следъ нѣколко дена напусналъ столицата на Хива и се отправилъ за Бухара. Бухарскиятъ емиръ го приелъ много любезно, едно поради желанието си да има протекцията на Русия противъ съперницитѣ му, въ числото на които билъ Сайдъ Мохамедъ, друго да си отмѫсти на хиванския султанъ. Договоритѣ, които Игнатиевъ сключилъ съ Бухарския емиръ, отворили пѫтя за руското влияние въ централна Азия, въ Авганистанъ, Памиръ, Тибетъ и перспективитѣ за бѫдещитѣ руски политико-стопански настѫпления се очертавали къмъ границитѣ на мистериозната Индия.

По Коледа 1858 година, Игнаитевъ се върналъ въ Петерсбургъ, приетъ на докладна ауденция

и повишенъ въ чинъ генералъ. Тогава Игнатиевъ билъ едва на 26-годишна възрасть.

Подвизитѣ на този младъ руски патриотъ го отредили като бѫдещъ факторъ. Здрава славянска натура, смѣлъ и самоотверженъ борецъ, положителенъ умъ, той съчетавалъ всичкитѣ качества за единъ великъ държавенъ мѫжъ, дори за пълководецъ. Призванието му го тласнало къмъ най-трудната кариера, къмъ дипломацията, гдето се издигатъ велики характери и гдето по нѣкога, за съжаление, се подвизаватъ и голѣми нищожества.

На обширния докладъ, съ който Игнатиевъ дава отчетъ за извършеното отъ него въ Хива и Бухара, царьтъ сложилъ резолюция, че „Игнатиевъ съ своитѣ действия и тактъ, постигналъ по-голѣми резултати, отколкото се очаквали отъ него".[1]

[1] Архивъ на Графъ Игнатиевъ. Черновка отъ докладна записка отъ 540 листа, до азиятския департаментъ за мисията въ Хива и Бухара.

IV

МИСИЯТА НА ИГНАТИЕВЪ ВЪ КИТАЙ

„Две исторически дати. — Цельта на китайската мисия на Игнатиевъ. — Амурската експедиция. — Войната на Англия и Франция противъ Китай. — Игнатиевъ на сцената. — Преговоритѣ му съ Богдихана. — Игнатиевъ постига колосални облаги за Русия. — Игнатиевъ миротворецъ въ Китай. — Наполеоновата благодарность. — Английското обществено мнение. — Игнатиевъ соченъ въ Англия като опасенъ дипломатъ.

Рускиятъ царь повѣрилъ на Игнатиевъ грандиозната мисия да вземе реваншъ въ Пекингъ противъ Англия за севастополското поражение.

Не безъ историческо значениие е, следователно, издълбаната дата върху надгробната плоча на Игнатиевъ, *14 ноември, 1860 година* — за което ще говоримъ по-нататъкъ — до другата дата, *19 февруарий, 1878 година*. Тия две дати сѫ крайнитѣ точки на две голѣми събития, които свързватъ дипломатическата кариера на великия руски патриотъ и тѣ оставатъ въ скрижалитѣ на руската и на нашата история единъ заветъ.

Преди заминуването му въ Китай, Игнатиевъ билъ повишенъ въ чинъ генералъ-майоръ. Една отъ главнитѣ му задачи е била да ликвидира съ Китай спора за границитѣ на източния Сибиръ и плаването по рѣката Амуръ.

Губернаторътъ на източния Сибиръ, генералъ Муравьовъ билъ наредилъ още въ 1855 година

едно разузнаване по течението на Амуръ и констатиралъ, какво голѣмо стратегическо значение има за Русия тая водна артерия, както за руската търговия така и като естествена граница между Русия и Северния Китай. Все по това време руското правителство възложило на адмиралъ Путятинъ, който правилъ морски пѫтувания въ Японското море, да пропѫтува и по рѣката Амуръ до вливането въ нея на рѣкитѣ Аргунъ и Шилка. Резултатътъ отъ тази експедиция билъ тоя, че Русия, следъ свършването на кримската война и парижкия договоръ, завзела лѣвия брѣгъ на рѣката Амуръ, създала Николаевската крепость, поставила казашки гарнизони по цѣлото протежение, стратегически пунктове и т. н. Монголскитѣ племена почнали да признаватъ едно по едно руското покровителство и руската власть, а въ 1857 г. Русия станала фактически владѣтель на Амурския басейнъ.

Тия успѣхи на руската политика предизвикали негодуването на Богдахина — китайския императоръ. Китайското правителство дало ултиматумъ на Русия и искало последователно да изпразди Николаевскъ и цѣлия амурски басейнъ, на което руситѣ не обърнали внимание, обаче, имайки сведения, че Китай се готви за война противъ Русия, тя взимала сериозни мѣрки.

Едно неочаквано събитие презъ декември, сѫщата година, измѣстило позициитѣ въ Пекингъ и Петерсбургъ: Англия и Франция обявили война на небесната империя, изпратили флотитѣ си да бомбардиратъ китайскитѣ пристанища, а нѣколко корпуси англо-френска войска били стоварени на китайска територия.

Въ това време руски посланикъ въ Китай билъ графъ Путятинъ, когото впрочемъ трибунала на външнитѣ сношения съ Китай не допущалъ още

да влѣзе въ Пекингъ; той билъ принуденъ да чака на руска територия до китайската граница.

Игнатиевъ разказва въ мемоаритѣ си, че изпращането на Путятинъ за посланикъ въ Китай се дължело на сведенията, които той давалъ още когато билъ въ Парижъ. Като служилъ въ Лондонъ, той отивалъ често по служебни работи въ Парижъ, при графъ Киселевъ, руски посланикъ при Наполеонъ III. Киселевъ билъ интименъ приятель на бащата на Игнатиева и обичалъ младия полковникъ като неговъ синъ. При едно такова посещение въ Парижъ, януарий 1857 година, Игнатиевъ успѣлъ да открие нишкитѣ на секретната дипломация на Англия и Франция и преговоритѣ между тѣхъ, досежно Китай.

Англия готвѣла плана да нападне ненадейно Китай и да застави правителството въ Пекингъ съ единъ миренъ договоръ да отвори границитѣ на китайската империя за английската търговия, за свободното плаване по китайскитѣ рѣки и прочее привилегии, които китайското правителство отказвало винаги на чужденцитѣ.

Съ цель да затвърди съюзнитѣ си отношения съ Франция, които следъ кримската война били доста разколебани, лондонскиятъ кабинетъ направилъ тайно сондажи предъ Наполеонъ III. за съвмѣстна акция противъ Китай. Наполеонъ III. възприелъ идеята.

Игнатиевъ съобщилъ повѣрително всичко това на графъ Путятинъ, който билъ въ това време морски аташе при лондонската амбасада на Русия. Путятинъ влѣзълъ въ кореспонденция по този въпросъ съ брата на царя и успѣлъ да бѫде назначенъ за посланикъ въ Китай, преди Англия и Франция да обявятъ войната на небесната империя.

При това положение мисията на Путятинъ ста-

нала безпредметна; той се върналъ въ Европа по море. Отъ Парижъ той писалъ до великия князъ Константинъ Николаевичъ, че се очертава голѣма опасность за рускитѣ интереси въ крайния изтокъ, ако англичанитѣ и френцитѣ успѣятъ сами да усмирятъ въстанието въ Манджурия. Игнатиевъ съветвалъ отъ своя страна да се предприеме една истинска офензива въ Пекингъ, съ цель да се спечели китайското правителство, да се убеди то, че за него е отъ жизненъ интересъ да живѣе въ дружески отношения съ Русия, която е едничката въ състояние да съдействува на Китай и да ѝ даде подкрепа противъ Англия и Франция.

Интимно въ душата си Игнатиевъ е таилъ надеждата, че единъ подобенъ успѣхъ на Русия въ Китай ще бѫде най-блѣскавия реваншъ за Севастополъ.

Въ началото на 1859 година, той получилъ официалното си назначение като извънреденъ царски пратеникъ въ Китай. Нему било предоставено да подбере самъ своя щабъ отъ военни и граждански лица, както и учени хора; въ началото на мартъ, той се отправилъ презъ Сибиръ за Китай.

Обширната кореспонденция на Игнатиева до баща му е свѣтло откровение на една велика душа, която съзнава какви голѣми задачи има да постигне. Съ каква нѣжность и умиление, съ каква вѣра въ Провидението и въ звездата на Русия той пристѫпя съ воля къмъ повѣрената му мисия. Той чувствува, че му предстои да изпълни единъ грандиозенъ планъ, да сломи гордостьта и лицемѣрието на двама противници, които нанесоха на Русия тежка рана, далечъ още не заздравена.

Китайската мисия на Игнатиева завърши блѣскаво. Той изтръгна отъ правителството на не-

бесната империя, представлявана отъ брата на Богдахина — (китайскиятъ императоръ) — единъ политико-стопански договоръ, подписанъ на 14 ноември 1860 година, който договоръ допълнялъ сключенитѣ по-рано споразумения отъ Перовски. Съ умение и ловкость, генералъ Игнатиевъ успѣлъ да гарантира за своето отечество повече отъ 800,000 квадратни километра нова територия на крайния изтокъ, естествени и стратегически граници, привилегии за плаване по китайскитѣ рѣки, привилегии за руската търговия и покровителство на рускитѣ поданици, откриване на консулски мисии въ китайската империя, участието на рускитѣ търговски кервани въ панаиритѣ около Пекингъ и въ другитѣ китайски градове.

Никоя европейска държава не е имала до тогава достѫпъ, тъй широко разграниченъ, до вѫтрешностьта на китайската империя. Мистериозниятъ Китай откри своитѣ обширни предѣли и скрититѣ си богатства за руската търговия.

Генералъ Игнатиевъ е билъ въ Пекингъ въ постояна връзка съ посланицитѣ на Англия и Франция, лордъ Елингъ и баронъ Гро. Тия двама дипломати сѫ прибѣгвали много често къмъ него за съдействие като често му повтаряли, че само той, Игнатиевъ, е въ състояние да вразуми китайцитѣ. И наистина, при голѣмитѣ затруднения за Англия и Франция да ликвидиратъ съ войната си противъ Китай, Игнатиевъ служилъ като посрѣдникъ и успѣлъ да накара правителството на Небесната империя да сключи мирния договоръ съ англичанитѣ и френцитѣ и по тоя начинъ се турило край на една жестока война, която траяла повече отъ две години.

Лондонското и парижкото правителства изказали официално своята благодарность на руския царь за услугитѣ, които Игнатиевъ направилъ на

тия две държави за мира съ Китай. Наполеонъ III. му изпратилъ голѣмия кордонъ на ордена Лежионъ д'оньоръ, а името на Игнатиевъ станало синонимъ на миротворецъ на Европа.

Но когато лондонската преса узнала, че, покрай тази миротворна дейность, Игнатиевъ е сключилъ договоръ отъ 14 ноември 1860 година съ такива изгодни условия за руското стопанство и за рускитѣ политико-военни цели на крайния изтокъ, оттогава общественото мнение въ Англия и цѣлата преса единодушно откриле война на Игнатиева. Тѣ почнали да го обвиняватъ, че използувалъ мѫчнотиитѣ, създадени отъ китайското правителство на Англия, за да изтръгне такива неочаквани и блѣскави преимущества за Русия.

Цѣли месеци английската преса се занимавала съ Игнатиевъ, считала го като най-опасния противникъ на английското могѫщество на крайния изтокъ, не скривала, че тоя руски дипломатъ отмѫсти по миренъ начинъ за севастополското поражение и когато Игнатиевъ заминалъ за третата си политическа мисия за Цариградъ, Англия разбрала съ кого ще има работа въ столицата на султанитѣ.[1])

БИБЛИОТЕКА Н.В.У. ЛЕВСКИ

[1]) Архивъ графъ Игнатиевъ. Фрагменти отъ записки, подъ заглавие: **Отчетныя записка о дипломатическихъ сношенияхъ въ время пребиванія въ Китаѣ, 1860 год.**, и: **Материяли относящихся до пребивания въ Китаѣ Н. П. Игнатиева**, въ 1859 и 60 годахъ.

ГЛАВА V

МИСИЯТА НА ИГНАТИЕВЪ ВЪ ЦАРИГРАДЪ

Игнатиевъ директоръ на Азиятския департаментъ. — Планъ на руската дипломация въ Цариградъ. — Руско-турското споразумение или овладяването на Цариградъ. — Игнатиевата доктрина за расовата особеность на славянитѣ. — Главнитѣ периоди отъ неговата мисия въ Цариградъ. — Австрийската дипломация обектъ на недовѣрие. — Баронъ де Бьостъ. — Андраши на сцената. — Съюзъ на тримата императори.

Като директоръ на Азиятския департаментъ, отъ 1861 год. до 1864. и помощникъ на министра на външнитѣ работи, Игнатиевъ изработилъ плана на руската политика на Изтокъ, т. е. на Балканитѣ, който може да се резюмира въ следнитѣ три точки:

1-о Унищожението на парижкия договоръ отъ 1856 година. „Ние дължимъ удовлетворение на честьта и достоинството на Русия, да възстановимъ нейнитѣ права по брѣговетѣ на Черното море, да си възвърнемъ завзетата часть отъ Бесарабия и устието на Дунава и да премахнемъ ония клаузи отъ парижкия договоръ, които поставятъ Турция подъ опеката на Европа" . . . „Князъ Горчаковъ работи тоже за премахването на стѣснителнитѣ за Русия клаузи на Парижкия договоръ, но между менъ и него има една сѫществена разлика: Той вѣрва още въ „европейския концертъ", съгласенъ е да се подложатъ на европейско об-

сѫждане спорнитѣ въпроси, засѣгащи Русия, въ международни конгреси и конференции, гдето той може да блѣсне съ своето ораторско изкуство, когато азъ поддържахъ и поддържамъ, че ние трѣбва да започнемъ съ строежа на броненосци въ Черното море и следъ това да поведемъ една политика на прямо разбирателство съ Турция".

„На това последно условие азъ съмъ настоявалъ винаги и съмъ съветвалъ да избѣгнемъ каквито и да били споразумения съ другитѣ държави, особено Австрия, по въпроситѣ, касающи се до нашитѣ права и привилегии на Балканитѣ. Относително разрешението на Бесарабския въпросъ азъ не съмъ никога мислилъ да разчитамъ на благоразумието на румънитѣ, нито на доброволното съгласие на Европа за връщането на тая руска земя. Ние имаме другъ, по силенъ аргументъ за тази цель: това е компактното руско и българско население въ тоя край, което трѣбва да подготвимъ противъ румънската администрация, а самитѣ румъни да ги настроимъ противъ Австрия, да подготвимъ конфликтъ между Турция и Ромъния или между Ромъния и Австрия и въ разгара на войната между тѣхъ да окупираме Бесарабия и устието на Дунава" . . .

Князъ Горчаковъ, баронъ Гирсъ и баронъ Жомини не отдавали особено значение на Бесарабския въпросъ и както ще видимъ по-късно, шестмесечното стоене на Горчакова въ Букурещъ, презъ освободителната война, премина въ безрезултатни разговори съ румънското правителство, освенъ нещастната комбинация на руския канцлеръ да обмѣни Бесарабия съ Добруджа.

„Не само въ моитѣ очи, но и въ очитѣ на императора Александъръ II. възвръщането на Бесарабия ще омие нанесеното петно на Русия и ще

заличи отъ лѣтописитѣ на нашата история слабостьта на руската политика да отстѫпя безъ война руска територия".

2-о. Черното море е тѣсно за Русия. Тя трѣбва да излѣзе на свободно море и свободно да може да преминава презъ Проливитѣ, за да може да гарантира благосъстоянието на Империята, както въ икономическо, така и въ политическо отношение. Русия трѣбва да си обезпечи абсолютното влияние въ Цариградъ и Проливитѣ, или, ако Европа продължава да прѣчи на Русия, то последната да завладѣе тоя градъ и Проливитѣ. Другъ изходъ нѣма за руската политика на югъ, и друго разрешение на източния въпросъ е невъзможно.

Игнатиевъ не е изключвалъ и мирното разрешение на въпроса, ако се следва линията, начертана отъ царското правителство следъ разрешението на българския църковенъ въпросъ. „Нашето влияние въ Цариградъ, пише Игнатиевъ, трѣбва да бѫде препондерантно. Ние трѣбва да живѣемъ въ дружба съ султана, да имаме въ ржцетѣ си неговитѣ министри и при такива условия ние ще подготвимъ автономията на нашитѣ единоплеменници, българитѣ, земитѣ на които сѫ почти половината отъ Балканския полуостровъ. Тъй ние ще направимъ Турция безопасна за насъ, ще гарантираме на султана правото да владѣе Босфора и Дарданелитѣ и да го оставимъ спокойно да доживѣе времето си, и стане непотрѣбенъ. А Русия тактично и благоразумно да се подготви, че когато настане това време, ние да не се колебаемъ а да вземемъ моментално Босфора и Дарданелитѣ.

Ако, обаче, Австрия упорствува да се разширява на югъ за смѣтка на южнитѣ славяни, ако английскитѣ интереси продължаватъ да смуща-

ватъ разположението на султана къмъ насъ, да настройватъ турското правителство въ наша вреда, да привлѣкатъ Турция въ числото на нашитѣ врагове, то на Русия предстои да съкруши тия неприятелски попълзновения, да завладѣе съ сила и Цариградъ и Проливитѣ и да не позволи никому да хазяйничи съ изхода на Срѣдиземното море".

„А, за да бѫде Русия гарантирана въ тая посока, тя трѣбва да засили българитѣ и сърбитѣ, да направи отъ тѣхъ вѣрни приятели и съюзници на руската политика на Ориента.

3-о. Теорията на Игнатиевъ за расовата особеность на славянитѣ съдържа, може-би, най-правилното схващане и заключение. „Всѣко отдѣлно славянско племе, пише той, има обществена и национална амбиция да запази своята самостоятелность и битова особеность. Славянскитѣ племена сѫ противници на всѣко подчинение на чуждо племе; тѣ сѫ най-жадни за свобода, която за тѣхъ ще бѫде най-ценния залогъ за тѣхния трудъ и преуспѣване. Чрезъ литературно превъзпитание, тѣ ще бѫдатъ подготвени къмъ славянската солидарность и спечелени за идеята да бѫдатъ съ Русия въ тѣсенъ отбранителенъ съюзъ, тѣхнитѣ военни и граждански качества ще се развиятъ и ще имъ помогнатъ заедно съ Русия да създадатъ желѣзна бариера на чуждитѣ попълзновения къмъ тѣхнитѣ богати и плодородни страни. Въ единъ съюзъ съ Русия и една обща военна и външна политика тѣ ще си гарантиратъ и единъ достоенъ икономически възходъ" . . .

Не е ли това едно пророчество.

Тия сѫ главнитѣ линии въ кржга на източната политика на Русия. Царьтъ възложилъ на Игнатиева тѣхното изпълнение въ Цариградъ. Като директоръ на Азиятския департаментъ до 1864 г.

той ималъ възможность да наблюдава по рапортитѣ на рускитѣ агенти, официални и тайни, въ столицитѣ на Европа и въ Цариградъ, зигзагитѣ на европейската политика и несъгласието на Европа по работитѣ въ Османската империя.

Въ азиятския департаментъ той се подготви и въорѫжи съ познания и аргументи, за да си послужи съ тѣхъ блѣскаво, презъ неговата 14-годишна мисия въ Цариградъ. [1])

Мисията на генералъ Игнатиевъ въ Цариградъ очертава нѣколко фазиси.

Отъ 1864 г. до 1866 година той развилъ усилена работа да подрови влиянието на западноевропейскитѣ държави, да отстрани недовѣрието на турското правителство къмъ Русия и да влѣзе въ връзка съ славянскитѣ народи подъ турското иго.

Отъ 1866 до 1869 изпъкна на сцената критския въпросъ, който насъ българитѣ не занимава.

Третата фаза въ руската политика на близкия Ориентъ е между годинитѣ 1869 до 1871 г., когато Русия обнаружи всичкитѣ свои усилия да скѫса веригитѣ на Парижкия договоръ отъ 1856 година. Резултатитѣ не закъснѣли да дадатъ пълно удовлетворение на Русия съ Лондонския протоколъ отъ 1871 година (13 мартъ).

Отъ тая дата руската дипломация въ Цариградъ предприе истински походъ да спечели на своя страна Абдулъ Азиса, да затвърди у турцитѣ вѣрата въ руското приятелство и така по ми-

---

[1]) Извори: Систематизирани бележки въ Архивата на графъ Игнатиевъ, въ шесть папки, отъ които две носятъ надсловъ: **Восточныи вопросъ**, съ подзаглавия: Внешная политика России. Въ тия папки се съхраняватъ черновки, задраскани на много мѣста, отъ официални доклади отъ 1865 — 1872 години, на френски и руски съ единъ трудно за четене почеркъ.

ренъ начинъ да се възвърне прежното препондерантно положение на Русия въ Цариградъ. Игнатиевъ мислилъ, че по такъвъ начинъ Русия ще служи по-ефикасно на славянитѣ подъ игото, че ще издействува за тѣхъ права и привилегии, ще имъ спомогне да се издигнатъ културно и стопански за да бѫдатъ приготвени къмъ дѣла въ решителния моментъ.

Генералъ Игнатиевъ не закѫснялъ да спечели довѣрието на султана. Той насочилъ всичкото си внимание да парализира интригитѣ на Австрия и да сломи силата на Английския посланикъ въ Цариградъ, ловкитѣ похвати на който докарвали вѫтрешнитѣ промѣни въ управлението, промѣни достатъчно резки въ полза на английскитѣ интереси. Игнатиевъ пише на баща си, че достатъчно е той да почне каквато и да е инициатива, да иска каквото и да е отъ турското правителство за да се види веднага, че всички останали дипломати въ Цариградъ, включая и френския сѫ се споразумѣвали само и само да напакостятъ Игнатиеву. При други случаи и въ нормалнитѣ отношения на чуждитѣ посланици въ турскдата столица, англиискиятъ напримѣръ представитель не е могълъ да търпи френския и австрийския и обратното, а противъ Русия той се е разбиралъ винаги съ тѣхъ.

Игнатиевъ е познавалъ основно австрийската политика. Отъ кримската война до 1876 година Австрия имала действително много трудности да преодолява и много жертви да понесе, което я отдалечаваше да се интересува живо отъ събитията на Балканитѣ: италиянското обединение я изпъди отъ Ломбардия и Венето, германското обединение я изолира и умъртви нейния престижъ въ германскитѣ конфедерации преди 1870 година, но щомъ тя ликвидира съ тия въпроси и

разбра, че нищо не може да върне въ централна Европа стария престижъ на Хабсбургитѣ, тя обърна всичкото си внимание да търси изгоди на балканитѣ и да си присъединява славянски провинции на Полуострова.

Не безъ интересъ е да проследимъ еволюцията на австрийската дипломация на Изтокъ, тъй както я вижда Игнатиевъ — поставенъ въ условия да воюва противъ нейнитѣ домогвания.

Още въ 1867 баронъ де Бюстъ започва традиционата австрийска политика: сближение съ противницитѣ. „Касаеше се, пише той въ своитѣ мемоари, да се неутрализира Русия и да се оборва нейния монополъ само тя да се грижи за останалитѣ славяни. Русия трѣбва да признае нашата теза, да се съгласи съ насъ за цѣлостьта на турската империя, да приеме нашата програма на концесии въ Турция и ако настѫпятъ критически моменти, да се приложи принципа на подѣлбата".

Водимъ отъ тия начала баронъ де Бюсть (австрийски канцлеръ) турилъ въ изпълнение своя секретенъ планъ да обвърже Русия, да я подчини на чужда воля за да може по добре да я контролира. Игнатиевъ подозиралъ тази политика, но той не билъ посветенъ въ комбинациитѣ между тримата императори и тримата канцлери, Бисмаркъ, Горчаковъ и Бюсть. Презъ октомврий 1871 година министерската промѣна въ Виена докара на власть графъ Андраши като общъ министъръ на външнитѣ работи на дуалистичната монархия.

Славолюбивъ и гордъ да принадлежи на маджарската раса, графъ Андраши билъ голѣмъ ненавистникъ на славянитѣ още като малъкъ той преживѣлъ драматичнитѣ събития въ 1848 и 1849 години, руското нашествие въ Унгария и потуш-

ването на унгарското въстание: въ душата му се съхранили тия спомени като стимулъ за умразата му противъ всичко славянско. Къмъ славянитѣ, които съставлявали часть отъ монархията той провеждалъ режима на маджарската тирания, а къмъ славянитѣ въ Турция той издигналъ въ принципъ хегемонията. Въ основата си тоя дипломатъ е реалистъ; той сключилъ въ 1872 година едно споразумѣние съ Бексмаркъ, а на следната година се сключи съюза на тримата императори. Австрия разпредѣля сферитѣ на влияние; тя оставя поляцитѣ на Русия, а обрѫща всичкото си внимание на югъ къмъ Сърбия и къмъ неосвободенитѣ сръбски земи. Сѫщевременно Австрия прокарва въ съюза на тримата императори принципа за цѣлостьта на Турция и незаинтересованость за териториални придобивки. Тоя принципъ послужилъ три години по кѫсно на Австрия да създаде голѣми затруднения на руската политика въ Цариградъ. Тънькъ дипломатъ, но агреисвенъ въ изпълнението на даденъ планъ, графъ Андроши прецизира всѣки моментъ безъ да трупа отговорности за Монархията. „Унгарскиятъ параходъ, пише той, би потъналъ веднага, ако се претовари, било съ злато било съ калъ". Той работилъ тайно за успѣха на маджарската идея да се свлече унгарското влияние по Дунава и къмъ Адриатическо море, а пѫтя къмъ тия два обекта е презъ славянски земи. Но отъ тамъ Австро-Унгария ще има стратегически позиции за настѫпление на югъ къмъ Балканитѣ.

Желѣзниятъ канцлеръ Бисмаркъ подкрепилъ австро-маджарскитѣ домогвания, защото това го освобило отъ единъ съперникъ въ Гармания.

Александъръ II се срещалъ два пѫти съ Францъ Иосифъ, въ 1873 въ Виена, въ 1874 въ Петерсбургъ, придружавани отъ министритѣ на

външнитѣ работи. Довѣрчивиятъ Горчаковъ не подозиралъ методитѣ на Андраши, който създавалъ условия за австрийска протекция вече въ Босна и Херцеговина. Довѣренитѣ органи на Балплацъ поддържали връзки съ Карагеоргиевичъ, изгнаникъ отъ Сърбия и го поставили на чело на босненското движение, отъ друга страна тѣ създавали спънки на Миланъ Обреновичъ, когото подозирали да проявява духъ на самостоятелность и симпатии къмъ Русия. „Австрия, казвалъ Андраши, не може да допусне образуването до нейнитѣ граници на едно силно югославянско царство; тя има интересъ по-скоро да погълне тия народи на югъ а Русия да бѫде задоволена другаде" [1]).

[1]) Архивъ графъ Николай Павловичъ Игнатиевъ. Писма частни на Игнатиевъ до баронъ Жомини и отъ Жомини до Игнатиева. Не класирани. По кѫсно сѫ били дадени, въ навечерието на свѣтовната война, на Ал. Башмаковъ за използуване, заедно съ други документи.

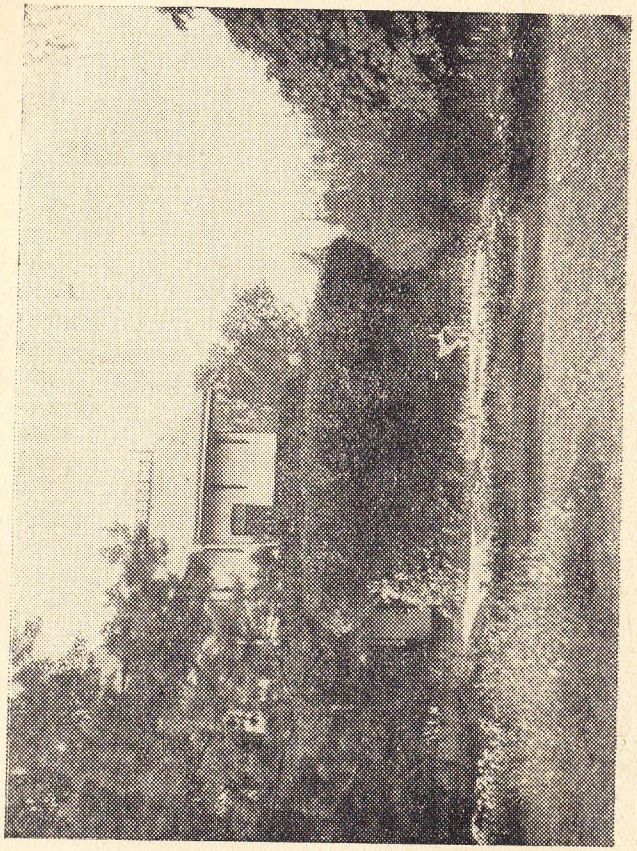

Имението на графъ Игнатиевъ въ с. Кроподернци, Киевска губерния.

ГЛАВА VI

РУСКАТА ДИПЛОМАЦИЯ И НАШАТА ЦЪРКОВНА БОРБА

Националниятъ характеръ на нашата борба за църковна независимость. — Психологическиятъ елементъ въ услуга на движението противъ фанариотитѣ. — Игнатиевата теза за правата на Патриарха. — Връзкитѣ му съ патриарха Григорий VI. — Отстѫпки за Българитѣ. — Първоначалния проектъ. — Българскитѣ епархии. — Реакция у гърцитѣ. — Игнатиевъ се колебае. — Единъ проектъ на Игнатиевъ за устройството на Патриаршията. — Католици и протестанти между българитѣ. — Руската теза въ противоречие съ българскитѣ национални идеали. — Нашитѣ родолюбци се споразумѣватъ направо съ Високата Порта. —Екзархията.—

Николай Павловичъ Игнатиевъ е предвиждалъ какво голѣмо политическо значение ще укаже върху руската политика на Балканитѣ религиозната разпра между българитѣ и гърцитѣ. Историческиятъ процесъ на нашето духовно възраждане започва отъ оная тъмна епоха на нашето двойно робство, когато цариградската патриаршия успѣ да се наложи на султана и да обсеби всецѣло властьта надъ православнитѣ народи, покорени отъ Турция.

Националниятъ характеръ на нашата борба противъ фенерската патриаршия изпъква най-ясно отъ епохата на Паисий, на Софроний Врачански и на Димитъръ хаджи Тошинъ отъ Вратца.

Голѣмитѣ апостоли на нашето книжовно и училищно възраждание сѫ истинскитѣ строители на оная силна крепость на воля, патриотизъмъ и привързаность къмъ праотческата вѣра и къмъ свободата на църковната управа, която приюти и малки и голѣми въ борбата за църковна независимость.

Психологическиятъ елементъ който далъ такъвъ силенъ подемъ на борбата е билъ мѫчно доловимъ за външни наблюдатели и за факторитѣ въ Цариградъ, които по една или друга причина сѫ били извикани да взематъ непосрѣдствено или странично участие въ нашата разправия съ гърцитѣ.

Така можемъ само да си обяснимъ първоначалното становище на генералъ Игнатиевъ, който въ единъ периодъ отъ петь годишна своя дейность въ Цариградъ, трѣбваше да промѣни своето становище и да възприеме най-сетне онова на българитѣ, като основа за новата ориентировка на руската политика съ огледъ на политическото ни освобождение.

Презъ декемврий 1866 година, Вселенския престолъ останалъ вакантенъ поради оставката на патриарха Софроний. Следъ реформата въ църковната управа на Вселенската патриаршия, въ 1860 г. мирскиятъ елементъ съставлявалъ болшинството на съвета при патриаршията и участьта на патриарха зависела отъ партийнитѣ комбинации на Мирския съветъ, който е могълъ да го свали следъ три последователни забележки.

„Поставенъ между недовѣрието на турското правителство и интригитѣ на висшето духовенство и на миряните, пише Игнатиевъ, патриархътъ е безсиленъ да прави онова, което се иска отъ него . . . Турцитѣ не биха могли нито

на минута да търпятъ единъ човѣкъ независимъ и пъленъ съ енергия" . . . „Съ прокарването на устава отъ 1860 година Високата порта сполучи да окастри властьта на патриарха и да унищожи старитѣ привилегии, съ които се е ползувала църквата". . .

Въ своитѣ доклади до царя, правителството и Св. Синодъ въ Русия, Игнатиевъ поддържалъ тезата, че Русия трѣбва да се стреми да се премахнатъ тия ограничения, да се разширатъ правата на патриарситѣ и да се направи мѫчно тѣхното сваляне. „До сегашната практика отъ 1860 година е позволявала на амбициознитѣ гръцки владици да се стремятъ, чрезъ интриги между мирскитѣ съветници, къмъ патриаршеския престолъ като си опитатъ щастието съ духовната власть".[1])

Три месеци по късно, презъ февруарий 1867 година билъ избранъ за Вселенски патриархъ Григорий VI. Игнатиевъ изпроводилъ първия секретарь на руското посолство, Ону (Михаилъ Константиновичъ) да му поднесе поздравленията на посланика както е билъ обичаятъ.

Патриархъ Григорий му казалъ: — „Азъ съмъ възпитанъ и израстналъ въ идеята, че нашата църква може да чака спасение само отъ Русия. Въ мое време нѣмаше б ъ л г а р с к и въпросъ: имаше само Велика църква, за която бѣше Русия. Днесъ всички твърдятъ, че всички симпатии на Русия сѫ за българитѣ" . . .[2])

Игнатиевъ претълкувалъ тия думи на патриарха като упрекъ къмъ Русия, която започнала да симпатизира на българското народно движение за църковна самостоятелность. Той ималъ сведе-

[1]) Телеграма на Игнатиевъ до Горчаковъ отъ 6 дек. 1866 г. № 279.

[2]) Игнатиевъ до Горчаковъ 14 февр. ст. ст. 1867 г. № 324.

ния, че преди избора на Григорий VI. последният се опиталъ да спечели смесения съветъ като поискалъ народа да го подкрепи за възстановлението на старитѣ патриаршески привилегии отъ времето на Махмудъ II и за ревизията на патриаршескитѣ устави въ духа и съобразно църковнитѣ канони.

Въ началото на пролѣтьта сѫщата година Григорий VI представилъ на Игнатиевъ, твърде повѣрително, единъ проектъ за разрешението на гръцко-българския църковенъ споръ. „Този проектъ, пише Игнатиевъ, патриарха билъ изработилъ самъ и безъ знанието на когото и да било отъ Синода". При това патриархътъ, въ единъ разговоръ съ Игнатиевъ изказалъ желание щото Руския Св. Синодъ да се сношава по духовни въпроси направо съ него, а не чрезъ руското правителство" . . .[1])

Известно е че много опити били правени за разбирателство между българи и гърци, отъ разни комисии, но тѣ правили такива незначителни отстѫпки, които не задоволявали българитѣ. Новиятъ партиархъ билъ склоненъ да се намѣри единъ пѫть за разбирателство между българитѣ и гърцитѣ. Отъ повѣрителния проектъ на Григории VI Игнатиевъ вади следното заключение, което протелеграфиралъ на правителството.

. . . „Проектътъ съдържа промени които сѫ най-ефикасни гаранции за българскитѣ тежнения" . . .[2])

Предавайки единъ свой разговоръ съ патриарха, Игнатиевъ пише на Горчакова:

— „Азъ съ рѫцетѣ си, ми каза патриарха, построихъ мостъ за политическата независимость на българитѣ" [1])

Въ записките на Игнатиевъ се намира първоначалния проектъ за българската църковна самостоятелность. Тоя проектъ даваль на българитѣ автономна църква, именувана Екзархия и обемаща изключително български епархии: Видинъ, Нишъ, Кюстендилъ, Вратца, София, Ловечъ, Самоковъ, Червена, (Русе) Търново, Преславъ, Силистра и Варна. Само пловдивската епархия оставала подъ гръцката патриаршия. Проектътъ предвиждалъ Екзархията да поеме съответната часть отъ дълговетѣ на Патриаршията. „Ако българитѣ сѫ запазили малко нѣщо политическа мѫдрость тѣ трѣбва да приематъ тази неочаквана сполука" . . .[2])

Когато гръцкото население въ Цариградъ узнало съдържанието на този проектъ, то възстанало безумно противъ неговия авторъ. Официалният представитель на Гърция се възпротивилъ и искалъ да се признае църковната свобода на българитѣ само до Балкана и се произнесълъ предъ Игнатиева, че тоя въпросъ засѣга бѫдещето на Гърция, че тя нѣма да отстѫпи тъй като тукъ се започва една война между две раси, между славяни и не славяни на Полуострова.

Турското правителство, възползувано отъ спора и борбата между българи и гърци, започнало да менажира ту еднитѣ ту другитѣ, съ явната цель да отдалечи и еднитѣ и другитѣ отъ Русия.

Българскиятъ църковенъ въпросъ влѣзълъ въ кръга на турската дипломация съ огледъ да ослаби руското влияние и да раздвои гърцитѣ.

---

[1]) Игнатиевъ до Горчаковъ, тел. № 96, 18 юний 1867 г.
[2]) Секретна телеграма на Игнатиевъ до Горчаковъ Пера, 12 май 1867 № 128.

---

[1]) Секр. тел. Игнатиевъ до Горчаковъ, 24 май 1867.
[2]) Тайна тел. отъ Буюкъ Дере, 27 юний 1867 г. № 175.

„Тезата на българитѣ, пише Игнатиевъ, внася истински смутъ у гърцитѣ, а турското правителство съзира въ нея една обратна реакция противъ гърцитѣ.

„Понеже българитѣ, които сѫ пръснати на югъ дори до стенитѣ на Цариградъ, не могатъ да искатъ естествени географически граници, съответни на тѣхната народность, тѣ измѣстиха почвата на спора като искатъ църковната автономия за цѣлия български народъ. Така поставенъ спора между българи и гърци става още по-интересенъ и предсказва да се развие и реализира безъ да може да му се противопостави нѣкой". . . [1])

По-нататъкъ Игнатиевъ бележи:

„Религиозната страна на въпроса е отъ второстепенно значение. Религиозното знаме прикрива едно истинско народно възраждание въ основитѣ на което се очертава историческото условие да се постигне по-широка политическа свобода".

Игнатиевъ схваща момента и търси единъ модусъ да отстрани едно катастрофално падение на патриаршескиятъ престижъ, защото той вижда въ една такава беда и неудобствата за руското влияние въ Цариградъ и въобще на Ориента. Игнатиевъ не виждалъ бедата толкозъ въ националистичното движение на българитѣ, колкото въ резката опозиция отъ страна на гръцкия елементъ по поводъ проекта на Григории VI.

Руското правителство па и самия графъ Игнатиевъ не сѫ могли да предвидятъ епилогътъ на църковната борба на българитѣ противъ Вселенската патриаршия, защото, както въ Петерсбургъ,

[1]) Игнатиевъ. Дневникъ, черновка въ папка: българо-гръцкия споръ.

така и въ руската амбасада въ Цариградъ сѫ подцѣнявали отначало оня страшенъ порой отъ енергия и духъ, който притежаваха, въ столицата на султанитѣ и по цѣлия Балкански полуостровъ, строителитѣ на нашето духовно възраждание.

Идеалътъ на графъ Игнатиевъ е билъ да създаде не само свободни славянски държавици на Балканския полуостровъ, които да се привлекатъ въ системата на руската политика, но и за преустройството на висшето духовно управление на Вселенската патриаршия. „Тя не е Вселенска патриаршия, пише Игнатиевъ, щомъ на чело на църквата въ Цариградъ стои гръцки владика, заобиколенъ само отъ гръцки клиръ и действуващъ съ методи и срѣдства които сѫ въ интереса само на гръцкото духовенство". Игнатиевъ изработилъ единъ проектъ за преустройството на Вселенската патриаршия въ смисъль около патриарха въ Цариградъ да се образува единъ върховенъ синодъ въ който по право да влизатъ представители митрополити на руската, гръцката, ромънската, сръбска и българска автокефални църкви. Той съветва да се иска възстановлението на Търновската и Охридска патриаршии, които били премахнати по интригитѣ на гърцитѣ, първата въ 1393 година, при превземането на Търново отъ турцитѣ и втората въ 1767 г. Игнатиевъ съветва да се възстанови сръбската патриаршия въ Ипекъ, която била основана отъ Охридската българска архиепископия, когато въ 1219 година билъ посветенъ въ архипескопски санъ Св. Сава съ седалище въ Жичъ, а следъ 25 години пренесена въ Печъ.

Близо три години борбата не утихвала и позициитѣ на българитѣ се затвърдявали.

Опасявайки се отъ католишката и протестанска пропаганди, особено следъ пѫтуването на Изтокъ на австрийския императоръ и германския

престолонаследникъ, Игнатиевъ повѣрилъ на Гаврилъ Кръстевичъ да приготви другъ проектъ за църковната независимость, въ който да има примирителни пасажи. Руският посланикъ се мѫчилъ да убеди българитѣ да бѫдатъ по-внимателни, като изтъкналъ че Високата Порта съглежда политическия елементъ въ това българско църковно движение.

Безброй заседания на смѣсената комисия [1]), безполезни усилия на Каратеодори паша, Гаврилъ Кръстевичъ, на самия Игнатиевъ и др отдалечавали все повече и повече становището на двѣтѣ страни. Надеждата да се разбератъ българитѣ съ Вселанската патриаршия намалявли отъ день на день, а руската дипломация въ Цариградъ не се отклонявала отъ своята линия на поведение, тя градила своята източна политика на единството на православната вѣра.

Тукъ руската теза влѣзла за моментъ въ противоречие съ гигантскитѣ планове на нашитѣ родолюбци въ Цариградъ. Чомаковъ издигналъ гласа си открито да иска автономна народна църква. Той и негови сподвижници се явили съ нова проповѣдь: »За тѣхъ, пише Игнатиевъ, религиознитѣ догми играятъ роля и тѣ сѫ готови да приематъ унията съ Римъ, стига Папата да имъ гарантира онова, което Патриаршията отказва на българитѣ.

Игнатиевъ е много загриженъ за участьта на българитѣ ако у тѣхъ проникне дълбоко католишката и протестанска пропаганди: „католицитѣ сѫ избрали като средство образуването. Протестантитѣ иматъ друга но опасна тактика. Тѣ атакуватъ външния култъ и това може да даде пе-

[1]) Подробности по църковната разпра съ гърцитѣ, читателитѣ ще намѣрятъ въ специалната по въпроса литература.

чални резултати за българитѣ, защото тѣ всяватъ съмнение къмъ вѣрата и съблазни къмъ новото. Българитѣ редко ставатъ протестанти но по-често биватъ разколебани отъ собствената си православна вѣра". . . [1])

И това дава поводъ на руския посланикъ да се опасява, както за бѫдещето на православнитѣ народи на Балканитѣ така и за бѫдещитѣ тѣхни отношения съ Русия .

Преговоритѣ между българитѣ, Високата порта и патриаршията продължавали, но никой не вѣрвалъ, най-малко Игнатиевъ, че може да се доиде до нѣкакъвъ резултатъ. Народътъ, българскиятъ народъ въ предѣлитѣ на турската империя билъ единудушенъ и възпламененъ отъ надеждата за самостойна църковна власть. Десятки хиляди прошения отъ цѣлата империя пристигнали въ Цариградъ и най-сетнѣ на 25 февруарий ст. ст. Али паша врѫчилъ на българскитѣ представители историческия фермань на Султана Абдулъ-Азиса, за учредяването на българската Екзархия и всичко това извършено отъ българскитѣ родолюбци въ Цариградъ, задъ гърба на Патриарха и на самия Игнатиевъ.

Вмѣсто да се признае за изигранъ, генералъ Игнатиевъ размислихъ че е по мѫдро да приеме фактътъ за свършенъ и да прикрие своето и на руското правителство незадоволство. Правейки отстѫпление отъ първоначалнитѣ си позиции той пише на Горчакова:

» . . . Длъженъ съмъ да призная, че ако бѣ се постигнало споразумение между българитѣ и гърцитѣ, то трѣбваше да бѫде санкционирано отъ турското правителство съ фермань, а това щеше

[1]) Телеграми на Игнатиевъ до Горчаковъ отъ 13 ян. 1870 №№ 8 и 9.

да срещне много по-голѣми мѫчнотии въ Високата Порта, а така сѫщо и у западнитѣ държави. При новото разрешение, като самата Висока Порта дава Ферманъ на българитѣ за самостоятелна църква, тя признава сама принципа на националностьта, който до сега тя винаги се е старала да изключва изъ вѫтрешната своя организация. Днесъ тя приема народнитѣ желания и дѣли православнитѣ си поданици на славяни и на гърци. Следователно, завършва Игнатиевъ, оправдано е да считаме това разрешение на българо-гръцкия църковенъ споръ, като единъ щастливъ край на нашитѣ петь годишни усилия тукъ". [1])

Въ политиката на руското правителство на Истокъ е проникнала, въ оная епоха която ни занимава, една доктрина на политико-религиозенъ романтизъмъ, представляванъ отъ славянофилската школа. Националната идея на първоначалния романтизъмъ е разширена въ нейнитѣ очертания отъ общъ и всестраненъ характеръ, издигната е въ култъ отъ славянофилитѣ, като е включена въ общото понятие, славянство, а славянството, въ понятията на рускитѣ учени, общественици и политици е моралния съюзъ за всички сродни племена.

Славянофилското течение и славянската идея надтежа въ разрешението на нашия национално-църковенъ въпросъ. То нѣма нищо общо съ оня призракъ, който западна и централна Европа представи подъ името панславизъмъ, съ войнственъ, завоевателенъ и обединителенъ характеръ. Идеалътъ на славянофилитѣ въ областьта на външната политика нѣма завоевателна мисъль; той е изразъ на тоя чисто мораленъ съюзъ на

[1]) Игнатиевъ до Горчаковъ телеграми отъ 3 и 15 мартъ 1870 г. № № 60, 63.

сроднитѣ племена, който ще имъ помогне да се предпазятъ отъ претопяване.

Тази е била доктрината на която Игнатиевъ е подчинилъ своята мисия на Ориента. „Духътъ на славянската доктрина, цельта и срѣдствата на историческата мисия на Русия трѣбва да бѫдатъ въ най-голѣма степень миролюбиви и ако тя бѫде принудена да си послужи съ орѫжие то това ще бѫде за да създаде сносенъ и човѣшки животъ на своитѣ братя по кръвь". [1])

[1]) Архивъ на графъ Наколай Павловичъ Игнатиевъ. Въ нѣколко папки отъ архивата на Игнатиевъ, намѣрихъ систематизирани неговитѣ доклади отъ Цариградъ по църковната ни разпря, телеграми и проекти. Намѣрихъ единъ обширенъ докладъ за ролята на Драганъ Цанковъ и униятското течение между нѣкои българи. Подробни описания за първенци българи въ Цариградъ, за турски първенци и държавни мѫже, доклади, които засѣгатъ български дейци въ Стара-Загора. Тия последни материали, смѣтайки, че ще се запазатъ и интересуватъ Старозагорската община изпратихъ въ 1923 отъ Берлинъ на тогавашния кметъ на Стара-Загора г. Нановъ, за да се съхраняватъ въ общинскитѣ научни архиви.

ГЛАВА VII

ВЪСТАНИЯТА НА БАЛКАНИТѢ

Бунтоветѣ на Балканитѣ. — Турското управление. — Игнатиевъ подозира Австрия като съучастница. — Игнатиевъ праща обширенъ докладъ до императора. — Опасность за Русия отъ политиката на Австрия — Игнатиевъ противъ Андраши. — Основателна критика на нотата на Андраши. — Баронъ Жомини до Игнатиевъ. — Игнатиевъ и Новиковъ. — Пропасть между Цариградъ и Петроградъ въ разбиранията и методитѣ. — Изявленията на Махмудъ паша. — Предсказание за баташката трагедия. — Виена и Будапеща сѫ кошмаръ за Игнатиевъ.

Първитѣ бунтовнически искри въ Босна и Херцеговина открили на ново старата политическа рана отъ която страдала не само турската империя но и Европа. Усилията на Австро-Унгарската дипломация, чрезъ известната нота на Андраши не дали другъ резултатъ, освенъ оня да предизвика единъ парламентаренъ успѣхъ на австрийския канцлеръ и да му даде едно блѣскаво удовлетворение за неговото политическо самолюбие.

Генералъ Игнатиевъ не се колебаялъ. У него се затвърдило убеждението, че австрийската политика подготвя изненади за Русия.. Той заминалъ за отпускъ презъ лѣтнитѣ месеци и прекаралъ известно време въ Ливадия, въ Кримския полуостровъ, кѫдето ималъ случай често да вижда императора, да узнае неговата рѫководяща поли-

тическа мисъль и въобще да проникне въ интимнитѣ намѣрения на царя по източнитѣ работи.

На връщане въ Цариградъ презъ ноември 1875 година, Игнатиевъ приготвилъ и изпратилъ на Александъръ II единъ обширенъ мемоаръ върху положението въ Турция [1]). Тоя мемоаръ е написанъ на 38 страници и започва съ следнитѣ пасажи:

„Имейки честьта презъ моето пребиваване въ Ливадия да узная великодушнитѣ и миролюбиви чувства на Ваше Величество, азъ, при връщането ми въ Цариградъ и въ съгласие съ моитѣ колеги, австрийския и германски посланици, намирамъ, че ние трѣбва да преследваме следнитѣ две цели за сега:

„1-во. Да ограничимъ театъра на въстанията и да остранимъ всѣка възможность Сърбия да се намѣси, а за постижението на тая цель трѣбва да настоимъ предъ султана да изтегли съсредоточенитѣ на сръбската граница турски войски.

„2-ро. Бързи мѣрки за подобрение участьта на българитѣ и бошняцитѣ и тия мѣрки трѣбва да се вематъ и изпълнятъ отъ самото турско правителство.

Следъ връщането си въ Цариградъ, Игнатиевъ билъ приетъ на аудиенция отъ султана, на 23 октомврий, за което докладвалъ на императора[2]). Абдулъ-Азисъ обещалъ Игнатиеву да разпусне войскитѣ, които били съсрѣдоточени въ Нишъ, Видинъ и Нови Пазаръ. „Тази мѣрка е турена въ изпълнение и това щѣло да даде поводъ на Сърбия да разпусне и тя своитѣ 18.000 опълченци; така може да се иизбегне нежелателното стълкновение между сърби и турци".

[1]) Архивъ графъ Игнатиевъ. Черновка писана на 10
[2]) Докладна записка № 310 отъ Игнатиевъ до Александъръ II. 22. X. 1875. (арх. графъ Н. М. Игнатиевъ).

Въ докладната си записка Игнатиевъ съобщава на императора, че неговитѣ колеги, австрийскиятъ и германски посланици поискали отъ него да имъ каже какво е говорилъ съ султана и до какви резултати сѫ дошли разговоритѣ имъ. Въ тоя моментъ руския царь е държалъ на своето задължение, да спазва тържествено дадената дума на тримата императори да действуватъ солидарно по източнитѣ работи. Въ тоя духъ били и инструкциитѣ на Игнатиева, обаче, последния виждалъ винаги нещастието на Русия, за гдето се е обвързала къмъ Виена и Берлинъ. „Въ Петерсбургъ", пише Игнатиевъ въ дневника си, „менъ ме подозиратъ, че искамъ да разваля споразумението на тримата императори". Игнатиевъ ималъ всичкитѣ основания да не се довѣрява на австрийската политика въ Цариградъ, той не съобщилъ на своя австрийски колега обещанието на султана да му предаде проекта за реформитѣ въ турската държава за да бѫдатъ изпратени предварително на височеишето удобрение на императора. „Дружескитѣ отношения, които султана желае да има къмъ Ваше Величество му сѫ продиктувани отъ искреното му желание да има и подкрепата да се предотвратятъ угрозитѣ, които могатъ да разоратъ империята му".

Игнатиевъ е убеденъ, че султанъ Абдулъ-Азисъ не се опасява отъ Германия и Австрия, като съюзници на Русия. Първата нѣма прями и голѣми интереси да защищава въ Цариградъ, когато интереситѣ на Австрия сѫ съвсемъ противоположни на Русия и по неговото мнение за Русия е хиляди пѫти по-изгодно да има австрийската политика враждебна за момента въ Цариградъ, нежели да се ползува отъ нейното сътрудничество,

което ще спъва винаги свободнитѣ действия на руската дипломация. [1])

И рускиятъ посланикъ се впуща въ дълги и интересни разсѫждения върху вредното влияние на австрийското вмѣшателство по босненскитѣ работи и не безъ основание той подозира Андраши въ неискреность къмъ Русия, на която иска да използува особеното влияние предъ Абдулъ-Азиса и неговитѣ министри за да отдѣли босненския Херцеговински въпроси, като такива, които влизатъ въ кржга на австрийскитѣ интереси, безъ да държи смѣтка на етнографското положение на тия две славянски провинции.

„За менъ е ясно", продължава да бележи въ дневника си Николай Павловичъ, „че коварното двуличие на Австро-Унгария и английскитѣ интереси сѫ насочеи противъ насъ и че насъ искатъ чрезъ участието ни въ преговори съ Високата порта за реформи, да ни увлѣкатъ въ военен конфликтъ съ Турция".

И по-нататъкъ:

„Нотата на Андраши като началенъ пунктъ на преговори съ Цариградъ е едно предсказание за война между насъ и Турция".

„Ето защо, ако Ваше Императорско Величество намѣри за добре да даде ходъ на предложената програма на Андраши, то азъ се осмѣлявамъ вѣрноподанически да припомня на Ваше Величество категорическото изявление на султана, направено предъ менъ, че той никога нѣма да се съгласи да приеме една програма за реформи, *наложени нему отъ чужди държави*". .

Защищавайки своята теза, че за мирното разрешение на балканския въпросъ, за мирното преобразуване на турската империя той е спечелилъ

[1]) Записки на графъ Игнатиевъ.

на страна си самия султанъ и за да се вади колко е билъ самоувѣренъ Игнатиевъ, че едно руско-турско приятелство, евентуално съюзъ, би разрешило по миренъ начинъ Източния въпросъ и би отстранилъ влиянието на западна Европа, той прибавя въ доклада си до императора:

„Ако Ваше Императорско Величество пожелае, султанъ Абдулъ-Азисъ е въ състояние самъ да тури край на турската администрация въ европейскитѣ си владения и да създаде нови условия при които славянитѣ и християнитѣ въобще на Балканския полуостровъ не ще се чувствуватъ, нито роби, нито рая и не ще зависятъ отъ волята на фанатизираната завоевателна орда". . .

Въ тоя духъ Игнатиевъ отправилъ на 24 ноември 1875 год., единъ докладъ, № 356, до Горчакова. Игнатиевъ развивалъ своята мисъль, че по-добре е нищо да не се предприема въ зависимость отъ проекта на Андраши, отколкото да се ограничи свободата на Русия, защото „вие знаете сами, Свѣтлий княже", обръща се Игнатиевъ къмъ Горчакова, „че при сегашното състояние на Европа нашитѣ жизнени интереси изискватъ отсрочки за да можемъ напълно да се подготвимъ" . . . . [1])

На своя докладъ до Горчакова, Игнатиевъ не получилъ отговоръ. Рускиятъ канцлеръ, обаче, изразилъ желанието щото Игнатиевъ да действува ржка за ржка съ графъ Андраши и да се въздържа отъ каквито и да били еднолични инициативи.

„Азъ трѣбваше да се подчиня, пише Игнатиевъ и да съгласувамъ моята дейность съ оная на моитѣ колеги, австрийския и германски посланици.

[1]) Архивъ графъ Игнатиевъ, папка: Константинополъ, стр. 886 на дневника.

Отъ писмата, които получавахъ отъ баронъ Жомини, последния изказва съжалението си, че министерството и посланика единъ другъ не се разбиратъ".

Игнатиевъ билъ предупреденъ, че руския посланикъ въ Виена, Новиковъ, билъ съвсемъ въ водитѣ на графъ Андраши, възторженъ неговъ последователь по цариградската му политика и едва ли не антиславянинъ. Новиковъ не скривалъ предъ виенскитѣ политически кржгове, че Игнатиевъ действува тъкмо по обратна посока на Австрия. Тия сведения той получилъ отъ баронъ Жомини, дѣсната ржка на Горчакова. Въпрѣки всичко това, баронъ Жомини издава интимната си мисъль, че Игнатиевъ е правъ въ главнитѣ линии, на своята политическа доктрина. Той му пише: „ние сме убедени въ нашето безсилие предъ тази велика задача, която ни се разкрива като бездна и че за насъ нѣма да има никаква полза. Дано Богъ ни помогне да намѣримъ всѣкои другъ изходъ, нежели да се хвърлимъ въ тази бездна. Това е което не съзнаваме и не признаваме, но азъ се считамъ длъженъ да ви го кажа, тайно, и ви моля да не изпускате никога изъ предъ видъ. . . Нашата задача, както и вашата е да прикриемъ истината въ тази лоша игра (faire la meilleur mine au mauvais jeu)" [1])

Игнатиевъ отбелязва въ дневника си, че действително е лоша играта съ рускитѣ съюзници, че тѣ не сж искрени съюзници на Русия, а сжщински нейни противници „но . . . все пакъ гората на Андраши не може да роди дори мишка".

Въ друга бележка Игнатиевъ пише: „Нашиятъ посланикъ въ Виена се изплашилъ, че азъ бихъ

[1]) Писмо на баронъ Жомини до Игнатиевъ отъ 19 дек. 1875 г.

могълъ да разубудя царя да не приема предложението на Андраши и заради това изпратилъ своя секретарь, въ време когато и азъ бѣхъ въ Кримъ, съ единъ докладъ противъ моята теза. Сжщиятъ тоя секретарь, Татищевъ, билъ изпроводенъ и въ Вевей, въ Швейцария, гдето прекаралъ ваканциитѣ си князъ Горчаковъ, съ другъ докладъ отъ Новиковъ съ предупреждение къмъ руското правителство да отклони мисъльта и моя проектъ за руско-турското споразумение. Новиковъ моли Горчакова да се съгласи съ проекта на Андраши. Моитѣ противници постигнаха пъленъ успѣхъ, въпрѣки това, че царя бѣше склоненъ да се разбере съ султана, мимо Европа".

Баронъ Жомини държалъ Игнатиевъ въ течение на всичкитѣ тия преломи въ възгледитѣ на царя и правителството и му съобщилъ, че Александъръ II е наклоненъ да подържа австрийската инициатива.

„Съ рискъ да си навлека царския гнѣвъ, азъ продължавахъ да разкривамъ двуличието на австро-унгарската политика и посочвахъ опасния пжть на руската дипломация".

Редъ събития отъ вжтрешенъ характеръ станали причината да не може своевременно да се подаде нотата на Андраши на Високата порта.

Когато турското правителство се запознало съ подробноститѣ на реформения планъ, тя не скрила своето незадоволство, за гдето Европа си позволявала да се бърка въ нейната вжтрешна политика.

По стара привичка дипломатическитѣ преговори се заплитали въ формули и протоколъ, а между това нашето въстание въ Срѣдна гора избухна и прикова отново вниманието на Европа върху последствията, които фатално ще се развиятъ на Балканитѣ.

Интересна е кореспонденцията на Игнатиевъ съ баронъ Жомини относително инициативата на Андраши. Въ тая кореспонденция се вижда колко Игнатиевъ е ималъ право да бѫде противъ Австрия и да питае едно органическо недовѣрие къмъ нея.

На 3 ноември 1875 година той пише отъ Пера (европейския кварталъ въ Цариградъ) до баронъ Жомини и между другото му казва: . . . „Вие сте разбрали много добре, драгий бароне, по-добре може би отъ графъ Андраши, че като се върнахъ отъ Ливадия, менъ не ми предстоеше вече да разисквамъ върху съдържанието на австрийската нота. Азъ нѣмаше защо да посвѣщавамъ графъ Зичи върху това, което бѣ разисквано въ резиденцията на царя, нито пъкъ да обяснявамъ какви принципиялни и практически възражения можеха да се направятъ на виенския проектъ за реформи. Нѣма нужда да спомена тоже за преиначената телеграма, която Андраши е челъ на нашия посланикъ (Новиковъ б. а.). До получаването на инструкции отъ Петерсбургъ, азъ ще се въздържамъ да влѣза въ разговори по този въпросъ съ моитѣ колеги. По настоящемъ между Виена и Петерсбургъ се води оживѣна кореспонденция" . . . Прави впечатление, че Игнатиевъ е предвиждалъ последствия много по-важни и лоши въ случай, че се приеме нотата на Андраши, защото тя повдига въпроси, които турятъ на зелената маса цѣлия Източенъ въпросъ, обстоятелство, което програмата на съюза на тримата императори е искала да избѣгне.

„Графъ Андраши, продължава Игнатиевъ, влиза въ противоречие съ собствената си политика и противодействува на всичкитѣ наши усилия да постигнемъ по миренъ начинъ успокоението въ

Турция . . . Не вѣрвамъ, че плана му е практиченъ и въобще, че е приложимъ".

Игнатиевъ предвиждалъ, че ония, които настоявали за реформи ще докаратъ фатално войната. „Австрийцитѣ се лъжатъ като мислятъ, че ще могатъ свободно да измъкнатъ единъ листъ отъ ангинарията безъ да изкубятъ цѣлата зелка".

Въ босненското въстание Игнатиевъ вижда рѫката на Австрия. Той подозира виенския кабинетъ, че поддържа съ всички срѣдства въстанието въ тия две провинции и въ дадения случай той намира права мисъльта на Новикова, че трѣбва Австрия да се „въспира" да окупира военно двете провинции отъ колкото да се тласка къмъ подобна акция.

„Азъ съмъ противенъ на всѣка военна намѣса. Забравяте ли какво бѣше заявилъ преди 10 години въ Виена нашия посланикъ отъ името на императора, че ако Австрия посмѣе да окупира Босна и Херцеговина, то рускитѣ войски ще навлѣзатъ въ Галиция"?

Винаги чувствителенъ, винаги готовъ да реагира противъ най-малкото невнимание къмъ него, къмъ неоснователната и несправедлива критика на неговитѣ дѣла, Игнатиевъ не върви по криви пѫтища за да защити своята теза и своя личенъ престижъ. На едно официално писмо отъ 7 ноември 1875, министерството изказва известни колебания върху сведенията отъ Цариградъ.

Игнатиевъ отговорилъ:

„Ако мислите, че истинското положение на християнскитѣ народи въ Турция и сегашното състояние на провинциитѣ сѫ непознати на единъ посланикъ, който дванадесеть години представлява Негово Величество въ Цариградъ, и който

минува за специалистъ по източнитѣ работи, тогава безполезно е да го държите на тоя пость"!

Отъ тази кореспонденция личи още колко здрави сѫ били позициитѣ на Игнатиевъ спрямо великия визиръ Махмудъ паша, когото Игнатиевъ спечелилъ на страната си. Не било трудно за руския посланикъ да убеди великия визиръ, че само едно лоялно руско-турско разбирателство ще възвърне спокойствие и сигурность за империята. Въ единъ докладъ до императора, Игнатиевъ пише (3 ноември 1875).

. . . „Благоволете да повѣрвате, Господарю, че великия визиръ, съ свойственитѣ нему качества успѣ да сведе събитията въ насока на една изключително руска интервенция и е склоненъ на една реформена акция, която да се ползува отъ симпатиитѣ и протекцията на Русия. . . Ако тоя цѣръ не помогне, то ние все ще имаме време да туримъ край на сѫществуването на една империя, неотговаряща въ сегашното си състояние на положението на другитѣ европейски държави, щомъ се признае, че тя е неспособна да се постави на тѣхния рангъ съ единъ прогресивенъ устремъ провожданъ отъ горе".

Игнатиевъ прибавилъ къмъ горното си писмо до царя и повѣрителния докладъ на първия драгоманъ на руското посолство въ Цариградъ, държавния съветникъ Михаилъ Ону (№ 324. 1875) въ който се съдържа една знаменателна декларация на великия визиръ декларация, която е едно пророчество за жестокоститѣ надъ българитѣ въ Срѣдногорието, въ време на нашето въстание.

. . . „Ще ви говоря откровено, казалъ Махмудъ паша, и вѣрвамъ, че господинъ генералъ Игнатиевъ ще привлече вниманието на императорското руско правителство върху следната дилема. Разрешението на мѫчнотиитѣ въ нашата империя зависятъ отъ два начина на действие, отъ гледна точка на великитѣ сили и въ частность отъ гледна точка на Русия, или пъкъ вие ще се намѣсите дипломатически въ вѫтрешнитѣ работи на Турция, а това ще даде като последствие военната намѣса. Въ такъвъ случай, понеже сте посилни, вие ще направите отъ турската империя каквото искате, и такова разрешение на въпроса ще коствува пороини рѣки отъ кръвьта на християнското население за сѫдбата на което сега Европа се застѫпя. Вие ще се притечете на тѣхна помощь следъ като хиляди глави ще бѫдатъ отсечени и селищата имъ преобърнати на пепелища. Християнитѣ ще излѣзатъ отъ тази криза, автономни може би, но смазани и безсилни". . .

Рускиятъ дипломатъ прекѫсналъ везиря съ запитването дали това е заплашване съ подобенъ грозенъ и свирепъ вандализъмъ надъ беззащитнитѣ, които искатъ правда?

Великиятъ везиръ продължилъ: — „Не заплашвамъ, но правя заключения отъ развоя на събитията. Турското правителство нѣма интересъ да пустне юлара на тълпата, но то ще бѫде безсилно да се противопостави, ако вие не менажирате Турция . . . Тъй лесно не се става робъ на тия, които до днесъ сѫ наши роби! . . ."

„Първото срѣдство за разрешението на кризата се състои въ колективната намѣса на силитѣ съ последствията, които ви казахъ преди малко; второто е: християнитѣ да получатъ всичко, което е въ плана на руската политика, съ прогресивни мѣрки безъ да бѫде уязвено турското правителство. Турция ще поеме морално задължение къмъ турското население за всичкитѣ концесии, които то ще направи на християнитѣ,

и азъ мисля, именно, че Русия се е спрѣла на този начинъ на действие, който е и най-разумния... Азъ поехъ лично ангажмента къмъ генералъ Игнатиевъ, ангажментъ, който му е потвърденъ и отъ Негово Величество султана, да въведе реформи, които лоялно ще извърша".

Махмудъ паша развилъ понататъкъ своята теза за въвеждането на нова система на управление. Обаче, турската власть раздавала оръжие въ изобилие на баши бозуци и черкези, главно въ Южна България, Родопитѣ, Срѣдногорието, а нейнитѣ шпиони бѣха плъзнали изъ България, Тракия и Румъния, подпомагани отъ агентитѣ-провокатори на чужди държави. Отъ деня на тая декларация на великия везиръ до трагедията на Бълагрия следъ Априлското въстание минали само четири месеци.

Въ друго писмо Игнатиевъ открива болката си на баронъ Жомини: (1 дек. 1975).

„Излишно е да изказвамъ мнение щомъ въ Петерсбургъ съществува убеждението и желанието да се даде на източния въпросъ такова направление за разрешение, което е по изгодата на Виена—Будапеща, въпрѣки измамата, която ни прави Андраши и неговото перфидно държание къмъ насъ.

„Казахъ си думата. Ще мълча за напредъ и ще изпълнявамъ само наставленията, които ще ми дава Канцлера. . . Азъ трѣбваше отдавна да си дамъ оставката и да напустна Цариградъ, ако не бѣхъ убеденъ, че опасността е раелна. Азъ съмъ преди всичко войникъ и не мога да напустна поста си. Азъ се хвърлямъ въ огъня съ пълното съзнание, че съмъ предупредилъ моя шефъ каква съдба ни очаква. . ."

Следъ нѣколко дена, на 8 дек. Игнатиевъ пише отново на баронъ Жомини . . . „Въ Петерс-

сбургъ иматъ странно довѣрие къмъ Андраши, но азъ се надѣвамъ, че вие не сподѣляте тѣхното мнение . . . азъ не вѣрвамъ въ неговата лоялность къмъ насъ, нѣмамъ довѣрие въ него, макаръ, че го цѣня като държавенъ мъжъ, но, познавайки миналото му, не мога да вѣрвамъ . . . Qui vivra verra! завършва Николай Павловичъ[4]).

БИБЛИОТЕКА НБУ „ЛЕВСКИ"

ГЛАВА VIII

БЕЗСИЛИЕТО НА ЕВРОПА

Берлинскиятъ меморандумъ. — Суетность и ирония. — Горчаковъ, Бисмаркъ и Андраши. — Становището на Великитѣ сили. — Низвержението на Махмудъ паша. — Детрониране и убийството на султанъ Абдулъ Азисъ. — Династическа промѣна въ Цариградъ. — Младотурцитѣ на сцената. — Англия задъ кулиситѣ. — Драмата въ Срѣдно-горието и Батакъ. — „Отъ пусто, въ праздно. — Европа преговаря и удушва своето разногласие въ безсилието си. — Между Лондонъ и Петерсбургъ — Опозицията на графъ Андраши.

На 13 май н. с. 1876 година, князъ Бисмаркъ повикалъ на съвещание посланицитѣ на Франция, Англия и Италия. На това съвещание били още князъ Горчаковъ, рускиятъ канцлеръ и австрийскиятъ — графъ Андраши. Германскиятъ канцлеръ обяснилъ на кратко причинитѣ, които наложили срещата въ Берлинъ на тримата канцлери. Той изтъкналъ, че постѫпкитѣ на Европа въ Цариградъ до сега не дали резултатъ да се подобри участьта на християнскитѣ поданици въ Турция, а напротивъ събитията се усложнили още повече и правителствата на тритѣ империи решили да се споразумѣятъ за по ефикасни мѣрки. Горчаковъ и Бисмаркъ мислили, че последнитѣ събития въ България особено даватъ пълно основание на тритѣ правителства да предявятъ на Високата порта единъ меморандумъ, въ заключението на който Силитѣ предвиждатъ да вематъ

ефикасни мѣрки въ случай, че Турция не се вслуша въ тѣхнитѣ съвѣти[1])

Английскиятъ посла никъ, Одо Русель, заявилъ, че нѣма инструкции отъ Лондонъ да се присъедини къмъ този меморандумъ и застаналъ на позицията на наблюдатель.

За отношенията на Бисмаркъ съ Горчакова намираме интересни бележки въ мемоаритѣ на английски дипломатъ Одо Руселъ.[2]) Той седѣлъ отъ лѣвата страна на желѣзния канцлеръ който, като слушалъ речьта на Горчакова, председатель на тази конференция, почналъ да драска на единъ бѣлъ листъ предъ него нецензурани фрази, очевидно противъ Горчакова. Одо Русель прибралъ този листъ и по-късно го използувалъ въ мемоаритѣ си.

„Кой знае, пише Игнатиевъ дали това саркастично държание на Бисмарка не е станало причината щото английското правителство да откаже да се присъедини къмъ берлинския меморандумъ".

Рускиятъ канцлеръ започналъ въ една пространна речь, най-напредъ съ изложението, че Турция не е въвела нито една отъ обещанитѣ реформи. Цѣлта на тритѣ императорски Двора, продължилъ Горчаковъ е сѫщата както и въ миналитѣ години т. е. запазване цѣлостьта на турската империя, но съ сериозно подобрение участьта на християнското население което е ней подвластно. Съ други думи подобрение на сегашното положение". Горчаковъ подчерталъ единодушието на тримата канцлери за воденето на тази политика както и за срѣдствата за нейното постигане и прибавилъ, че той и неговитѣ другари цѣнятъ съдействието на другитѣ европ. правителства и заради това не чакаха да се изминатъ и 24 часа за да съобщатъ това на продставителитѣ на Франция, Англия и Италия съ надежда, че тѣхнитѣ правителства ще се присъединятъ къмъ тѣхната инициатива.

Следъ прочитането на меморандума отъ баронъ Жомини, посланницитѣ заявили, че взиматъ актъ отъ него ad referendum но за окончателното решение на тѣхнитѣ правителства, тѣ нѣма да закѫснеятъ да дадатъ отговоръ.

Въ този день императорътъ, Александъръ II. заминалъ за Емсъ, гдѣто го настигналъ Горчаковъ. Царьтъ останалъ до 1 юний въ този германски курортъ, а презъ това време се извършили събития на Балк. полуостровъ, които предсказвали сериозни усложнения, не само въ турската държава, но и въ Европа.

Френското и италиянско правителства дали съгласието си за съдържанието на берлинския меморандумъ. Англия, обаче, отказала. Напраздно тримата посланици въ Лондонъ, рускиятъ, германскиятъ и австрийскиятъ се мѫчили да убедятъ министра на външнитѣ работи на кралица Виктория, съ това че единодушието на силитѣ е най-главното условие да се упражни давление надъ турското правителство. Посланицитѣ на Франция и Италия правили сѫщитѣ ходатайства, обаче, лордъ Дерби, настоявалъ на това, че правителството на Нейно Британско Величество не може да удобри меморандума, нито по съдържание, нито по форма.

Лордъ Дерби далъ да се разбере, че по форма този меморандумъ не може да се приеме отъ Англия, защото разискванията по него сѫ станали безъ участието на английското правителство,

[1]) Documents diplomatiques français (1875—1877 стр. 129, 130, 131.

[2]) Odo Russell: Gedanken und Erineruugen von furst von Bismark.

а по съдържанието си той не ще може да постигне предначертаната цель. [1])

Между това въ Цариградъ се разиграли кървави сцени. Великиятъ везиръ билъ сваленъ и замѣстенъ съ едно правителство на младотурцитѣ. Абдулъ Азисъ билъ детрониранъ и заклапъ. Братътъ му, Мурадъ V не царувалъ и три месеци и той билъ замѣстенъ отъ Абдулъ Хамидъ II.

Турското правителство дало амнистия на българскитѣ въстаници, но съ това не се постигнали никакви резултати. Берлинскиятъ меморандумъ останалъ само на книга. Князъ Горчаковъ вѣрвалъ, че ще може да се разбере съ Англия и за тази цель той телеграфиралъ на Шувалова да изтълкува предъ лордъ Дерби лоялното и искрено намѣрение на Русия, която не преследва никакви завоевателни цели, а иска само човѣшки реформи за християнитѣ.

Ако лондонския кабинетъ има предъ видъ срѣдства, пригодни за разрешението на тази миротворна задача, било на база на предложенитѣ вече принципи, било по пѫтя на коренни решения, ние сме готови да възприемемъ всѣка мисъль, съобщена намъ съ искреното желание да се споразумѣемъ".

Преди още да получи тази телеграма, графъ Шуваловъ, въ разговоритѣ си съ лордъ Дерби, изказалъ съжалението си, че Англия е привикнала да гледа съ недовѣрие къмъ руското правителство и прибавилъ, че личностьта на императоръ Александъръ II би трѣбвало да послужи като достатъчна гаранция за неговото миролюбие.

Английскиятъ министъръ отговорилъ, че никои не се съмнява въ миролюбивитѣ намѣрения

[1]) Лордъ Дорби до лордъ Отто Русселъ (7 май 1876 г. англ. синя книга.

на руския императоръ, но за нещастие на такова мнение не е рускиятъ представитель въ Цариградъ, генералъ Игнатиевъ и че за никого не е тайна, че въ Русия общественото мнение проявява горещи симпатии къмъ славянитѣ въ Турция и иска тѣхното освобождение.

На въпроса зададенъ отъ графъ Шуваловъ, какво иска и къмъ какви цели се стрѣми английската политика на Ориента, лордъ Дерби отговорилъ съ онази тънка и далечна отъ всѣка отговорность метафора, която е най-добрата характеристика за настроението на правителството и кралицата.

„Високата порта, отвърналъ Дерби, преговаря по настоящемъ съ самитѣ въстаници, които се борятъ срещу административнитѣ произволи на турската власть; освѣнъ това тѣ искатъ автономия. Тия преговори ще дадатъ резултати въ две насоки: или Високата порта ще се споразумѣе съ своитѣ християнски поданици и въ такъвъ случай се явява безпредметно вмѣшателството на европейскитѣ държави, или окончателенъ разривъ, който е по-вѣроятенъ".

Но и въ този случай Дерби заявилъ, че вмѣшателството на силитѣ въ вѫтрешнитѣ работи на Турция не би могло да бѫде ефикасно, освенъ при условие да се приложатъ принудителни мѣрки противъ Турция, а за такива мѣрки за нищо въ свѣта Англия нѣма да се съгласи. . . На великитѣ сили, завършилъ Дерби, не остава нищо друго освенъ да чакатъ развитието на събитията и изхода на борбата. Ако въстаницитѣ вематъ върхъ въ тая борба, то тѣ ще си извоюватъ свободата, както Сърбия и Ромъния, ако ли не — тогава тѣ ще се задоволятъ да получатъ облекчения както остр. Критъ. Въ всѣки случай не е далеко времето когато великитѣ сили би трѣбвало да се на-

мѣсятъ съ известна надежда за успѣхъ, но часътъ не е още настѫпилъ".

На това английско становище Горчаковъ възразилъ: „Императорътъ узна съ удоволствие, че правителството на Нейно Величество, Кралицата, сподѣля неговото мнение относително задачитѣ, които преследватъ великитѣ сили на Изтокъ. Негово Величество е увѣренъ, че не е трудно за европейскитѣ кабинети да се сопразумеятъ относително общитѣ мѣрки за едно удовлетворително разрешение на кризата".

Въ единъ изчерпателенъ циркуляръ [1]) Горчаковъ излага становището на Русия. Всѣко стълкновение на християнитѣ съ турцитѣ ангажирва честьта на християнскитѣ държави и не имъ позволява да стоятъ безучастни къмъ страданията на тѣзи християни. Ето защо Руския Дворъ не може да се съгласи съ изказаното отъ лордъ Дерби мнение, че силитѣ трѣбва да се въздържатъ отъ вмѣшателство докато Турция и въстаницитѣ не постигнатъ каквото и да е споразумение. Петерсбургското правителство подържа тъкмо противното мнение и намира, че Европа е длъжна да направи всичко каквото зависи отъ нея за да предотврати една изтребителна война. Последствията биха били неизчислими. Тѣ биха погубили и победени и победители и биха задушили въ зародиша бѫдещето благосъстояние на балканския край отъ успокоението на който Европа има само да спечели. „Съ тази цель Русия се мѫчи да доведе до съгласие всичкитѣ държави. Противно на становището на другитѣ да се придържатъ въ принципа за невмѣшателство въ вѫтрешнитѣ работи на Турция, Руския Дворъ мисли, че на Европа се налага за дълго време още да упражни своето влияние на Изтокъ съ цель да се усмирятъ страститѣ и да направлява мирното население по пѫтя на порядъка и благосъстоянието.

[1]) Лордъ Дерби до лордъ Августъ Лофтусъ, 2 юний 1876 год.

Рускиятъ Дворъ, макаръ и да нѣма особено довѣрие къмъ новия султанъ — който се намира подъ влиянието на окрѫжающитѣ го — счита, че може да му се даде време да опита прилагането на обещанитѣ подобрения въ турската империя. Русия е съгласна да се отложи съвмѣстното действие на силитѣ, но тя не се счита обязана да се въздържи отъ намѣса всѣки 3-4 недѣли". . .

По-нататъкъ Горчаковъ прави предложения въ Берлинъ, Лондонъ и Виена, за да конкретизира каква трѣбва да бѫде дипломатическата акция на Европа, именно създаването постепенно автономни християнски княжества, откѫснати отъ турската империя.

Графъ Андраши възстаналъ рѣзко противъ тая програма, особено за Босна и Херцеговена, кѫдето враждата между християни и мохамедани, вмѣсто да утихне, ще се увеличи още повече и ще напомни борбата между два лъва, която се свършва когато отъ единия остане само лешъ. Той се възпротивилъ енергично Босна да бѫде присъединена къмъ Сърбия, а Херцеговина къмъ Черна Гора. Австрийскиятъ канцлеръ настоявалъ на своята любима теза за общи реформи въ турската империя, обаче, той таелъ надеждата че при неуспѣха на тия реформи Австрия ще окупира тия съседни на Монархията турски провинции, съ претекстъ да ги смири, а въ последствие да ги присъедини къмъ Австро-Унгарската Монархия.

Игнатиевъ следилъ отъ Цариградъ преговоритѣ между Лондонъ и Петерсбургъ. Въ частната кореспонденция, особено до баща му, той се чуди на наивно-

стьта на Горчакова и порицава неговото кѫсогледие „Ние губимъ златно време, пише той; дворцовитѣ комплоти нѣма да свършатъ, защото Англия нѣма да престане да ги подкрепя докато не си създаде послушно правителство въ Цариградъ. Сега е тъкмо благоприятния моментъ, сега или никога, Русия да тури кръстъ на Източния въпросъ"...

БИБЛИОТЕКА Н.В.У. „В. ЛЕВСКИ"

ГЛАВА IX

ЦАРИГРАДСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ

Какво мисли Игнатиевъ за положението. — Участьта на берлинския меморандумъ. — Разногласия. — Черна Гора и Сърбия въ война съ Турция.—Мисията на Драганъ Цанковъ и Марко Балабановъ. — Интервенцията на Русия. — Царската речь въ Кремлинъ. — Тревогата въ Лондонъ. — Цариградската конференция. — Мисията на лордъ Солзбери. — Разговора му съ Бисмаркъ. — Солзбери въ Виена. — Разговоритѣ му съ Андраши. — Първиятъ контактъ на Игнатиевъ съ Солзбери. — Съвещанията на посланицитѣ. — Турската стратагема. — Реформи или конспирация. — Едно писмо до Игнатиевъ отъ баронъ Жомини.

Нашето въстание, потушено отъ турцитѣ съ жестокости, откри новитѣ пѫтища за руската политика на Балканитѣ, обаче, официална Русия, въ лицето на Горчакова се поддаде и тоя пѫть на старитѣ политически комбинации на Европа. Съюзътъ на тримата императори се явилъ и тоя пѫть като коректоръ въ източната политика на Европа, а методитѣ на тая политика вървѣли въ разрезъ съ реалнитѣ интереси на Русия и на славянитѣ подъ турското иго.

Следъ нашето въстание Игнатиевъ обърналъ вниманието на царя и на Горчакова каква опасность е за Русия да бѫде подъ постоянния контролъ на Австро-Унгария и Германия. Той се стараелъ винаги да прокара идеята за независима, енергична и чисто славянска

политика. Неговитѣ атаки не пощадили и Англия, въ лицето на която той виждалъ вѣковния врагъ на Русия. Но Игнатиевъ билъ органъ на руското правителство и той е трѣбвало да подчини дейностьта си на инструкциитѣ, които получавалъ.

При настѫпянето, на критическия периодъ, който последва съвещанията въ Берлинъ и отъ които последва Берлинския меморандумъ, осѫденъ и той да претърпи уачстьта на нотата на Андраши, Игнатиевъ почувствувалъ всичката тяжесть на своята цариградска мисия.

Той страдалъ, че въ Петерсбургъ не могли да разбератъ неговата пряма и права славянска политика.

Разногласията между европейскитѣ правителства следъ Априлското въстание усложнили още повече събитията и отношенията на Русия съ Турция. Само три отъ великитѣ сили се съгласили по принципъ да подпишатъ Берлинския меморандумъ. Лондонскиятъ кабинетъ възприелъ една тактика на наблюдение, но английската дипломация въ Цариградъ турила въ действие всички срѣдства да парира удара, който може да дойде отъ северъ. Английскиятъ посланикъ въ Цариградъ, сѫръ Елиотъ, не гледалъ съ спокойно око на добритѣ отношения между Игнатиева и султана Абдулъ Азиса. Султанътъ не веднажъ се издавалъ, че въ неговъ интересъ е да се разбере направо съ Царя.

Абдулъ Азисъ изчезналъ мистериозно, „билъ си прерѣзалъ венитѣ на рѫцетѣ". Приемникътъ му, Мурадъ V царувалъ едва три месеца „обявенъ за боленъ, невмѣняемъ и т. н." Той билъ сваленъ и на негово мѣсто се възкачилъ Абдулъ Хамидъ II, на 19 августъ 1876 г.

Въ това време войната между Черна Гора и

Сърбия противъ Турция взимала неблагоприятенъ изходъ за първитѣ.

Следъ баташката трагедия, Игнатиевъ внушилъ на българитѣ въ Цариградъ да изпратятъ една депутация при европейскитѣ правителства да пледира каузата на България. Двата дворцови комплоти въ Цариградъ предизвикали заминаването на Игнатиевъ за Русия. Той билъ въ Ливадия, при Царя, кагато Нелидовъ му съобщилъ отъ Цариградъ за мисията на Драганъ Цанковъ и Марко Балабановъ. Нашитѣ делегати, следъ Виена и Парижъ, отишли въ Лондонъ: тамъ се вслушали въ тѣхнитѣ доводи да се премахне това непоносимо за българския народъ положение. Русия направила частична мобилизация; положението на сърбитѣ станало критично; Игнатиевъ се върналъ вече въ Цариградъ, да представи акредитивнитѣ си писма на новия султанъ; боя при Алексинацъ открилъ пѫтя на турската армия къмъ Бѣлградъ; най-сетнѣ Русия се намѣсила и искала Турция да прекрати военнитѣ действия и въ 48 часа да сключи съ Сърбия примирие.

Царьтъ, на пѫть за Петроградъ се отбилъ въ Москва.

На 30 октомврий той приелъ, въ двореца въ Кремлинъ въ Москва, московското дворянство и представителитѣ на градския съветъ предъ които произнесълъ следната речь:

„ Благодаря ви господа за чувствата, които
„ ми изказвате по случай настоящитѣ политичес-
„ ки събития. Сега тѣ се представятъ въ истин-
„ ския имъ образъ и азъ съмъ готовъ да приема
„ съ удоволствие адресътъ, който ми поднасяте.
„ Вамъ е известно вече, че Турция се подчини на
„ моитѣ искания да сключи незабавно прими-
„ рието и да тури край на безполезното кърво-
„ пролитие въ Сърбия и Черна Гора.

„ Въ тази неравна борба черногорцитѣ се по-
„ казаха, като винаги, истински герои. За съжа-
„ ление това не може да се каже за сърбитѣ,
„ независимо отъ това, че между тѣхъ имаше
„ много доброволци руси, които отплатиха съ
„ кръвьта си своята дань за славянското дѣло.
„ Зная, че цѣла Русия, заедно съ менъ, взима
„ живо участие въ страданията на нашитѣ братя
„ по вѣра и произхождение, но за менъ истин-
„ скитѣ интереси на Русия сѫ по-скѫпи отъ всич-
„ ко и желая до крайность да се щади скѫпата
„ руска кръвь. Ето защо азъ се старая и продъл-
„ жавамъ да се старая да достигнемъ по миренъ
„ начинъ едно подобрение участьта на всички-
„ тѣ християни населващи Балканския полуо-
„ стровъ. Скоро ще започнатъ въ Цариградъ
„ съвещанията на представителитѣ на шестѣхъ
„ велики сили за да уговарятъ мирнитѣ условия.
„ Желая отъ сърце да достигнемъ общо съгла-
„ сие. Ако това не стане и ако видя, че не мо-
„ же да се постигнатъ ония гаранции, които ис-
„ каме отъ Високата Порта, то азъ имамъ твърдо-
„ то намѣрение да действувамъ самостоятелно,
„ и, увѣренъ съмъ, че въ такъвъ случай цѣла Ру-
„ сия ще се отзове на моя апелъ, щомъ интере-
„ ситѣ и честьта на Русия го наложатъ. Увѣренъ
„ съмъ, че както винаги, Москва ще даде при-
„ мѣръ. Богъ да ни помогне да завършимъ на-
„ шето свято дѣло".

Въ Лондонъ се разтревожили отъ тая императорска речь. Лордъ-кмета на столицата отговорилъ на единъ банкетъ, че Англия не е била никога тъй готова за война, както въ него моментъ. Европа се намира предъ прага на войната.

Най-сетне биде свикана конференцията на посланицитѣ въ Цариградъ, засилена отъ специални делегати за да разреши въпроса за подобрение участьта на българитѣ и другитѣ славянски народи подъ турското иго.

Кралица Виктория изпроводила на тази конференция — която рускиятъ императоръ възприелъ като още единъ опитъ да се въздействува на Турция — единъ свой бележитъ държавенъ мѫжъ, маркизъ Солзбери.

Преди да стигне въ Цариградъ, Солзбери се отбилъ най-напредъ въ Берлинъ и ималъ съ князъ Бисмаръ продължителенъ разговоръ по балканскитѣ работи. Той се убедилъ, че нѣмската политика е застанала на позициитѣ, които имала и Русия.

Английскиятъ извънреденъ пратеникъ узналъ отъ Бисмарка, че Русия е решена да приложи исканията и проектитѣ на Европа, да ги наложи на Турция и на едно такова руско намѣрение Германия не може да се противопостави.

— Ами ако Русия завладѣе Цариградъ? — запиталъ Солзбери — „Императоръ Александъръ, това не желае, отговорилъ Бисмаркъ, но даже да стори това по стратегически съображения, бѫдете увѣрени, Русия пакъ ще напустне Цариградъ [1]).

Въ сѫщуя смисълъ говорилъ на Солзбери и германскиятъ императоръ Вилхелмъ I. [2])

Отъ Берлинъ английскиятъ държавникъ се отправилъ въ Виена. Въ разговоритѣ си съ австрийския канцлеръ, графъ Андраши, Солзбери намѣрилъ сходни възгледи съ ония на лондонското правителство. Австрийскиятъ министъръ възстаналъ енергично противъ образуване автономни

---

[1]) Писмо на лордъ Солзбери до лордъ Дерби отъ 23 ноември 1876 год.

[2]) Correspondence respectintge Conference at Constantinople (1876—77) стр. 16.

княжества отъ християнскитѣ турски провинции. Той се възпротивилъ сѫщо тъй енергично Русия да окупира военно България и изказалъ надеждата, че Англия ще действува въ сѫщата посока. Двамата държавници се разбрали помежду си и си дали дума да действуватъ солидарно въ конференцията само колкото се отнася до въвеждане реформи въ Турската империя. И австрийскиятъ императоръ, Францъ Йосифъ, потвърдилъ предъ маркизъ Солзбери, че той е солидаренъ съ мнението на своя канцлеръ [1]).

Въ Римъ — последнята столица, която посетилъ преди Цариградъ — Солзбери получилъ увѣрението на италиянския министъръ на външнитѣ работи, Мелегари, че той ще даде наставления на своя делегатъ въ Константинополъ, графъ Корти, да действува солидарно съ Англия. [2])

Преди края на ноември,Солзбери пристигналъ въ Цариградъ и първата му работа била да се срещне съ генералъ Игнатиевъ, рускиятъ посланикъ въ Цариградъ, доайоенъ на дипломатическото тѣло. Английскиятъ делегатъ констатиралъ при своето пѫтуване, че Парижъ билъ наклонемъ къмъ радикални реформи въ Турция, Берлинъ подържалъ руската политика на Ориента, Виена се изказала враждебно противъ Русия, Римъ далъ пълната си подкрѣпа на Англия, оставало да се разбератъ истинскитѣ намѣрения на Русия и за тази цель той отдавалъ особена важность на преговоритѣ съИгнатиева. [3])

Рускиятъ посланикъ заявилъ на Солзбери, че окупирането отъ руски войски на часть отъ Турската империя не се явява като „conditio sine qua non", а като заплашване, въ случай че Високата порта откаже да приеме решението на конференцията. Той изложилъ предъ делегата на английската кралица единадесеттѣ точки, върху които конференцията трѣбва да вземе решение и които ще бѫдатъ представени на турското правителство като минимални искания на Европа. Деветата точка съдържала проекта за образуване автономно Българско княжество.

На тази проекто-програма Солзбери се съгласилъ и изпратилъ подробенъ рапортъ въ Лондонъ.[1])

Преди откриването на официалнитѣ заседания на конференцията, посланицитѣ се събирали деветь пѫти у Игнатиева за да изработятъ планъ съ такова съдържание, каквото би трѣбвало да се представи на Високата порта и приеме отъ нея.

Въ последното заседание е било решено да се раздѣли България на две провинции, Източна и Западна, Източната съ столица Търново, Западната съ столица София.[2])

Презъ време на разискванията въ пленарнитѣ заседания, при участието и на турскитѣ представители, първоначалниятъ проектъ станалъ почти неузнаваемъ. Турското правителство противопоставило на посланишката конференция обявената вече турска конституция; съ ловки методи, съ едно класическо спокойствие, то маневрирало въ въпросната конференция и използувало началото на разногласия между Игнатиева и австрийскитѣ

---

1) Солзбери до Дерби 29 ноемв. 1876
2) Солзбери до Дерби 1 дек. 1876
3) The Marquis of Salisbury to the Earl of Derby Const. 8 дек. 1836. C. R. t. C. C. (1876—77) стр. 21

1) Солзбери до Дерби, 17 дек. 1876.

2) Въ списание „Сердика" 1939. Книжка 4 и 5 читателитѣ ще намѣрятъ цѣлия проектъ за устройството на България. (Освобождението на София отъ Димитъръ Йоцовъ).

представители, за да сведе до нула резултата отъ усилията на европейската дипломация, целяща да се запази мира, а главно да се създадатъ човѣшки условия въ турското администратиране надъ християнскитѣ народности.

Европа капитулира предъ хитруванията на султана да остане самъ господарь на положението въ неговата империя; на дипломатитѣ не оставало друго, освенъ да напуснатъ Цариградъ. Маркизъ Солзбери билъ първиятъ да заяви на турския министъръ на външнитѣ работи, Савфетъ паша, че ако Турция не приеме предложенитѣ реформи, то той, както и акредитирания при султана британски посланикъ, иматъ заповѣдь да напуснатъ Цариградъ.

Единъ подиръ другъ, на 20 януарий 1877 г., представителитѣ на Великитѣ сили приповторили казаното отъ Солзбери, че и тѣ сѫ получили заповѣдь да напуснатъ Цариградъ. Графъ Корти, баронъ Калишъ, баронъ Вертеръ, сѫръ Елиотъ, графъ Бургонъ, графъ Шодорди и най-сетне графъ Игнатиевъ. Последниятъ, преди закриването на конференцията, произнесълъ една дълга речь, отъ която ще цитираме следнитѣ пасажи: [1])

„ . . . . . Не ми остава, освенъ да из-
„ кажа едно последно желание. Дано съветни-
„ цитѣ на султана, на които популярностьта и
„ влиянието върху общественото настроение въ
„ Турция ржководѣ разискванията, които тури-
„ ха край на Конференцията, не изпаднатъ въ по-
„ ложението да съжаляватъ за това. Дано не из-
„ паднатъ да съжеляватъ катастрофалнитѣ по-
„ следствия за Турция, предизвикани като по-
„ следствие отъ скѫсване връзката, нормалния
„ редъ на нѣщата, който бѣше опредѣлилъ и
„ условията за нейното сѫществувание между

„ Европейскитѣ държави и който бѣше гаранти-
„ ралъ териториалното ѝ единство". . .

„Цариградската конференция ни показа и тоя пѫть, пише Игнатиевъ, че съ такива сътрудници като Австрия ние нѣма да вървимъ далеко въ борбата ни противъ Англия, нито въ усилията ни да омиротворимъ Балканитѣ". . . „Излишна бѣше много годишната полемика на министерството съ менъ за да имаме тоя резултатъ сега, като пожертвувахме рускитѣ интереси въ угода на Андраши".

Въ едно писмо на баронъ Жомини до Игнатиевъ, отъ 19 дек. ст. ст. 1876 г., ние виждаме да се рисува истинското психологическо състояние въ Петерсбургъ и безпѫтицата въ руската официална политика. Жомини пише:

. . . „Съ една дума, по настоящемъ тукъ е такъвъ хаосъ, какъвто азъ не помня да е сѫществувалъ въ Русия. . . При такова положение какъ може да се излѣзе въ свѣтлина. . . Но странното е това, че ние преговаряме още съ Виена, за сключването на една конвенция, която може би скоро ще бѫде подписана и ние се готвимъ да назначимъ князъ Черказки за бѫдащия губернаторъ на България. . .

„Забележете, че всичко това е известно на Европа поради нескромностьта и словоохотата на петербургското общество. Какво ли имение сѫ си съставили за насъ въ Европа? Уви? Азъ се страхувамъ, че ние потѫваме въ Кримската война! Тогава, на всѣки случай, честьта биде спасена. . . Отъ васъ зависи, драгии генерале, да ни извадите съ достойнство отъ това трудно положение. Постарайте се да прикриете нашето безсилие и вие ще сторите голѣма услуга на Русия... Последнитѣ ви телеграми ни дадоха малко надежда . . . все пакъ се страхувамъ, както и вие

го казвате, че крайното наше миролюбиво разположение ще бѫде изкористено и тогава ние ще загубимъ всичко, което минутната енергия би могла да ни донесе . . . Дано Богъ ни помогне! . . .[1])

1) Архивъ графъ Игнатиевъ, лична кореспонденция.

ГЛАВА X.

СЛЕДЪ ЦАРИГРАДСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ

Връщането на Игнатиевъ въ Петесбургъ. — Писмо на Непокойницки. — Разсѫжденията на Игнатиева. — Промѣната въ държанието на лордъ Соазбери. — Единъ трогателенъ епизодъ въ Цариградъ съ млади българчета и българки. — Шуваловъ и Бисмаркъ. — Игнатиевъ и Райхщадското споразумение. — Новиковъ. — Игнатиевъ се оплаква отъ министерството на външнитѣ работи. — Игнатиевъ, Малютинъ и Обручевъ.

Следъ разтурянето на конференцията генералъ Игнатиевъ напусналъ Цариградъ и се отправилъ за руската столица презъ Атина, съ цѣль да се осведоми за настроението на Гърция, която почнала да проявява негодувание, че руската политика тъй щедро застѫпя българскитѣ интереси.

Игнатиева очаквали всѣки моментъ въ Петерсбургъ. Главнокомандующиятъ рускитѣ войски, великия князъ Николай Николаевичъ[1]) порѫчалъ на началникъ щаба на армията, генералъ Непокойчицки, да пише писмо Игнатиева и да му съобщи, че желае да се види съ него и разговори върху събитията въ Цариградъ и тѣхното въ-

1) Братъ на Александъръ II.

роятно отчертание за въ бѫдеще. Ако срещата се окаже невъзможна въ Кишиневъ, гдето била главната квартира, то Игнатиевъ да благоволи да изложи писмено своитѣ впечатления и прецѣнка върху положението.

Генералъ Игнатиевъ получилъ това писмо, отъ 13 януарий 1877 г., щомъ пристигналъ въ Петерсбургъ.

Съдържанието издава задкулиснитѣ интриги на Шувалова, отъ Лондонъ, както и на антуража на главнокомандующия . . . »По мнението на великия князъ, пише Непокойчицки, най-доброто разрешение на Източния въпросъ би било въ единъ съюзъ на Русия съ Англия за съвмѣстно десйтвие противъ Цариградъ. Великобританската флота ще завземе Дарданелитѣ и Босфора и ще посрещне рускитѣ войски въ турската столица, като бойни другари и съюзници. . . Не искамъ да ви лаская, продължилъ Непокойчицки, но позволете ми искрено да изкажа мнението си, че благодарение на вашия талантъ и предвидливость вие съумѣхте да доведете до такова неочаквано съгласие делегатитѣ въ Цариградската конференция, че вие ги заставихте да направятъ голѣма крачка за разрешението на Източния въпросъ. Споразумението между Англия и Русия ще има грамадно значение въ разрешението на тази трудна задача".

Игнатиевъ бележи съ насмѣшка въ дневника си, че главната квартира, вмѣсто да се занимава съ чисто военната си работа, започв да се бърка и въ политиката и препоржчва на Русия какви съюзи да сключва.

Вѣрно е, че рапортитѣ на Игнатиевъ до Горчакова, по време заседанията на Цариградската конференция сж били съобщавани на главнокомандующия и по тѣхъ последниятъ е виждалъ усилията на Игнатиевъ да спечели на страната си лордъ Солзбери. Въ докладитѣ си руския пословникъ описва подробно разговоритѣ си съ английския извънреденъ пратеникъ, не само по турскитѣ работи, гръцкитѣ претенции, освобождението на българитѣ и европейскитѣ политико-стопански проблеми, но и по въпроситѣ засегващи централна Азия и отражението на тия въпроси върху Индия. Искренитѣ отношения на Игнатиевъ къмъ лорда създали едно взаимно довѣрие между двамата дипломати; Солзбери поканилъ Игнатиева да му иде на гости съ съпругата си, въ Лондонъ, като изказалъ горещото желание да не се ограничатъ тѣхнитѣ политически разговори и отношения само въ Цариградската конференция. Обаче, веднага следъ връщането си въ Лондонъ, Селзбери разбралъ, че е безсиленъ да се бори срещу политиката на Биконсфилда; той билъ заставенъ да възприеме гледището на английското правителство, вече враждебно настроено противъ Русия. Отъ друга страна, поради политическата ненависть къмъ Гладстонъ, той се сближилъ съ консерваторитѣ и корегиралъ своята политика. Въ Лондонъ никой не обръщалъ внимание на неговата първоначална тези, дори той билъ предметъ на невнимание, когато говорилъ за ракапалия се режимъ въ Турция и за катастрофалното падение на нравитѣ и въобще на държавния и общественъ животъ въ турската империя, специално за турския елементъ отъ поданицитѣ на Султана.

Тънакъ и хитъръ дипломатъ, графъ Шуваловъ нанесълъ последния ударъ въ разколебанието на Селзбери, като му се подигралъ, че се е оставилъ да го води за носа генералъ Игнатиевъ. Графъ Шуваловъ билъ непримиримъ врагъ на

Игнатиева; той виждалъ въ неговото лице единъ опасенъ съперникъ, който е въ състояние да изнесе една величествена дипломатическа победа въ Цариградъ и по тоя начинъ да си обезпечи за винаги симпатиитѣ на руския царь, съ огледъ да замѣсти престарелия Горчаковъ, като канцлеръ на империята.

Ще приведемъ следния епизодъ, твърде характеренъ, за да се види презъ какви промѣни и при какви условия се е развивало политическото мирозрение на Солзбери, а така сѫщо и онова характерно настроение на Шувалова противъ Игнатиевъ, което въ последствие се отрази вредно на рускитѣ интереси.

Следъ баташката трагедия и другитѣ изтъпления на башибозуцитѣ въ срѣдногорието и въ подножието на Родопитѣ, грамадно количество женско българско население и деца били откарани въ Цариградъ и тамъ продавани като роби и робини. Игнатиевъ молилъ лордъ Солзбери да му помогне предъ турското парвителство за премахването на тази срамна търговия. Рускиятъ дипломатъ познавалъ добре християнскитѣ чувства на английския лордъ и се стараль да въздействува имено надъ тѣхъ. Дълго време английскиятъ дипломатъ отказвалъ да повѣрва, че това въобще може да сѫществува. Най-сетне между двамата било постигнато споразумение и Солзбери далъ своята честна дума на Игнатиева, че ще го поддържа въ Цариградската конференция, ако му даде фактически доказателства, че млади български девици и деца се продаватъ тайно въ Цариградъ, като роби. Двамата се наговорили да изпратятъ довѣрени лица отъ английското и руско посолства да проникнатъ въ ония страшни вертепи на Стамбулъ, кѫдето, подъ страха на хи-

ляди опасности, се върши тнзи срамна търговия и да купятъ една робиня българка.

Графъ Игнатиевъ повѣрилъ тази опасна работа на полковника на руска служба, Шамилъ, (синътъ на знаменитиятъ Дагестански имаминъ Шамилъ), който като черкезинъ по произходъ, можелъ да проникне до тайнственитѣ кѫтове на турската столица. Когато графъ Игнатиевъ предложилъ на полковникъ Шамилъ да се заеме съ тази работа, последниятъ се поколебалъ отъ начало и изтъкналъ предъ своя шефъ колко трудна и опасна е тази мисия.

— „Нима единъ черкезинъ се бои отъ смъртьта"? възразилъ Игнатеивъ.

Честолюбивиятъ дагестанецъ приелъ мисията и я изпълнилъ блѣскаво. На другия день довели при лордъ Солзбери купената българка девойка и благородния англичанинъ не можалъ да се стърпи да не извика съ неогдувание:

— „Oh! les misérables"[1])

Лордътъ удържалъ думата си; той подкрепилъ Игнатиевъ до самото разтуряне на конференцията, но историята не е казала още думата каква роля е игралъ въ това време сѫръ Еллиотъ.

Графъ Игнатиевъ разказва въ записките си и продължението на тази история за отношенията му съ лордъ Солзбери. Една година и половина по-късно, въ Берлинския конгресъ, Солзбери билъ втория английски делгатъ. Подъ влиянието на Биконсфилда, той застаналъ на почва съвсемъ противна. Той билъ най-ревностния защитникъ на турцитѣ и съ особено пренебрежение говорилъ, въ едно отъ заседанията на Конгреса, противъ славянскитѣ народи на Балканитѣ. Единъ отъ германскитѣ дипломати, присѫтствуващъ на заседа-

[1]) Охъ! проклетницитѣ!

нието, баронъ Цимерманъ, въ желанието си да бѫде полезенъ на руската дипломация и на русскитѣ делегати въ конгреса, се навелъ и пришепналъ на графъ Шувалова:

— Monsieur le comte, rappelez-lui donc le langage qui'il a tenu à la Conferance de Constantinople!"

Шуваловъ нетърпеливо и високо отговорилъ:
— Eh! qui done se souvient de la Conférence de Constantinople"?[1])

И тъй инцидента билъ приключенъ, но не и за германския младъ дипломатъ. Бисмаркъ го извикалъ на страна и му челъ следната нотация:

— „Слушайте, драги бароне, колкото и голѣмо да е нашето разположение къмъ руския дворъ, ние не можемъ да бѫдемъ въ конгреса повече русняци отъ самитѣ руси и отъ графъ Шуваловъ! Моля ви бѫдете по умерени въ вашитѣ чистосърдечни настроения."

Бисмаркъ знаялъ много добре отношенията на Шувалова съ Игнатиева; въ отговора на Шувалова се чувствувалъ неговия гневъ, че се припомня единъ исторически фактъ, който е единъ подвигъ на Игнатиева и едно опровержение на Шуваловата лична политика, която предизвика суматоха въ главната квартира, въ Одринъ, и стана причината да се спре похода на Гурко къмъ Галиполския полуостровъ.

Въ всѣки случай, архивата на графъ Игнатиевъ съдържа неопровержими доказателства, че въ Цариградската конференция, славянитѣ на Балканския полуостровъ сѫ имали безгранична

[1]) — Господинъ графе, припомнете му, моля ви, езикътъ, който държа въ Цариградската конференция!"
— „Е, кой мисли сега за Цариградската конференция?"

вѣра въ безкорисната политика на Русия и на нея сѫ възлагали всичкото си довѣрие.

Въ Петерсбургъ графъ Игнатиевъ узналъ известни подробности за тайнитѣ споразумѣния между Русия и Австрия, които, по желанието на графъ Андраши, не били съобщени отъ Горчакова на цариградския руски посланикъ, отъ страхъ да не би тоя последния да развали цѣлия руско-австрийски планъ, като представи обратната и опасна страна за славянството отъ това споразумение.

Първиятъ човѣкъ съ когото Игнатиевъ беседвалъ, следъ връщането си въ Петерсбургъ билъ Победоносцевъ, главниятъ прокуроръ на Св. Синодъ. Победоносцевъ турилъ на разположението му сведенията, които получилъ отъ австрийскитѣ славяни, въ които се чете, че Русия и Австрия се споразмѣли ,въ случай на война между Русия и Турция, Австро-Унгария да има правото да окупира Босна, Херцеговина, Стара Сърбия и турскитѣ владения въ южно Хърватско. За тази политика билъ работилъ и католическия епископъ въ Загребъ, Щросмаейръ.

Славянофилитѣ въ Австрийската монархия изказвали предъ Победоносцевъ мнението, че ако Русия иска да изкупи по този начинъ неутралитета на Австрия въ предстоящата руско-турска война, то хиляди пѫти за предпочитане е Русия да се откаже отъ нея, да развърже рѫцетѣ си отъ всѣкакви задължения къмъ Австрия и да чака по-удобенъ моментъ за разрешението на славянския въпросъ на Балканитѣ, разрешение, което Русия може сама, безъ чуждо съдействие, да постигне. „Съ участието на Австрия, всичко ще бѫде проиграно" писалъ Победоносцевъ на Игнатиевъ.

На това мнѣние билъ и самия Игнатиевъ, което било съвсемъ противоположно на течението

въ антуража на Горчакова и което е движило цѣлата дипломатическа дейность на руския посланикъ въ Виена. Новиковъ вѣрвалъ безусловно въ австрийския императоръ и въ лоялностьта на графъ Андраши и благодарение на неговитѣ настоятелни доклади той успѣлъ да убеди Горчакова да се сключи фаталната Райхщадска конвенция. Рускиятъ посланикъ въ Виена резюмира своята теза въ следния пасажъ изъ доклада си до Горчакова: . . . „Струва ми се, че отъ политическа гледна точка за насъ е безразлично, че нѣколко стотинъ хиляди бошняци, отъ които голѣмата часть сѫ католици и мохамедани, се чувствуватъ склонни да се присъединятъ къмъ монархията".

Райхщадското споразумение, което гарантирало на Австрия присъединяването на споменатитѣ славянски провинции, било сключено още на 26 юний 1876 година, въ най-голѣмия и трагиченъ развой на нашата въстаническа акция и когато цѣла почти България бѣше преобърната на гробница и пепелища отъ башибозушкитѣ орди. Въ една последна конвенция, — следъ разясненията станали по тоя въпросъ между Андраши и Новиковъ въ Буда-Пеща, на 3 януарий 1877 г. — станала пакъ въ Буда-Пеща, на 6 мартъ сѫщата година били формулирани респективнитѣ права и задължения на Австрия и Русия, досежно придобивкитѣ за всѣка една въ случай на война.

Игнатиевъ пише въ запискѝтѣ си:

„Въ Министерството на външнитѣ работи криеха отъ менъ това споразумѣние; на менъ ми дадоха оригиналния текстъ да прочета, по заповѣдь на императора, едва на 12 януарий 1878 г., когато получихъ и отъ военното министерство картата на Балканския полуостровъ, съставена

отъ генералъ адютантъ Обручевъ, възъ основа споразумението между Русия и Австрия."

И по нататъкъ:

„Азъ водихъ въ Цариградъ политика да се облегчи положението евентуално да се освободятъ всичкитѣ славяни подъ турското иго, а въ Петерсбургъ охотно раздаваха славянски земи на Австрия". . .

. . . „Въ Петерсбургъ се съгласиха да подарятъ на Австрия 1.200.000 славяни, живущи на бреговетѣ на адриатическо море".

Относително задкулисната роля на графъ Шувалова, обнаружена съ единствената цѣлъ да омаловажи дейностьта на Игнатиева, последниятъ пише:

. . . „Нашиятъ Лондонски посланикъ вижда на вредъ опасность. Въ докладната си записка до канцлера, отъ 10 дек. 1876 година той твърди, че не само английското правителство, но и цѣлия английски народъ е враждебно настроенъ противъ Русия. Сѫщо такова, твърди той, било и настроението на френското правителство и френското общетсвено мнение и че по никой начинъ не може да се разчита на Франция и Англия". Шуваловъ предвиждалъ, че конференцията ще пропадне и съветвалъ Горчакова да приеме какъвто и да е компромисъ само и само да се избегне войната".

Не искайки да поеме отговорность, князъ Горчаковъ въ желанието си да менажира противоположни интереси, усложнилъ още повече положението съ своя знаменитъ циркуляръ отъ 19 януарий 1877 г. (Вижъ Documents diplomatiques, Affairis d'Orient 1875—76—77, стр. 325, 326 и 327). Рускиятъ канцлеръ иска между другото да узнае намѣрението на останалитѣ велики сили: „При това положение, гласи неговото писмо до

князъ Орловъ въ Парижъ и преди да опредѣли поведението, което ще държи, Негово Величество, Императора, желае да узнае какво е становището на европейскитѣ правителства, съ които ние сме се старали до сега, и желаемъ и за напредъ доколкото това е възможно, да действуваме задружно". (Doc. dipl. стр. 326).

Този циркуляръ, по мнението на Игнатиевъ поставя Русия още по-зле предъ една неопредѣлена още Европа. Две армии, мобилизирани, стояли на ромънската и азиятска граници въ очакване благоволението на Европа. Пръвъ графъ Андраши далъ на Русия да разбере, че нейната политика въ Цариградската конференция вървѣла въ разрезъ съ по-раншнитѣ австро-руски съглашения по балканскитѣ работи. Той дори изказалъ предъ Новикова задоволството си, че конференцията е разтурена.

А въ това време Турция започнала усилено да укрепва границитѣ си въ Европа и Азия.

Къмъ края на януарий Игнатиевъ ималъ чести съвѣщания съ военния министъръ, графъ Димитрий Алексеевичъ Милютинъ и съ генералъ Николай Николаевичъ Обручевъ, началникъ щаба на армията, предъ които изтъкналъ своето мнение, че ако войната се наложи, то главнитѣ руски сили трѣбва да се отправятъ въ Кавказъ.

Милютинъ и Обручевъ били на противно мнение; тѣ твърдѣли, че главнитѣ операции трѣбва да се развиятъ въ България.

По този поводъ Игнатиевъ изработилъ едно изложение отъ 6 точки, което предалъ на военния министъръ.[1])

Едновременно съ това Игнатиевъ представилъ на канцлера единъ про мемориа по поводъ слуха, че султана щѣлъ да изпрати двама извънредни посланици въ Петерсбургъ, Богориди и Савфетъ паша. Игнатиевъ изтъква въ тая си записка, че турското правителство търси начинъ да протака преговоритѣ, прекѫснати съ края на цариградската конференция, за да има възможность да подготви войската си.

[1]) Архивъ графъ Игнатиевъ.

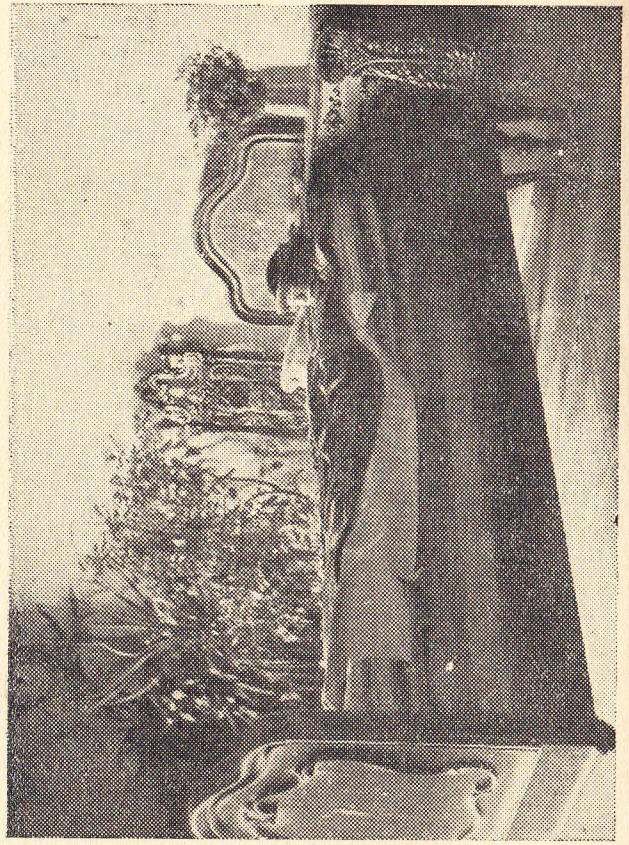

Смъртното легло на графъ Игнатиевъ

ГЛАВА XI

МИСИЯТА НА ИГНАТИЕВЪ ВЪ ВИЕНА, ПАРИЖЪ И БЕРЛИНЪ

Коронният съветъ на 10-й февруарий, 1877. — За и противъ войната. — Горчаковъ противъ войната. — Филипикитѣ на Игнатиевъ противъ дипломацията на Горчакова. — Проектътъ за държавенъ преврат въ Цариградъ. — Втори короненъ съветъ на 12 февруарий. — Докладитѣ на Горчакова и Игнатиева. — Кодексъ на държавна политика и принципи въ дипломацията. — Впечатленията на Александъръ II-й. — Заповѣдьта на Царя. — Интригитѣ на Шувалова. — Игнатиевъ въ Парижъ и Берлинъ. — Лѣковѣрието на Горчанова. — Тайната служба на Игнатиевъ въ Цариградъ. — Нелидовъ за войната. — Войната за нашето освобождение.

Въ началото на февруарий, 10 день, императорътъ свикалъ короненъ съветъ, за да обсѫди какви мѣрки предстои на Русия да вземе.

На този съветъ присѫтствували: наследникътъ Александъръ Александровичъ, великитѣ князе Владимиръ Александровичъ и Константинъ Николаевичъ, графъ Александъръ Владимировичъ Адалбергъ, Милютинъ, министра на финанситѣ, министритѣ Тимашевъ, Валуевъ и генералъ Игнатиевъ.

Пръвъ взелъ думата военния министъръ, който настоялъ да се пристѫпи къмъ енергични действия, да не се протака това неопредѣлено състояние, защото то ще се отрази гибелно въ всѣко отношение на рускитѣ интереси.

Тримата граждански министри, Райтернъ на финанситѣ, Тимашевъ на вѫтрешнитѣ работи и Валуевъ на държавнитѣ имущества, се обявили категорично противъ войната съ Турция; тѣ се мотивирали, че Русия нѣма достатъчно срѣдства да води една война, че една война ще предизвика стопански и вѫтрешни смущения въ Империята. „Тѣ настоявали, пише Игнатиевъ, да се търси какъвто и да е другъ изходъ отъ кризата, но не и чрезъ война."

На Игнатиевъ направило силно впечатление тезата на Горчакова. Рускиятъ канцлеръ говорилъ, че честьта на Русия изисква да води война, щомъ великитѣ сили откажатъ да я подкрепятъ противъ Турция или да се издаде височайши манифестъ, придруженъ отъ министерско окрѫжно, че понеже тройното споразумение на императоритѣ, усилията на шестѣхъ велики държави въ Цариградската конференция не можаха да укажатъ влияние надъ Турция и понеже Балканскиятъ въпросъ не е чисто руски, а европейски, то Русия се отказва отъ по-нататъшни преговори и съвмѣстни действия съ другитѣ правителства, разпуща армията си и си запазва за въ бѫдеще пълна свобода на действие.

Императорътъ поканилъ Игнатиева да каже и той своето мнение. „Менъ се даде възможность, пише Игнатиевъ, да изложа моята теза, която бѣше противоположна на изказанитѣ мнения отъ държавнитѣ министри; въ нея азъ подложихъ на генерална критика цѣлата политическа система на князъ Горчакова. Обяснихъ, че ние пропуснахме благоприятния моментъ да обявимъ войната на Турция, че сега намъ предстои да понесемъ д в о й н и и тройни жертви, които нѣма да бѫдатъ равносилни съ изгодитѣ отъ тая война, че Турция се е засилила прѣкомѣрно военно,

че Англия ѝ дава пари и материали, че нашето кокетничество и частични съглашения съ Австро-Унгария сѫ пагубни за Русия и пр. Императорътъ ме пресѣче съ думитѣ, казани на френски езикъ: — „Pas de récrimination"![1])

Игнатиевъ се впусналъ въ обширни разяснения за състоянието на турската империя и подкрепилъ тезата си, че благоприятния моментъ да се воюва противъ Турция билъ май—юлий, 1876 год., когато тя не била никакъ готова, вѫтрешно въ разплохъ, поради въстанията на българитѣ и бошняцитѣ, поради войната съ Черна Гора и Сърбия. Още повече въ оная епоха дори въ Англия общественото мнение било възбудено противъ турцитѣ, поради баташкитѣ събития. По сведенията на военния агентъ на Русия въ Цариградъ, полковникъ Зеленинъ, Турция може да събере едва 138.000 души редовна войска, засилена отъ 25.000 резерва или всичко 163.000 души. Тия сведения, провѣрени добре, полковникъ Зеленинъ съобщилъ съ писменъ докладъ на Игнатиевъ, на 5 юний, 1876 година.

Освенъ това, Игнатиевъ припомнилъ въ коронния съветъ за неговия планъ, да предизвика династическа промѣна, но въ това си намѣрение той срещналъ неудобрението на канцлера, който мислилъ, че не е тоя пѫтя да се противодействува на Англия и не трѣбва да се следва нейния примѣръ съ свалянето на Абдулъ-Азиса. Игнатиевъ билъ въ отлични връзки съ сина на Абдулъ Азиса, принцъ Иззединъ и съ нѣколко паши, привърженици на принца. Рускиятъ посланикъ не виждалъ мѫчнотии да предизвика династически превратъ, да свали Абдилъ Хамидъ II и да възкачи на трона на Халифитѣ Иззедина,

1) „Да нѣма порицания"!

който билъ наклоненъ да се разбере съ Русия.

Въ това заседание на Коронния съветъ не било взето никакво решение. Императорътъ назначилъ за следъ два дена друго, като възприелъ мнението на Игнатиева всѣки отъ говорившитѣ да се яви съ писмено обосновано мнение. Съ писмено изложение се явили само Горчаковъ и Игнатиевъ.

Записката на канцлера била изпъстрена, за учудване, съ твърдость, патриотически въодушевления и воля да се защити руската честь, "за която тъй малко се е грижила нашата дипломация отъ 1875 година насамъ", пише Игнатиевъ.

Следъ доклада на Горчакова, императорътъ замолилъ Игнатиевъ да прочете това, което той приготвилъ.

Докладътъ на Игнатиевъ траялъ цѣлъ часъ. Неговата теза била едно ясно прозрение и разбиране на жизненитѣ руски интереси въ съревнованието на Русия съ западнитѣ държави. Въ голѣми линии магистралниятъ докладъ на Игнатиева, който може да послужи като единъ кодексъ на дипломатически наставления за начинающи въ дипломатическа кариера, съдържа следнитѣ поглавни пасажи:

1-о. Необходимо е да се изработи единъ опредѣленъ и обмисленъ планъ на външната политика на Русия, който да обгръща указания за висшитѣ интереси на Отечеството: политически, нравствено - религиозни, финансови - стопански и пр.

2-е. Пълна опредѣленость на преследваната цель за всѣки периодъ, въ който има да се прояви волята на Русия. Русия трѣбва да има ясна представа кѫде отива и какво може да постигне: иска ли война, или ще живѣе въ миръ и не бива да се решава изведнажъ обявяването на

войната безъ да бѫдатъ предварително обяснени намѣренията и целитѣ, които ще се постигнатъ. Русия не трѣбва да се довѣрява на обещанията на държави, които исторически сѫ доказали, че не сѫ нейни приятели, още повече, Русия не трѣбва да подчини своята политика на желанията на чужди държави, най-вече враждебно настроенитѣ къмъ Русия. Русия не трѣбва никога да преминува отъ твърдость и воля на своята дума къмъ бездействие и безволие; това ще орони нейния престижъ, особено въ източнитѣ страни и на Балканитѣ. „Никакви громки и красиви фрази въ случая нѣма да могатъ да замаскиратъ нашето безсилие" ... „Русия трѣбва да разбере тоя простъ психологически принципъ, който владѣе надъ съзнанието на източнитѣ народи, че мирното безсилие и безволность даватъ възможность и куражъ на Турция да бѫде агресивна и то опасно агресивна. Русия трѣбва да доведе до своя край всѣка започната работа; тя трѣбва да се пази отъ експерименти, защото такава политика на експерименти води къмъ пълна катастрофа на руския престижъ въ Европа и на Изтокъ.

3-о. Русия трѣбва да пести своитѣ морални и материални срѣдства за постижението на своитѣ международни цели. Срѣдствата сѫ въ пълна зависимость отъ измѣнчивия хоризонтъ въ всѣкидневнитѣ събития. Това, което вчера е било полезно, утре може да не бѫде. Санкцията е необходима съпѫтница на всѣко искане. Международнитѣ конференции, въ които се дава случай на дипломатитѣ да развиятъ своето красноречие безъ санкциитѣ на една твърда рѫка, сѫ безполезни дори вреди. Когато Русия предприеме каквото и да било въ областьта на международната политика трѣбва преди всичко да разбе-

ре ясно отношенията на всѣка чужда държава къмъ насъ по повдигнатия отъ насъ въпросъ. Всѣко сближение на Русия съ други държави (Австрия или Германия, или коя и да било друга) съ огледъ на съюзяване или споразумение, трѣбва да бѫде точно опредѣлено, а не да почива на платонически увѣрения, или лични разположения. Ако Русия влѣзе въ договорни споразумения съ Австрия, то тя, Русия, трѣбва да има сериозната гаранция, напримѣръ, отъ страна на Берлинъ, че нѣма да позволи на виенското правителство да обхожда задълженията си.

За Русия е много важно да не дава материалъ за интригитѣ на нашитѣ противници, които искатъ да използуватъ нейното собствено признание за нейната военна и икономическа неподготвеность и пр. Такива слухове се изнасятъ отъ Петроградъ и могатъ много да повредятъ на Русия. Миръть е безспорно Божия благодать, но веднажъ Русия мобилизирала, тя не бива да разпустне войската преди да е постигнала задачитѣ, които предизвикаха тази мобилизация. Подобно отстѫпление е гибелно и ще укаже лошо въздействие и отъ морална, и отъ финансова гледна точка. Най-добре да се води войната и да завърши тя съ единъ почтенъ миръ, отколкото да оставимъ народа да мисли, че правителството нѣма волята да действува. Народа не бива да се съмнява, че сѫществуватъ вѫтрешни причини за отстѫпление, както и да остави поменъ на бѫдещитѣ поколѣния, който ще служи като изворъ на хронически подозрения и разорения.

Презъ всичкото време докато Игнатиевъ челъ своя докладъ, императорътъ слушалъ съ внимание и удобрявлъ всѣки пасажъ. Той изказалъ волята си да бѫде изпратенъ Игнатиевъ съ особена мисия въ Виена, Парижъ, Лондонъ и Берлинъ. Игнатиевъ се опиталъ да отклони това желаине на Царя и се мотивиралъ много сериозно. „Азъ наблегнахъ, пише Игнатиевъ, на факта, че понеже се вдигна много шумъ около моето име по време на цариградската конференция, моето отиване сега въ Европа би предизвикало още по-голѣма суматоха въ политическитѣ срѣди и за това желателно би било да се избѣгнатъ особено интригитѣ на моитѣ колеги, рускитѣ посланици въ Европа. Тѣ виждатъ въ моето лице още военния, а не дипломата и не биха били останали доволни да ме видятъ облѣченъ съ една мисия отъ извънредно значение, подкрепена съ довѣрието на царя. Моитѣ опасения, завършва Игнатиевъ, се сбѫднаха, защото интригитѣ около менъ започнаха да се плетатъ и, въпрѣки, че бѣхъ предупредилъ Негово Величество, моитѣ предупреждения не бидоха взети подъ внимание".

Правителството въ Петроградъ намѣрило една привидна причина за мисията на Игнатиевъ. Той страдалъ отъ възпаление на очитѣ, поради усилената писмена работа презъ последнитѣ нѣколко месеци и като претекстъ да оправдае пѫтуването му въ европейскитѣ столици, то изтъкнало нуждата да се посъветва съ знаменити лѣкари-специалисти.

Императорътъ му порѫчалъ да замине на 18. февруарий и да се върне не по-късно отъ 18 мартъ.

Въ деньтъ на отпѫтуването му, както билъ въ пѫтнишки дрехи, императорътъ го повикалъ и му съобщилъ съдържанието на една депеша, токущо получена отъ Лондонъ, отъ графъ Шуваловъ. Игнатиевъ телеграфиралъ, че Солзбери, който по-рано поканилъ Игнатиева да му иде на гости въ имението му въ Хелтвилдъ, сега се изплашилъ отъ известието, че Игнатиевъ ще отиде

въ Лондонъ. „Солзбери ме замоли, гласи телеграмата на Шуваловъ, да предамъ на Игнатиевъ да не дохожда въ тоя моментъ въ Англия, защото може да предизвика голѣми затруднения, както на английското правителство, така и на самия Солзбери, че лордъ Биконсфилдъ е станалъ още по-непримиримъ и че останалитѣ министри сѫ още подозрителни къмъ руската политика". Шуваловъ увѣрявалъ, че Солзбери желае действително да се види съ Игнатиевъ, но на Континента, а не въ Англия.

Самъ Александъръ II. билъ смутенъ отъ съдържанието на тая депеша и изказалъ страха си, че отъ Лондонъ ще създадатъ голѣми мѫчнотии на Русия. За да го извади отъ такова затруднение, Игнатиевъ повторно замолилъ царя да повѣри тази мисия другиму. Царя, обаче, останалъ непреклоненъ, далъ последнитѣ инструкции на своя извънреденъ пратеникъ и му съобщилъ, че ако намѣри, въ последствие, за неудобно да посети Лондонъ, свободенъ е да отклони пѫтя си отъ английската столица, но непремѣнно да посети Виена, Парижъ и Берлинъ и се види съ Бисмаркъ.

Князъ Горчаковъ и неговитѣ сътрудници отъ министерството на външнитѣ работи изработили, вмѣсто инструкции за Игнатиева, единъ протоколъ ,предназначенъ да бѫде подписанъ отъ всичкитѣ европейски кабинети и после врѫченъ на Високата порта, за изпълнение. Съ тоя протоколъ руското правителство мислило да затвърди солидарностьта на европейскитѣ кабинети и да наложи неговото съдържание на турското правителство, като финаленъ актъ на Цариградската конференция.

Въ съдържанието на този исторически документъ се вижда старанието на руското правителство да отстрани всѣко подозрение на Европа и да даде пълно доказателство, че то отдава европейско значение на турския проблемъ.

Протоколътъ предвиждалъ между другото:

Да се забранятъ отъ турското правителство башибозушкитѣ орди;

Да се спре колонизацията на кавказкитѣ мюсулмани въ християнскитѣ провинции;

Пълна религиозна свобода въ Турция;

Полицейска реформа въ Турция и мѣстна административна автономия;

Създаването на контролна комисия отъ чужди мисии, подъ председателството на висшъ сановникъ на Високата порта;

Специални реформи за България, Босна и Херцоговина;

Въвеждане на реформи въ духа на Цариградската конференция и пр.

Горчаковъ съобщилъ съдържанието на протокола и на останалитѣ петь велики сили въ момента, когато Игнатиевъ отпѫтувалъ. Шуваловъ, съобщавайки тоя документъ на лордъ Дерби, изтъкналъ самъ известни пасажи, отъ естество да не получатъ удобрението на Англия. Заради това, щомъ получилъ известие, че Игнатиевъ пристигналъ въ Парижъ, той заминалъ за френската столица и успѣлъ да склони извънредния царски пратеникъ да се вмъкнатъ известни корекции.

По този поводъ ние намираме въ френскитѣ дипломатически документи (год. 1877, стр. 343), една депеша отъ д'Аркуръ, френскиятъ посланикъ въ Лондонъ до своето правителство, отъ 22. мартъ н. с.

Въ една по-късна телеграма, отъ 31 мартъ 1877 год., френскиятъ посланикъ прави твърде интересни разсѫждения върху историята на този

протоколъ Doc. diplomatiques français стр. 348 год. 1877).

„Като се запознахъ съ съдържанието на протокола (подписанъ сѫщия день, б. а.), можахъ да констатирамъ, че той се различаваше значително отъ първоначалния, който Шуваловъ врѫчи на англійското правителство. Въ новата редакция не се говори нищо за тази инициатива на императоръ Александъръ II, която ми се виждаше отъ естество да упражни по-късно щастливо влияние върху решенията на Високата порта. Отъ друга страна, формата и стила на поправения протоколъ не ми се виждатъ достатъчно сдържани, за да менажиратъ честолюбието на турското правителство и националното самолюбие на турския народъ".

Това е достатъчно да се разбере, че графъ Шуваловъ е усложнилъ още повече положението на Русия, че той съзнателно или несъзнателно е възприелъ гледището на англійскитѣ политици да се направи неизбѣжна войната.

Игнатиевъ пише въ записките си:

„Изпълнихъ мисията, която моя Господарь ми възложи . . ., но нито една отъ държавитѣ, които посетихъ, не изказа и най-малкото желание да застане на здрава почва, подготвена отъ конференцията, за да премине къмъ решителенъ фазисъ на действие, което би подчертало европейския характеръ на източния въпросъ и би заставило Турция да се вразуми, а Русия би избѣгнала случая да се разправя сама съ султана".

Игнатиевъ билъ приетъ особено ласкаво и радушно въ Берлинъ. Бисмаркъ билъ много внимателенъ къмъ него, „не скривалъ, обаче, пламенното си желание да види Русия въ война съ Турция. [1]) Той не скрилъ тоже своето незадоволство отъ князъ Горчаковъ, поради събитията въ 1875 година". Германскиятъ канцлеръ билъ му казалъ, че той, Бисмаркъ, ще бѫде честитъ, единъ день да си разчисти смѣткитѣ съ Горчакова.

Игнатиевъ бележи въ дневника си: „Разбира се, че разчистване смѣткитѣ на Бисмарка съ Горчакова, ще стане единъ день, но въ ущърбъ на нашитѣ руски интереси".

Напраздно Игнатиевъ, на връщане въ Петербургъ, се старалъ да убеди Горчакова, че Бисмаркъ не му е приятель, че германския канцлеръ е страшно раздразненъ противъ него и че въ тия сѫдбоносни времена за Русия, на Горчакова се налага повелителенъ дългъ да намѣри единъ благовиденъ предлогъ да се разбере съ Бисмарка, да уталожи неговото раздразнение, неговото честолюбие, преди Русия да влѣзе въ война съ Турция. „Представете си, говорилъ той на Горчакова, че ние минемъ Дунава, минемъ Балкана, а задъ насъ оставимъ такъвъ съмнителенъ съюзникъ и бѫдещи съперникъ на Ориента, какъвто е Австро-Унгария и ядосания „вашъ старъ приятель" въ Берлинъ? Не е ли това рисковано до висша степень?"

Този искренъ и патриотиченъ съветъ, който Игнатиевъ давалъ на Горчакова се смѣтналъ като интрига. Горчаковъ протестиралъ противъ обвинението на Игнатиева и казалъ, че неотдавна Бисмаркъ му изпратилъ, чрезъ генералъ Швайница (германски посланикъ въ Петерсбургъ), трогателни увѣрения на чувствата си, като ученикъ къмъ учителя.[2])

---

[1]) Сѫщото желание, но по други съображения, личи да сѫ имали въ Лондонъ.

[2]) Когато Бисмаркъ, още младъ, билъ въ Петроградъ пруски дипл. представитель, Горчаковъ билъ

И съ тонъ на самодоволство Горчаковъ повторилъ какво отговорилъ на Швайница: l'ecolier a suprassé guelque peu le maître".

„Увлѣченъ въ своето честолюбие, Горчаковъ казалъ на своитѣ приближени, — тутакси следъ разговора съ Игнатиевъ, — че последния искалъ да подкопае почвата му, че искалъ да го замѣсти като канцлеръ и, възползуванъ отъ отличния приемъ, който му направили въ Берлинъ, иска да създаде легенда отъ мними нѣкакви си недоразумения между менъ и моя приятель, Бисмаркъ".

И Горчаковъ се заканилъ да освѣтли императора при първия случай да не се взиматъ подъ внимание предупрежденията на Игнатиевъ. Уви! Берлинскиятъ конгресъ следъ година и два месеци даде право на Игнатиева.

За да е въ течение на събитията въ Цариградъ, Игнатиевъ организиралъ тайна разузнавателна служба, повѣрена на една личность, която имала близки връзки съ правителственитѣ кржгове и „Младотурската партия", както и съ унгарскитѣ емигранти, на чело на които стоялъ генералъ Клапка.

Този таенъ агентъ, комуто Игнатиевъ повѣрилъ и мисията да убеди турското правителство да тръгне по пжтя на мирни споразумения съ Русия, като изпрати извънредни пратеници за преговори, съобщилъ Игнатиеву, къмъ срѣдата на мартъ, благоприятни сведения. Той съобщилъ, че трима отъ най-влиятелнитѣ съветници на султана: Ахмедъ Вефикъ паша, Савфетъ паша и Саджкъ паша сж решително противъ войната и желаятъ да се разбератъ съ Русия.

канцлеръ и Бисмаркъ, често повтарялъ: „Gortchakoff, c'est mon maître en diplomatie".

Между другото агентътъ съобщава:

„Генералъ Клапка е представилъ твърде интересенъ мемоаръ върху положението въ Турция, въ който се изказва противъ английската политика и противъ „младотурцитѣ". Изтъквайки въ тоя мемоаръ могжществото на Русия и недостатъчнитѣ срѣдства на Турция ,той съветва турското правителство, вмѣсто да се залови за оржжие, да влѣзе въ прями връзки съ руския императоръ за разбирателство.

„По негово мнение, султанътъ като узналъ, че руския императоръ ще замине за южна Русия, за да направи прегледъ на войскитѣ, може и той да замине за Шуменъ, подъ сжщия предлогъ да прегледа укрепленията и отъ Шуменъ да изпрати особенъ пратеникъ да поздрави императора, съ предложение за лична среща между двамата владѣтели, Ако императорътъ не замине за Кишиневъ, то султана може да изпрати извънреденъ пратеникъ въ Петерсбургъ. Въ мемоара се обяснява, че подобна постжпка ни най-малко не би оронила престижа на сулатана, а напротивъ, ще даде блѣскаво доказателство, че желае миръ и добри отношения съ Русия.. Въ срѣда, 1 мартъ 1877 год., мемоарътъ на Клапка билъ одобренъ отъ Сайдъ паша и въ сжщия день, въ турски преводъ, билъ поднесенъ на султана. Абдулъ Хамидъ II, намѣрилъ за отлично мнението на Клапка и още сжщия день го приелъ на ауденция. Султанътъ се посъветвалъ съ Савфетъ паша и съ Ахмедъ Вефикъ ефенди; било взето решение, че въ тронната речь, която султана ще произнесе въ Парламента, той ще оповести на народнитѣ представители, че сж направени всички жертви и сж взети всички мѣрки за отчаяна защита, за да се докаже на Европа силата на турската империя, но въпрѣки всичко това, знаейки миролюби-

витѣ чувства на руския императоръ той, султана, ще направи последенъ опитъ, за да се предотврати войната, за която цель ще предложи една среща на руския царь или ще изпрати въ руската столица довѣренъ извънреденъ пратеникъ за непосрѣдствено разбирателство по заинтересованитѣ въпроси. Въ речьта, която по този случай ще произнесе и самия председатель на парламента, Ахмедъ Вефикъ ефенди, ще се потвърдятъ думитѣ на султана. „А въ това време рускитѣ агенти въ Цариградъ ще подготвятъ цариградското население, като използуватъ влиятелнитѣ си връзки между по-виднитѣ турци".

Повѣрителниятъ докладъ на тайния агентъ на Игнатиевъ завършва съ следния пасажъ:

„Махмудъ Дамадъ, Радифъ паша и Омеръ Февзи паша, сж загубили съвсемъ влиянието си предъ султана. Последниятъ билъ уволненъ отъ постътъ като министъръ на полицията и изпратенъ за валия въ Кония, а и първитѣ двама ще бждатъ скоро отстранени отъ служба".

Узнавайки за намѣренията на султана, англичанитѣ въ Цариградъ заедно съ Мидхадъ паша маневрирали доста изкустно, за да накаратъ Абдулъ Хамида да се подчини на конституционната комедия на младотурцитѣ. Тѣ внушили на султана, че Ахмедъ Вефикъ ефенди трѣбва да приготви предварително цѣла серия правилници и пр., за правилното развитие на парламентарния режимъ и съ това искали да печелятъ време да направятъ неизбѣжна войната. „Много били заинтересованитѣ, които искали разрешението на кризата да стане чрезъ война", пише Игнатиевъ въ записките си.

Отъ Цариградъ Игнатиевъ получилъ следното писмо отъ управляющия посолството, Нелидовъ:

„Не виждамъ никаква възможность да се из-

лѣзе отъ тая криза безъ война. Не говоря и за вжтрешнитѣ условия въ Русия, които ние трѣбва да вематъ подъ внимание. . . Тукъ насъ ни страшно ненавиждатъ, ние сме заподозрени, изолирани и никакви почти връзки нѣмаме съ Високата порта . . ."

Лондонскитѣ преговори и лондонскиятъ протоколъ дали възможность на турското правителство да разбере, че то може да разчита на Англия. Въ сжщото време правителството на султана виждало въ тия последни усилия на Европа да му наложи реформи, които то не може да приеме, обратното въздействие върху „прословутото европейско съгласие". То нѣмало вече основание да се съмнява, че между европейскитѣ сили и Русия нѣма искреность.

Както трѣбваше да се очаква, турското правителство отказа да се подчини на искането на великитѣ сили и погледна съ пренебрежение на съветитѣ, които му се даваха отъ дипломатическитѣ представители на европейскитѣ кабинети. То издаде единъ циркуляръ до своитѣ посланици въ Европа, за да бжде предадено неговото съдържание на чуждитѣ кабинети. Съ тоя циркяляръ Високата порта отхвърли исканията на Европа и напарви всичко да избухне войната.

На 12 априлъ 1877 година Русия обяви война на Турция за Освобождението на България.

ковъ се протипоставилъ на мнението на Игнатиева, да се подкрепятъ незабавно Сърбия и Ромъния които да атакуватъ Османъ Паша още до като билъ въ Видинъ. Игнатиевъ билъ правъ като предвидилъ мѫчнотията за рускитѣ военни операции. Последствията оправдали неговитѣ предсказания.

Презъ ноември сѫщата година Императорътъ го повикалъ отново въ главната квартира. На 24-й сутриньта Игнатиевъ пристигналъ въ Пордимъ. Въ деньтъ когато падналъ Плѣвенъ, той билъ дежуринъ при царя. (28 ноември.) Игнатиевъ предава въ своитѣ записки разговора си царя на 24-й декември, гдето не скрилъ своето тѫжно впечатление отъ бездействието на Князъ Горчакова въ Букурещъ, той предвижда усложнения на дипломатическа почва отъ страна на графъ Андраши и на Бисмарка. Той нѣма довѣрие въ приятелството на тия двама държавни мѫже и основателно ги подозира, че не сѫ искрени къмъ Русия, че тѣ използуватъ само слабоститѣ на Горчакова. Игнатиевъ предвиждалъ, че въ тъмно се образува обрачъ около Русия, че Англия се сближава отъ день на день съ Австро-Унгария и че Горчаковъ не вижда злото, което дебне Русия, ако тя продължава да е въ постоянни колебания досѣжно задачитѣ на войната.

За да бѫде понятна политиката на Англия следъ капитулацията на Плѣвенъ и победата на Шипка не ще бѫде безинтересно да приведемъ единъ интересенъ разговоръ на Императора Александъръ II съ полковникъ Велесли, английски воененъ агентъ при руската главна квартира презъ Освободителната война. Рускиятъ Царь задължилъ Велесли да съобщи на англий-

кото правителство, че едничката задача на Русия въ тая война е да се подобри участьта на християнитѣ на Балканския полуостровъ и че той, Царя, е готовъ всѣки моментъ да сключи миръ съ Турция при извѣстнитѣ вече на Великобританското правителство условия, съобщени нему преди да избухне войната обаче, едно сѫществено условие се налага въ случая, а то е Англия да пази строгъ неутралитетъ. Рускиятъ царь добавилъ, че Русия не иска да присвои чужда земя, освенъ оная часть отъ Бесарабия, която е била отнета отъ Русия въ Кримската война както и нѣкои гранични измѣнения въ Кавказъ. Временниятъ престой на рускитѣ войски въ България се явява необходимъ до като се преустрои вѫтрешното управление на страната, а колкото се отнася до влизането на руска войска въ Цариградъ това може да бѫде продиктувано не само отъ необходимостьта да се удовлетвори военната честь на Русия, но главно отъ развоя на събитията. Александъръ втори заявявилъ на английския воененъ пълномощникъ, че той нѣма да отхвърли предложение за миръ, стига султана да направи за това постѫпки съ задоволителни за Русия предложения, обаче, безъ каквато и да е чужда намѣса въ преговоритѣ. „Русия признава, казалъ Императора, че Европа има право да потвърди мирнитѣ между насъ и Турция договори въ една европейска конференция, която ще бѫде свикана по късно". По нататъкъ Александъръ II увѣрява събеседника си, че Русия не възнамѣрява да заплашва Великобританскитѣ интереси, нито въ Цариградъ, нито въ Египетъ, Суецкия каналъ или Индия. „Едно наше нападение на Индия, дори да би било възможно, би

[1]) Срещата станала въ Бѣла, при Русе, въ срѣдата на м. юлий 1877 г.

се смѣтнало за безумие". Царьтъ подчерталъ, че съюза на тримата императори има за цель да гарантира мира въ Европа и нѣма никакви тайни замисли да уврежда чийто и да било интереси, още повече английскитѣ; той желае да има винаги приятелски отношения съ Англия къмъ която не питае никакви враждебни чувства, нито има желание да я оскръблява, но ако тя иска отъ Русия, както французитѣ се изразяватъ, „miqi à quatorze heures", то за него безразлично дали нѣкой ще бѫде оскърбенъ, щомъ това му е угодно.

Най-сетне Императорътъ казалъ въ заключение, че по неговитѣ положителни сведения английската дипломация въ Цариградъ прави всички усилия да поддържа у турцитѣ упорството, следователно, тя става причината да се продължи войната, но, ако Англия се съгласи да укаже сериозно давление надъ Султана, то последния би се подчинилъ на нуждата да сключи бързо мира, желанъ отъ цѣла Европа най-вече отъ Русия[1])

Лондонскиятъ кабинетъ побързалъ да отговори на полковникъ Велесли съ нареждане да предаде тоя отговоръ на Императора[2]), въ смисълъ, че английското влияние въ Турция не е такова, каквото е представено предъ руския царь и че турското правителство не е склонно да сключи миръ съ Русия при условия които биха могли да я задоволятъ, още повече като се

[1]) Момерандумъ на полк. Велесли, отправенъ до англ. правит. на 27 юлий 1877 г., представенъ предварително на Императора на 26 юлий 1877 г. за провѣрка на съдържанието му, въ Бѣла — до Русе.

[3]) Писмо отъ лордъ Дебри до полк. Велесли отъ 2 авг. (англ. дипл. док.).

има предъ видъ въ настоящия моментъ и неуспѣхитѣ на руското оржжие.[1])

Императоръ Александъръ II се намиралъ въ Пордимъ на 26 ноември 1877 година и въ тоя день билъ отпразднуванъ Георгиевския праздникъ. Тамъ царя узналъ за поражението при Елена нанесено отъ турцитѣ на отряда на Князъ Святополкъ Мирски и това печално съобщение го много наскърбило, както и цѣлата му свита.

Въ руската главна квартира имали сведения, че армията на Османъ паша имала въ Плѣвенъ запаси и храна за нѣколко дена само. Руската разузнавателна служба доложила въ главната квартира, че Османъ паша ще направи отчаянъ опитъ да си пробие пжть за Видинъ или София.

На 28 ноември на разсъмване, главнокомандующия рускитѣ войски подъ Плѣвенъ, великия Князъ Николай Николаевичъ, телеграфиралъ на Императора, че Османъ паша нападналъ съ цѣлата си армия гренадирската дивизия. Императорътъ напустналъ своята резиденция въ 9 часа и къмъ обѣдъ билъ на царския редутъ между Радишево и Тученица. Въ тоя секторъ руската армия наспуснала позициитѣ си и, водена отъ самия главнокомадующъ, тя влѣзла въ Плѣвенъ въ тила на турската армия, която оставила вече града.

Царя прекаралъ въ редута нѣколко часа въ мжчително очакване да узнае края на ожесточения бой на р. Витъ. Разпратенитѣ офицери за сведения, по разни посоки, дълго време не се връщали. По утихналата стрѣлба можело да се мисли, че боя е свършенъ. Къмъ четири часа подиръ обѣдъ всички забелязали да лѣти отъ далече конникъ и да размахва фуражката си. Конникътъ летѣлъ къмъ императорския редутъ. Тоя конникъ билъ полковникъ Моравски помощникъ коменданта въ главната квартира. Доближавайки Императора, полковникътъ извикалъ:

— „Ваше Императорско Величество, Османъ паша се предаде!

Царя се отправилъ съ бързи крачки къмъ всадника и запиталъ:

— „Вѣрно ли е това?

— За Бога, вѣрно, Ваше Величество!

— „Благодаря, храбрецо, проговорилъ Императора и подалъ ржка на полковника, когото тутакси назначилъ флигелъ-адютантъ.

Следъ това Царя снелъ шапката си и, съ просълзени очи, се прекръстилъ три пжти.

Околността екнала отъ гръмогласно ура.

— „Господа, подзелъ Императорътъ, днениятъ день и нашето присжтствие тука, ние дължимъ на Димитрий Алексеевичъ Милютинъ. Поздравлявамъ ви Димитрий Алексеевичъ съ георгиевски кръстъ, втора степень"!

Петь минути по-късно пристигналъ въ редута ординарецътъ на главнокомандующия, който потвърдилъ сдаването безусловно на цѣлата турска армия, заедно съ Османъ паша. Първата атака противъ гренадирския корпусъ била тъй жестока и изненадваща, щото турцитѣ завзели окопитѣ и завладѣли орждията, обаче, пристигналата на време войска отъ втората линия изгонила нападателитѣ отвъдъ Витъ. Следъ петь часовъ ожесточенъ бой, турскиятъ станъ вдигналъ бѣлъ флагъ. Въ три часа следъ пледне Османъ паша предалъ сабята си на генералъ Ганецки. Така паднали въ плѣнъ 40 паши, 2,000 офицери,

[1]) Въ своя дневникъ Чичаговъ отбелязва на 26 окт. 1877 г., че турцитѣ искатъ дори да възвърнатъ турски гарнизонъ въ бѣлградската крепость.

44,000 войска 84 топове, оръжие, гранати и цѣлия турски лагеръ съ обоза.

Преди да напустне редута, Императорътъ се обърналъ отново къмъ военния министъръ:

— „Димитрий Алексеевичъ, казалъ той, искамъ отъ васъ разрешение като отъ най-старшия кавалеръ на георгиевския кръстъ, да окача на саблята си георгиевския темлякъ. Струва ми се, че го заслужавамъ".

Министърътъ ниско се поклонилъ, а присѫтствующитѣ отново извикали „ура".

На 1-й дек. се състоялъ въ Пордимъ военния съветъ за да се обсѫди какви условия ще се предявятъ на Турция въ случай, че тя поиска миръ следъ капитулацията на Плѣвенъ. Игнатиевъ стоялъ на своитѣ позиции: „Докато не вземемъ Одринъ Турция нѣма да поиска миръ". Въ всѣки случай съвета приелъ изработенитѣ диспозитиви отъ Игнатиевъ и досѣжно България решено било да бѫде като независимо княжество въ граници, по никой начинъ не по-малки отъ предвиденитѣ въ цариградската конференция.

На 3 дек. рано сутриньта Царь-Освободителя отпѫтувалъ за Русия, следъ като разрешилъ на Игнатиевъ да се върне тоже въ Киевъ и да чака нови нареждания. Едва стигналъ въ Киевъ, нова телеграма на военния министъръ го сварила тамъ съ височайша заповѣдь да се отправи незабавно за столицата.

Между това една голѣма семейна радость се случила. На 12 декември въ Петерсбургъ отпразднували 100 годишнината отъ рождението на Александъръ I, при когото бащата на Игнатиевъ започналъ своята кариера. Императорътъ Александъръ II въздигналъ престарелия държавникъ Павелъ Николаевичъ, бащата на руския дипломатъ, въ графско звание съ наследствени права и отъ тая дата генералъ Николай Павловичъ става и той графъ.

Падането на Плѣвенъ и преминуването на генералъ Гурко презъ Балкана било последвано отъ пленяването следъ жестоки сражения, и на цѣлата шипченска армия на Весенъ паша . Генералъ Карцовъ пробилъ Троянския проходъ. На 24 декември, генералъ Радецки образувалъ две колони командувани едната отъ князъ Святополкъ Мирски, другата на Скобелевъ за обходъ на турската армия на позиции въ Шипка. Святополкъ Мирски се спусналъ отъ височинитѣ на 26 дек., а на 27 той влѣзалъ въ жестоко сражение съ главнитѣ турски сили. Генералъ Радецки атакувалъ турцитѣ отъ къмъ Св. Николай, идвайки намощъ на Святополкъ Мирски а на 28, когато се явила дѣсната колона на Скобелевъ въ тила на турцитѣ, последнитѣ като се видѣли обкрѫжени отъ всички страни, издигнали бѣли байраци.

Веселъ паша капитулиралъ съ своята 25,000 армия, цѣлия си обозъ, артилерията и знамената.

Главната квартира се премѣстила въ Казанлъкъ на 31. Въ това време отряда на Гурко, който бѣ завзелъ София, се отправилъ за Пловдивъ съ заповѣдь да превземе тоя градъ и да напредва къмъ Одринъ презъ Хасково и Димотика. Генералъ Карцовъ повелъ отряда си къмъ Чирпанъ. Преднитѣ части отъ отряда на Скобелева и гренадирския корпусъ настѫпили къмъ Одринъ, презъ Харманли и Мустафа паша, а осмия корпусъ на Радецки се отправилъ къмъ сѫщия обектъ презъ Стара-загора и Ямболъ. Крайната лѣва колона на генералъ Делингаузенъ настѫпилъ презъ твърдишкия проходъ и Сливенъ, охранявайки лѣвия флангъ и тила на главнитѣ

руски сили държейки връзка съ 14 корпусъ на генералъ Цимерманъ.

Въ сѫщото време източната армия, командувана отъ престолонаследника, получила заповѣдь да настѫпи къмъ Русе, Разградъ, Ески-джумая и Османъ-пазаръ.

Следъ тридневенъ бой, на 3—5 януарий Пловдивъ падналъ. Генералъ Гурко разбилъ Сюлейманъ паша и взелъ трафей 110 орѫдия. Генералъ Карцовъ завзелъ Хасково. При приближаването на преднитѣ колони отъ отряда на Скобелева, командувани отъ ген. Струковъ, турцитѣ напуснали укрепленията на Одринъ и отстѫпили на югъ. На 8 януарий Струковъ завзелъ Одринъ, безъ никакъвъ бой. Турцитѣ загубили окончателно куража, войската хвърляла орѫжието си при вида на кавалерийскитѣ разезди. Казацитѣ прибирали грамадни складове отъ орѫжия. Скобелевъ влѣзалъ въ Одринъ на 10-й, а на 14 тамъ пристигналъ и се настанилъ главнокомадующия.

Турската съпротива, следъ Шипка, Пловдивъ и Одринъ, била сломена — Следъ Шипка Султана поискалъ миръ.

ГЛАВА XIV

АБДУЛЪ ХАМИДЪ МОЛИ ЗА МИРЪ

Инструкции на главнокомандующия. — Телеграмата на Абдулъ Хамидъ до царя. — Резолюциитѣ която царя сложилъ на Хамидовата телеграма. — Отговорътъ на царя. — Интервенция на английската дипломация. — Оживени спорове между Лондонъ и Петерсбургъ. — Каква заповѣдь Царя дава на брата си. — Андраши заплашва. — Отстѫпкитѣ на Горчакова. — Францъ Иосифъ и Вилхелмъ I посвѣтени въ тѣхъ.

Въ втората половина на декемврий Игнатиевъ билъ повиканъ отъ Царя. Въ съвещанието на 18 декемврий въ Зимния дворецъ билъ повдигнатъ въпроса за конкретизиране условията на мира съ Турция въ случай че последната поиска миръ. Такова събитие се очаквало предъ видъ паническото отстѫпление на турската войска следъ падането на Плѣвенъ. Въ това съвещание били изработени въ главни линии условията на Русия. Царьтъ изложилъ Игнатиеву да ги състави и на другия день, на 19 декемврий, специаленъ куриеръ заминалъ да ги занесе.

На 2 януарий 1878 година, въ седемь часа и 35 минути Царь-освободителя получилъ телеграма отъ султана съ следното съдържание:

„Като скърбя дълбоко за нещастнитѣ причини, които докараха тази отчаяна война между двѣтѣ ни империи, извикани да живѣятъ винаги въ хармония и водимъ отъ горещото желание да видя часъ по-скоро прекратяването на това безполез-

но кървопролитие което огорчава доброто сърце и щедритѣ човѣколюбиви чувства на Ваше Императорско Величество, азъ назначихъ, съгласно споразумението между моето правителство и Негово Императорско Височество, великия князъ Николай, Серверъ паша, моя министъръ на външнитѣ работи и Намикъ паша, великъ сановникъ на империята, въ качеството имъ на пълномощници, натоварени да подпишатъ съ Негово Императорско Височество, великия князъ, основитѣ на мира и принципитѣ за примирието. „Пратеницитѣ ще заминатъ следъ два дена на 3 януарий за Казанлъкъ. Надѣвамъ се, че Ваше Императорско Величество, до привършване на преговоритѣ, ще даде необходимата заповѣдь за прекращаването на военнитѣ действия на всички военни фронтове.

Абдулъ Хамидъ II.

Александъръ II написалъ собственорѫчно следната резолюция:

„Ето една изненада, която показва, че турцитѣ сѫ въ безизходно положение; на всѣки случай трѣбва да се обмисли добре какъвъ отговоръ да се даде."

На края на телеграмата царя прибавилъ:

„Трѣбва непременно да се придържаме въ наставленията, дадени на моитѣ братя."

Тия инструкции както видохме били изработени по-рано въ Пордимъ отъ Игнатиевъ, ѕсле допълнени въ Петерсбургъ отъ сѫщия и приети отъ царя и военния министъръ. Основната мисъль била: да се върви напредъ, да не се прекѫсватъ военнитѣ операции до като рускитѣ условия не бѫдатъ приети отъ Турция.

Царьтъ отговорилъ на султана че неговитѣ братя, командуващи армиитѣ въ Европа и Кавказъ иматъ наставления да сключатъ примирието

и мира и отъ турскитѣ делегати ще зависи да се ускори края на войната.

За отпѫтуването отъ Цариградъ на турскитѣ делегати за Казанлъкъ, императорътъ получилъ съобщение и отъ кралица Виктория. Царьтъ съобщилъ това въ коронния съветъ на 8-й, въ присѫтствието на Игнатиевъ. Но въ това време сѫръ Лофтюсъ, английския посланикъ въ Петерсбургъ се срещалъ ежедневно съ Горчакова и настоявалъ предъ него да се сключи примирието по-скоро, искалъ отъ Русия формаленъ ангажментъ, че нѣма да окупира Галиполския полуостровъ и заявилъ отъ името на своето правителство, че мирниятъ договоръ, който Русия ще сключи съ Турция, е въ зависимость отъ договоритѣ отъ 1856 и 1871, следователно, той трѣбва да бѫде европейски договоръ „(European treaty) и че нѣма Англия да го счита за действителенъ, ако не се сключи съ съгласието на всички европейски държави. (Лордъ Дерби до лордъ Лофтусъ, 2 ян. 1878 г. Английски дипл. док.).

Горчаковъ увѣрявалъ Лафтуса, че военнитѣ операции нѣма да се развиятъ на Галиполи, ако турцитѣ се откажатъ да съсрѣдоточаватъ тамъ редовна войска и ако самитѣ англичани не направятъ десантъ.

(Тел. князъ Горчаковъ до Шувалова 3. ян. 1878 г. Петербургски архиви на Мин. външнитѣ работи — записки Игнатиевъ).

Царьтъ подозиралъ англичанитѣ и турцитѣ въ неискреность и телеграфиралъ на брата си:

„Докато турскитѣ представители не приематъ безусловно нашитѣ искания за мира, за армистисъ и дума не може да става и военнитѣ действия трѣбва да се водятъ съ енергия".

Въ коронния съветъ въ зимния дворецъ билъ обсѫжданъ и въпроса, не само за поведението

на Англия, но оня касающъ се до настроението на виенския кабинетъ.

Графъ Андраши се спиралъ главно за образуването на България. Той намиралъ, че такава голѣма славянска държава на балканския полуостровъ не е предвидена въ австро-рускитѣ споразумения преди войната (Райщадското). Виенскиятъ Дворъ напомнилъ на царя, че по силата на рйащадското споразумѣние Австрия трѣбва да има гласъ въ мирнитѣ условия и не скривалъ неудоволствието си когато узналъ, че турскитѣ делегати сѫ заминали, не да сключатъ примирие, но и да приематъ предварителнитѣ условия на мира. Виенското правителство, упрекнало руското, че се е отклонило отъ ангажмента си да не решава нищо безъ предварителното съгласие съ Австро-Унгария. Андраши повторилъ въ Петерсбургъ думитѣ на Лофтюса и уведомилъ и турското правителство, че Виенския Дворъ ще признае само тия мирни условия, които ще се съгласуватъ съ австрийскитѣ интереси, а колкото се отнася до общоевропейскитѣ интереси, то мирния договоръ ще бѫде признатъ, само ако го удобрятъ силитѣ, подписали Парижкия договоръ.

Тѣзи солидарни становища на Лондонъ и Виена предизвикали въ Петроградъ да се вземе решението, щото сключения договоръ съ Турция да има „прелиминаренъ характеръ" (4 ян. 1878. Дневникъ на Милютина).

Това решение царя съобщилъ съ саморѫчни писма до Францъ Иосифа и Вилхелмъ I.

ГЛАВА XV

ВЪ ПАЯЖИНАТА НА ДИПЛОМАТИЧЕСКИТѢ ИНТРИГИ

Преговоритѣ за миръ опорочени отъ тайната дипломация. — Кошмарътъ на Англия и Галиполския полуостровъ. — Славянскиятъ проблемъ презъ австрийски очила. — Игнатиевъ прави безпощадна критика на руската политика съ Ромъния. — Игнатиевъ е за радикални мѣрки и трайни резултати отъ войната. — Игнатиевъ менажира старинитѣ на Горчакова. — Знаменателни слова на царя. — Въ Петерсбургъ ликуватъ за превземането на Одринъ. — Мистериозната роля на съръ Лейардъ въ Цариградъ. — Мнението на генералъ Игнатиевъ за военнитѣ операции къмъ Цариградъ.

Мирнитѣ преговори съ Турция бидоха усложнени отъ предварителнитѣ дипломатически недоразумѣния между Великитѣ сили.

Тия усложнения произтичали:

1. Отъ преговоритѣ съ английското правителство и условията, които лондонския кабинетъ поставилъ на Русия, да не повреждa на английскитѣ интереси, да не влиза съ войскитѣ си въ Цариградъ, да не окупира Галиполи и най-сетне да се задължи Русия да признае на Англия правото да се намѣси въ бѫдещитѣ преговори за миръ съ Турция.

2. Отъ сключеното между Русия и Австрия споразумѣение, „неясно и неудачно редактирано" особено по отношение на Сърбия и Черна

Гора, стеснителнитѣ мѣрки за движението на войскитѣ и за сключването на мира, условия позволяващи на Австрия да има материални и морални изгоди, много по-голѣми отъ ония, които Русия би получила съ цената на голѣми жертви"[1])

Русия даде своята честна дума на другитѣ държави, и императоръ Александъръ II подчерталъ тази обязаность на Русия. Австрия имала свобода на действие; съ свойствената ней коварна и безкруполна политика тя искала да се възползува отъ рускитѣ успѣхи и да ги изкористи.

Ето какво пише Игнатиевъ:

„Интересно е, че съдържанието на договора,
„ сключенъ въ януарий 1877 г. между графъ Ан-
„ драши и Новиковъ, било, по молбата на Ан-
„ драши, държано въ тайна отъ менъ, обстоятел-
„ ство, което Горчаковъ призна предъ мене въ
„ присѫтствието на императора. До момента, ко-
„ гато заминахъ за действующата армия, въ 1878
„ година менъ този договоръ бѣ неизвестенъ. Не-
„ щастниятъ тоя договоръ, продължава Игна-
„ тивъ, ми биде показанъ по заповѣдь на импе-
„ ратора, следъ като получихъ отъ генералъ адю-
„ тантъ Обручевъ, копие отъ картата на Балкан-
„ ския полуостровъ такава, каквато тя трѣбва да
„ бѫде по руско-австрийското споразумение отъ
„ 1877 г. януарий".[2])

Като вѣнецъ на всичко това преговоритѣ били затруднени, както и военнитѣ операции и преминуването на рускитѣ войски презъ Ромъния поради недостатъчно обмислената конвенция, сключена съ букурешкото правителство, преди да влѣзе Русия въ война съ Турция.

Тукъ може да се прибави, че князъ Горчаковъ,

[1]) Архивъ гр. Игнатиевъ. Вѣнская записка.
[2]) Архивъ графъ Игнатиевъ: Вѣнская записка.

който, следъ обявяването на войната прекаралъ почти шесть месеца въ Букурещъ заобиколенъ отъ довѣрени нему хора е бездействувалъ и не си бѣ далъ трудъ да уреди въпроса за възвръщането на Бесарабия на Русия. Ромънитѣ се нуждаяли въ това време отъ Русия и руската дипломация е имала възможность да ликвидира съ бесарабския въпросъ и да предотврати интригитѣ на други държави, които имали най-голѣмъ интересъ да създаватъ мѫчнотии на Русия".

Преди да отпѫтува за Русия Александъръ II свикалъ въ Пордимъ съветъ на военачалницитѣ заедно съ дипломатическата делегация на чело съ графъ Игнатиевъ. Последниятъ предложилъ две точки формулирани така:

1. Да се даде право на главнокомандующия да сключи примирието съ Турция, но да не преустанови военнитѣ действия докато противника не приеме предварителнитѣ условия за мира, които били редактирани въ резиденцията на императора въ Пордимъ, върху листове на самия императоръ отъ генералъ адютантъ Игнатиевъ. Тия предварителни условия имали предъ видъ тогавашнитѣ позиции на руската армия и съ тѣхъ се искало щото Турция да даде крепоститѣ Русе, Виднъ и Силистра и не ставало дума за крепоститѣ Шуменъ и Варна. Нѣма съмнение, че ако рускитѣ войски си отворятъ свободенъ пѫть за Одринъ и отъ тамъ за Цариградъ, то въ такъвъ случай ще се иска и предаването на варненската крепость, особено на шуменската, която била обсадена отъ армията на престолонаследника Александъръ Александровичъ.

Съ една речь по мнението на Игнатиевъ, въ предварителнитѣ условия на мира, били включени всичкитѣ искания, чрезъ които би могълъ да се обезпечи тила на руската армия.

2. Като мѣсто за сключването на мира Игнатиевъ предложилъ Одеса, за да може тамъ да присѫтствува самия канцлеръ, князъ Горчаковъ, като пръвъ делегатъ, а Игнатиевъ като втори. Ако европейскитѣ правителства биха поискали да се намѣсатъ въ преговоритѣ за миръ съ Турция, то въ такъвъ случай да се предложи на Европа подновяването въ Цариградъ на предложената отъ Англия преди войната конференция за разрешаването на източния въпросъ. По този начинъ възстановлението на цариградската конференция ще продължи своята работа при много по-изгодни условия за Русия, отъ колкото да се свиква конгресъ, който би далъ възможность на Австрия, особено на Англия, да взематъ враждебни срещу Русия позиции.

Императорътъ искалъ отначало да повѣри на Игнатиевъ воденето на преговоритѣ въ Цариградъ за сключването на мира, но Игнатиевъ заявилъ на царя, че поради ревностьта на Горчакова къмъ Игнатиевъ и поради желанието на първия самъ да подпише мирния договоръ, той, Игнатиевъ, предпочита преговоритѣ да се водятъ въ Одеса, нежели въ Цариградъ, за да се даде възможность на канцлера да вземе участие въ тѣхъ. При тия думи царя го загледалъ и му казалъ: — „Однакоже ты сильно побаиваешься, какъ я вижу, Горчакова."

Полученитѣ известия въ Петербургъ, въ пръвитѣ дни на януарий 1878 г. за превземането на Одринъ се кръстосали съ тревожнитѣ сведения на графъ Шуваловъ отъ Лондонъ, който предупреждавалъ, че Англия ще се намѣси и противъ Русия. Това обстоятелство внесло известна суматоха въ Петерсбургъ и измѣнило мнението на самия императоръ, който билъ вече подъ влиянието на Горчакова.

Настѫплението на рускитѣ войски къмъ Цариградъ, въпрѣки песимистичнитѣ възгледи се указало възможно и князъ Горчаковъ, въ съвещанието станало на 9 януарий, 1878 г., между императора, военния министъръ и канцлера, предложилъ да се прати Игнатиевъ не въ Одеса, нито въ Цариградъ, а въ главната квартира, чрезъ Букурещъ. На това съвещание и дума не ставало да се преустанови походътъ къмъ Цариградъ. Това се вижда отъ телеграмата на руския царь до брата му, изпратена на 12 януарий[1])

Тукъ заслужава да отворимъ единъ малъкъ парантезъ и да съпоставимъ събитията, които въ началото на януарий 1878 г. опорочиха успѣха на руската армия.

Отъ Лондонъ графъ Шуваловъ давалъ тревожни телеграми до Горчакова и предупреждавалъ, че английската ескадра ще навлѣзе въ Босфора и може да се озове въ Черното море. Отрядътъ на генералъ Гурко се движилъ по направление къмъ Галиполи. Сѫръ Лейярдъ не преставалъ да дава куражъ на турцитѣ и да протака преговоритѣ докато английската ескадра, въпрѣки увѣренията на лондонския кабинетъ, че нѣма да премине Дарданелитѣ, се вмъкне въ Мраморното море, отъ гдето тя фактически ще господствува на Босфора.

Въ това време въ главната квартира се занимавали повече съ политика, бояли се отъ „чужденцитѣ"[2]), а министерството на Външнитѣ работи въ Петербургъ вѣрвало още на „Великата Европа" и мечтало за „Европейския концертъ".

На съвещанието на 9 януарий 1878 г. въ зимния дворецъ Игнатиевъ съветвалъ императора да се съгласи, щото рускитѣ войски да завзематъ ви-

[1]) Вижъ глава XVII.
[2]) Архивъ Игнатиевъ: „Санъ Стефано".

сочинитѣ надъ Цариградъ, бѣлградскитѣ гори и водопроводитѣ на турската столица; предвиждайки вѣроятнитѣ стълкновения между християни и турци, той изказалъ мнение да се влѣзе въ Цариградъ подъ този претекстъ безъ да се наруши обещанието, дадено на Англия. Игнатиевъ изтъкналъ предъ царя, че въ Лондонъ, руския посланникъ далъ лично обещание на лордъ Дерби, какво рускитѣ войски нѣма да влѣзатъ въ Цариградъ, което не било последвано отъ никаква писмена декларация, а така сѫщо и английския министъръ на външнитѣ работи не се обвързалъ съ никакъвъ писменъ документъ, че английската флота нѣма да мине Дарданелитѣ. Горчаковъ, придържайки се у формули, възразилъ, че по военни съображения Русия трѣбва да приеме ангажмента, който графъ Шуваловъ поелъ въ Лондонъ, но когато графъ Игнатиевъ възразилъ, че лордъ Дерби е обещалъ отъ свое име, а не отъ името на цѣлото английско правителство и че такова увѣрение нѣма отъ Кралицата, че лордъ Дерби може да даде оставката си по разногласие върху този въпросъ съ Биконсфилда и тогава Русия ще бѫде действително примамена, Горчаковъ не можалъ да противопостави сериозни аргументи противъ това мнение на Игнатиевъ. При това Игнатиевъ изложилъ на императора, че на англичанитѣ не имъ трѣбва Галиполския полуостровъ, но ако тѣ се мѫчатъ да изтръгнатъ отъ Русия обещанието да не бѫде окупиранъ отъ руски войски, това тѣ правятъ съ огледъ да си запазятъ свободенъ входъ презъ Дарданелитѣ въ Мряморно море и, следователно, Босфора. Съ тия гаранции тя ще избѣгне една катастрофа за нейната ескадра, ако пѫтя ѝ би билъ отрѣзанъ съ окупирането на Галиполския полуостровъ отъ руски войски.

ГЛАВА XVI

СЪВЕЩАНИЯТА ВЪ ЗИМНИЯ ДВОРЕЦЪ

Съвещание у императора на 9-ий януарий. — Александъръ II — Игнатиевъ получава нареждания да се отправи за главната квартира. — Наивностьта на Горчакова. — Едно откровено признание на Игнатиева къмъ царя. — Коронниятъ Съветъ на 12 януарий. — Основитѣ на бѫдеща България.

На 8-ий януарий вечерьта Царьтъ повикалъ при себе си Игнатиевъ, Горчаковъ и генералъ Милютинъ и имъ съобщилъ телеграмитѣ, които получилъ отъ брата си, отъ Казанлъкъ за победоносното напредване на рускитѣ войски въ Тракия и къмъ Одринъ.

По поводъ на тия телеграми, Императорьтъ искалъ да сподѣли мнението си съ тѣхъ. Въ разговора Царьтъ казалъ следнитѣ думи, които Игнатиевъ записалъ тутакси на връщане въ кѫщи:

— „Всичко изглежда да върви по настоящемъ по твоитѣ желания; ние се приближаваме до Цариградъ. Богъ ми е свидетель, че азъ не искамъ такава жестока война! Азъ не искахъ, освенъ едно справедливо удовлетворение за Русия и едно подобрение участьта на християнитѣ въ Турция. Скърбя за толкозъ пролѣтата кръвь! За това сѫ отговорни англичанитѣ предъ историята. Тѣхнитѣ вероломни (perfides) съвети разориха нещастния Султанъ и ме накараха да отида по-далечъ, отколкото имахъ намѣрение".

Тия думи сѫ предадени на френски въ записките на Игнатиевъ.

На другия день, на 9-ий, Игнатиевъ получилъ лично заповѣдь отъ Царя, че трѣбва да замине за главната квартира да преговаря съ турскитѣ делегати условията на мира.

Игнатиевъ привлѣкълъ вниманието на Царя, че ако бѫде въ главната квартира, той като военненъ, трѣбва да се подчини за всичко на главнокомандуващия и ще бѫде подъ влиянието на неговия антуражъ. При това той ще бѫде лишенъ отъ възможността да се сношава съ дипломатитѣ въ Цариградъ, да следи и отбива интригитѣ на англичани и австрийци, заради това той мисл,и че е по-добре да се отпарви съ параходъ до Бургасъ, отъ тамъ въ Буюкъ-дере, гдето — въ лѣтната резиденция на руската амбасада — да почне преговори съ турскитѣ представители.

Горчаковъ се възпротивилъ на мнението на Игнатиева, и настоявалъ да замине за главната квартира.

„Между менъ и Горчакова ще сѫществува винги пропасть, пише Игнатиевъ. И тукъ той проявява страха си другъ да не обере лавритѣ".

Игнатиевъ намѣрилъ поводъ да подхвърли на съмнение поведението на Андраши и Бисмаркъ. „Князъ Горчаковъ съ надменность се помѫчи да ме опровергне, понеже тѣ, Бисмаркъ и Андраши му обещали да го подкрепятъ въ бѫдещия конгресъ" . . .

Правейки единъ ретроспективенъ погледъ на събитията, графъ Игнатиевъ се впуща въ разсѫждения, които грижливо е отбележилъ въ дневника си и които намираме за умѣстно да предадемъ преди да разгледаме подробно разискваната въ последующитѣ коронни съвети.

„Движението на нашитѣ войски къмъ Босфора

и завземането на височинитѣ надъ Цариградъ, пише Игнатиевъ, се указва сега много по-належащо. А при това, безразсѫдно би било да оставимъ дѣсния флангъ и връзката съ Одринъ и България, защото неприятеля може да се затвърди на Галиполския полуостровъ и, като събере въ Булаирскитѣ укрепления остатъка отъ Сюлейновата армия, може отъ тамъ да премине въ настѫпление. Следователно, по мое мнение, трѣбва да завземемъ и височинитѣ надъ Босфора и Булаиръ преди да пристѫпимъ къмъ преговоритѣ за миръ. Преди прекращаването на военнитѣ действия, ние трѣбва да завземемъ голѣма часть турска територия, важни стратегически пункта, които ще ни позволятъ да си обезпчимъ господството надъ Цариградъ и Проливитѣ.

„При такива условия ще бѫде по-лесно да се разберемъ съ Турция да парализираме нейнитѣ останали сили и да се разберемъ съ Англия.

„На тезата на Горчакова, който се страхувалъ отъ конфликтъ съ Англия, ако овладѣемъ Галиполи и Цариградъ, азъ поддържахъ, че ние трѣбва да обезпечимъ такива материални гаранции, които ще направятъ безпредметна всѣка кавга съ Англия. Графъ Шуваловъ билъ натоваренъ да даде такива увѣрения на английското правителство, че нѣма да окупираме Галиполи, а Царя билъ далъ тържествено обещание на лордъ Лофтюсъ да не завладѣе Цариградъ.

„Sa Majesté donne sa parole d'honneur sacrée, de la manière la plus grave et la plus solenelle, qu'elle n'avait aucune intention de prendre Constantinople" . . . (Вижъ Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'anneé 1877. St. Petersburg 1877, стр. 233).

Игнатиевъ се впуща въ разсѫждения върху

дадената отъ Царя дума на Англия да не окупира Цариградъ. Това обещание било дадено въ Лондонъ, на 2 ноември, 1876 година, когато Лофтусъ билъ на ауденция при Аелксандъръ II. Тогава Русия и Англия се разбирали още, действували съвмѣстно въ Цариградската конференция, когато сега Англия заплашва Русия съ война, както съобщава графъ Шуваловъ, тя праща своята флота и иска фактически да се намѣси въ нашия споръ съ Турция.

„Ние не сме длъжни да щадимъ англійскитѣ интереси, а нашитѣ. Вънъ отъ това, въ самия Цариградъ могатъ да възникнатъ събития, които ще наложатъ окупирането му отъ нашата войска. Султанътъ може да побѣгне въ Бруса и да остави столицата си на произвола на фанатизиранитѣ турци.

Следъ дълги разисквания, Царя се съгласилъ да со телеграфира на главнокомандующия да завземе Булаирската линия, да не окупира Галиполи и да не сключва примирието преди пристигането на Игнатиева.

На 10-ий Игнатиевъ билъ повиканъ при Царя, който му заповѣдалъ да отпѫтува веднага за главната квартира, но презъ Букурещъ.

Николай Павловичъ съобщилъ на Царя, че е готовъ да замине веднага, но помолилъ да му се разреши да приготви черновката на мирния договоръ, за да се избѣгнатъ въ последствие недоразумения и интриги въ Министерството на външнитѣ работи.

„Тѫжниятъ опитъ ме кара да вѣрвамъ, Ваше Величество", казалъ Игнатиевъ на Царя, „че отъ никого другиго не мога да очаквамъ подръжка, освенъ отъ Васъ, въ борбата ми за интереситѣ на Рисуя. Отъ министерството мога да очаквамъ само забележки, интриги, порицания и противодействия. За успѣха на нашето дѣло трѣбва да разгледаме най-напредъ тукъ проекта на мирния договоръ, въ Височайше присѫтствие, онова на канцлера и неговитѣ сътрудници и съветници; това би ми послужило като наставления. Въ сѫщото време това ще отстрани излишна преписка между менъ и Министерството, въ време на преговоритѣ съ Турция".

Царя одобрилъ тази мисълъ и възложилъ Игнатиеву да приготви веднага проекта за мира.

На 11 януарий сутриньта, Игнатиевъ получилъ записка на френски езикъ отъ князъ Горчаковъ:

„Императорътъ заповѣда да се намѣрите утре, четвъртъкъ, въ $11^{1/2}$ часа, въ зимния дворецъ ще има съвещание. Донесете вашия проектъ.

Въ тоя день Игнатиевъ получилъ копие отъ размѣненитѣ между Царя и Султана телеграми.

Въ сѫщия тоя день, Игнатиевъ приготвилъ единъ про-мемориа до канцлера, написанъ на френски езикъ и озаглавенъ: Questions à resoudre". Въ 15 точки Игнатиевъ повдигна важнитѣ въпроси, които трѣбва най-напредъ да се разрешатъ и които ще сѫ основата на мирнитѣ договори. Така той запитва съ този про-мемория ще бѫдатъ ли включени градоветѣ Одринъ и Солунъ въ новата българска държава, колко време ще трае окупацията, ще се завзематъ ли шуменската, силистренската, варнеската и видинска крепости, въ какъвъ размѣръ ще се предвидятъ увеличения за Сърбия и Черна Гора, военното обещетение, румънскитѣ претенции и др.

На 12-ий януарий Коронния съветъ се състоялъ въ зимния дворецъ. На него присѫтствували Горчаковъ, Милютинъ, баронъ Гирсъ, баронъ Жомини, Хамбургеръ и генералъ адютантъ Игнатиевъ.

Императорътъ обяснилъ защо е свикалъ това

съвещание и се пристѫпило веднага къмъ прочитането проекта на Игнатиева.

Николай Павловичъ приготвилъ два проекта. Първиятъ засѣгалъ и въпроса за Проливитѣ, а втория, съдържалъ почти всички положения, които сѫ легнали въ основитѣ на Санъ-Стефанскитѣ преговори. Царьтъ удобрилъ втория.

Сѫществено, решено въ тоя короненъ съветъе приемането съ единодушие създаването на една велика и независима България, въ граници, които съответствуватъ приблизително на решенията въ Цариградската конференция.

Князъ Горчаковъ се обявилъ противъ включването на Одринъ въ българската държава и се мотивиралъ съ това, че тоя укрепенъ градъ, ако е въ рѫцетѣ на българитѣ, ще съставлява единъ день опасность за Цариградъ.

„Въ тия разсѫждения на Горчакова", пише Игнатиевъ „виждамъ влиянието на английската камарила около него".

На 13-и януарий, придруженъ отъ нѣколко секретари, Игнатиевъ се отправилъ за Букурещъ, гдето стигналъ на 19-и, въ деня когато Николай-Николаевичъ, безъ да го дочака, сключилъ Одринското примирие.

БИБЛИОТЕКА НБУ ПЕРСИЙ

ГЛАВА XVII

ОДИСЕЯТА НА ИГНАТИЕВЪ ПРЕЗЪ БАЛКАНА

Въ Ромънската столица. — Разговоръ съ ромънския князъ. — Ромъния недоволна. — Преса и общество противъ рускитѣ искания. — Интригитѣ на Братияно. — Каролъ и Елисавета претенденти за българския престолъ. — Контра наставления Петерсбургъ. — При Александъръ Александровичъ. — Въ Търново. — Въ Габрово. — Катастрофа на Св. Никола. — Въ Казанлъкъ. — Среща съ Батемберга. — Въ Одринъ. — Тѫжна сцена. — Критически моментъ. — Връщането на турскитѣ делегати.

Съ пристигането си въ Букурещъ Игнатиевъ предалъ на Каролъ саморѫчното писмо на Императора, а на ромънския министъръ на Външнитѣ работи — онова на Горчакова.

Царьтъ писалъ на ромънския князъ, че е повѣрилъ Игнатиеву мисията да се разбере откровенно съ ромънското правителство, досѣжно нѣкои въпроси, касающи се до мирнитѣ преговори. „Графъ Игнатиевъ, пише Царя, знае моитѣ мисли и чувства на привързаность, които ме свързватъ съ Ваше Височество и моята симпатия къмъ Ромъния. Въ този смисълъ нему съмъ порѫчалъ да се разбере съ правителството. Мисля, че Ромъния ще намѣри въ бѫдеще, както е имала и въ миналото, най-добрия залогъ за гаранция и благосъстояние, поддръжката на Русия. Разчитамъ на личното съдействие на Ваше Величество за отстранението на спънки, които може да се

яватъ отъ раздразнението на партиитѣ" (Царя до Ром. князъ, 11 ян. 1878 г.).

Каролъ повдигналъ пръвъ въпроса за измѣнение на ромънската граница, на което Игнатиевъ тутакси отговорилъ, че желанието на Царя е да се върне на Русия оная часть отъ Бесарабия, която ѝ биде отнѣта въ 1856 година. Каролъ прибавилъ, че ще пише лично на Императора да го моли да намѣри другъ изходъ, въ смисълъ Бесарабия да си остане ромънска.[1])

Щомъ се узнало въ ромънската столица руското предложение, цѣлата преса и общественото мнение били настроени противъ него. Братияно почналъ подземни интриги въ Европа противъ Русия.

Имайки подъ ржка докладитѣ на Игнатиевъ отъ Букурещъ, царя писалъ на брата си въ Одринъ:

„Игнатиевъ ще ти разкаже за ромънскитѣ интриги досѣжно отстжпянето на отнетата отъ Парижкия договоръ наша Бесарабия. Ако ромънитѣ не се вразумятъ, то съ тѣхъ нѣма да се церемонимъ, и нѣма да настояваме да имъ се дадатъ земи на дѣсния брѣгъ на Дунава."

Църьтъ правилъ алюзия за проекта на Горчакова, който искалъ да задоволи Ромъния съ сѣверна Добруджа въ замѣна на Бесарабия.

Игнатиевъ оспорвалъ винаги това становище на Горчакова и ако той въ последствие трѣбавше да го приеме въ Санъ-Стефанския договоръ, това е направилъ за изпълнение на даденитѣ му наставления.

Въ разговоритѣ си съ румънскитѣ министри и

[1]) Размѣненитѣ писма между Александъръ II. и Каролъ сж напечатани въ книгата: Aus dem Leben Konig Karl v. Rumänien. t. III, стр. 456, 457 и 464.

съ князъ Каролъ, Игнатиевъ се натъкналъ на едно обстоятелство, което много го заинтригувало.

Нека го оставимъ той да говори, тъй както е редактиранъ неговия докладъ отъ 20 януарий 1878 г., преди да отпжтува за Русе.

„ . . . По известни изрази и загатвания, при разговора ми съ князъ Каролъ (Румъния не бѣ още кралство, а васално княжество) азъ си направихъ заключение, че той иска да стане князъ на България, когато тая страна бжде въздигната въ самостоятелно княжаство. Той мечтае да се посвети сериозно на работа за да създаде такова княжество. Братиано ми потвърди това желание на княза, а азъ допълнихъ мисъльта му, като казахъ, че имамъ сведения, какво той, Братияно, поощрява до известна степень княжаската мечта да князува въ България. Братияно призна това, но не обясни, защо правителството желае избирането на Каролъ за български князъ. Може би либералния кабинетъ да иска да принуди Карола да абдикира, страхувайки се отъ личния престижъ, който той придоби съ участието си въ Освободителната война и при това като командуващъ съюзнитѣ войски подъ Плѣвенъ, или пъкъ въ главитѣ на румънскитѣ политици зрѣе мисъль за единъ видъ дуализъмъ мажду Румъния и България, — идея, която се проповѣдва и отъ видни членове на българската колония въ Букурещъ.

Въ отговоръ на тия загатвания, азъ отговорихъ на княза, че Негово Величество Императора още не се е занимавалъ съ въпроса за кандидатурата на бждещия князъ на България, но че избора на такъвъ ще стане направо отъ народа и, ако той князътъ, желае да привлѣче къмъ себе си българското население трѣбва, отъ друга страна, да се съжелява твърде много за поведението на румънскитѣ войски къмъ българското население, —

поведение, което е извикало всеобщо негодувание и което въ много случаи се е изразило въ форменъ бандитизъмъ" . . .

По-нататъкъ Игнатиевъ дава следния съветъ на князъ Горчакова:

„Азъ мисля, че до разрешението на Бесарабския въпросъ ние не трѣбва да се противопоставяме на Карола досежно неговитѣ мечти да стане князъ на България".

Съпругата на Карола (Карменъ Силва) приела Игнатиева на лична аудиенция. Между четири очи тя разказала на руския дипломатъ затрудненията, които изпитва князъ Каролъ да управлява единъ недисциплиниранъ и разпасанъ народъ като румънския, който нѣмалъ никакво чувство, нито съзнание за дългъ къмъ отечество и гражданска честь, а колко по-голѣми затруднения ще срещне той сега, когато се повдига въпросъ за отстѫпването на Бесарабия. Княгинята говорила още за нейната и на мѫжа ѝ преданность къмъ императорското руско семейство, за природнитѣ дарби и умствено приспособление на Каролъ да „управлява и поддържа реда въ източнитѣ страни".

Тя говорила за българитѣ, за тѣхнитѣ качества като народъ, че тѣ по-лесно могатъ да бѫдатъ приучени къмъ военна дисциплина, къмъ икономия въ разходитѣ къмъ почтеность и редъ въ администрацията, отколкото румънитѣ, които — принадлежащи на латинска раса — се отличаватъ съ своята словохотливость, пустославие и разпустнати нрави. . .

Игнатиевъ се възползувалъ, следъ като обѣдвали, на който обѣдъ присѫтствувалъ и Каролъ, да заговори за българитѣ за бѫдещитѣ естествени граници на проектирана България, за отличнитѣ качества на българското население, които качества сѫ залогъ за успѣхъ на бѫдещия владѣтель на тая страна, ако той добре ги прецени и добре разбере душата на тоя скроменъ, но гордъ въ сърдцето си балкански народъ, чиито расови връзки съ Русия ще му спомогнатъ да си възвърне старото величие, което е ималъ едно време на Балканитѣ. И Игнатиевъ, очаквайки ефекта на тази примка, която протегналъ на княза и княгинята, за да се увѣри въ тѣхнитѣ интимни мечти, заключава въ своя докладъ:

„Сиянието по лицата на княза и на княгинята потвърди у менъ убеждението и заключението, че и двамата горещо желаятъ да бѫдатъ коронясани за български владѣтели".

Въ Букурещъ Игнатиевъ получилъ нѣколко телеграми отъ Горчакова, които го поставили въ недоумение. Горчаковъ телефониралъ Игнатиеву, че австрийския министъръ на Външнитѣ работи, като се запознали съ проекта за мирния договоръ съ Турция, се възпротивилъ щото Русия да сключи мира между четири очи съ султана. Рускиятъ канцлеръ предписва по тоя поводъ на царския пратеникъ да даде прелиминаренъ характеръ на бѫдещия договоръ, да не включва въпроса за проливитѣ, който въпросъ билъ отъ общоевропейско значение, тъй като Австрия имала намерѣние да предложи свикването на една европейска конференция за окончателно ликвидиране на освободителната война.

„Тази рабска подчиненость и постояннитѣ отстѫпки къмъ Европа ще коствуватъ скѫпо на Русия" [1])

На 22 януарий Игнатиевъ миналъ Дунава и се отбилъ въ селото Брестовица, русенско, въ глав-

---

1) Архивъ графъ Игнатиевъ. Писмо до съпругата му, 21 ян. 1878 г.

ната квартира на източната руска армия, командувана отъ наследника, великия князъ Александъръ Александровичъ, бѫдещиятъ императоръ Александъръ III-й.

Великиятъ князъ приелъ Игнатиева много радушно. Следъ обѣда тѣ се оттеглили на саме.

Игнатиевъ направилъ обстоенъ докладъ върху вървежа на преговоритѣ въ Букорещъ и посветилъ великия князъ върху съдържанието на условията за мира съ Турция. Той разтворилъ картитѣ и посочилъ бѫдещитѣ граници на България.

Престолонаследникътъ удобрилъ напълно проекта и прибавилъ, че никой не би посмѣялъ да иска по-малко отъ Турция, следъ жертвитѣ, които Русия даде въ тая война, обаче, както великия князъ Александъръ Александровичъ, така и самия пратеникъ на царя, останали изненадани за сключването на примирието въ Одринъ.

Все пакъ тѣ хранили надежда, че главнокомандующиятъ ще успѣе да изпълни заповѣдьта на царя рускитѣ войски да стигнатъ до стенитѣ на Цариградъ и да завзематъ височинитѣ на Босфора и Галиполския полуостровъ.

— „Първата крачка къмъ примирието, казалъ престолонаследникътъ, [1]) е неудачна, но азъ вѣрвамъ, че вашето присѫтствие въ главната квартира ще измѣни положението и вие ще поставите всѣкиго на мѣстото му"!

Началникъ щаба на престолонаследника, генералъ Ванновски и адютанта му графъ Шереметевъ, взели всички мѣрки за да се приготвятъ коне и кола за пѫть презъ Търново, Шипка, Казанлъкъ, Харманлий, Одринъ.

На 23 следъ пладне, Игнатиевъ пристигналъ

1) Архивъ графъ Игнатиевъ.

въ Търново и отсѣдналъ на квартира за нѣколко часа у губернатора.

Когато българитѣ въ старопрестолния градъ научили, че Игнатиевъ пристигналъ, тѣ устроили една небивала демонстрация на симпатия и почитъ къмъ извънредния пратеникъ на царя, комуто поднесли адресъ[1]) и му изказали горещата благодарность на българския народъ за неговата многогодишна дейность за освобождението на България.

Населението увещавало графа да не пѫтува нощно време изъ Балкана, кѫдето имало прѣспи и силенъ вѣтъръ, обаче, той, имайки обектъ Одринъ, гдѣто часъ по-скоро трѣбва да стигне, отпѫтувалъ съ рискъ на живота си за Габрово.

— „Колко пѫти се разкайвахъ, пише Игнатиевъ, за гдѣто не послушахъ съветитѣ на моитѣ добри приятели, българи отъ Търново. Снѣжни прѣспи засипали пѫтя и никаква следа не се показвала". . . .

„Къмъ три часа следъ полунощь пристигнахме замръзнали въ Габрово. Мѣстнитѣ жители ми заявиха, че никой не би се решилъ преди разсъмване да ме поведе къмъ Шипка".

Презъ това нощно пѫтуване секретаритѣ на Игнатиевъ, Базили Щербачевъ и Вурцелъ, които били въ другъ файтонъ, се заблудили въ Балкана и чакъ на сутриньта успѣли да стигнатъ въ Габрово. Къмъ два часа следъ обѣдъ Игнатиевъ билъ на св. Никола. Пѫтя билъ задръстенъ отъ артилерийски обози, които вървѣли на дѣсно т. е. близо къмъ Балкана, а екипажътъ на Игнатиевъ е трѣбвало да се нагажда въ лѣво по брѣга на пропастьта. Неговитѣ спътници го съвѣтвали да на-

1) Съхраняванъ въ архивата на графа до 1917 г. Участьта му следъ това е неизвестна.

прави като тѣхъ, да слезе отъ колата и върви пешкомъ, до като се измине опастното мѣсто. Той, обаче, останалъ въ каляската. По едно време едно отъ лѣвитѣ колелета се хлъзнало къмъ пропастьта, дѣсното се закачило за единъ артилерийски фургонъ и дветѣ полѣтели къмъ пропастьта. Игнатиевъ, неизгубвайки присѫтствието на духа, въ момента на падането хвърлилъ шубата си и успѣлъ, като се търколилъ въ пропастьта, да се залови за единъ храсталакъ. Тамъ увисналъ надъ бездната. Той стоялъ повече отъ една минута, а силитѣ му го напущали и рѫцетѣ му премръзнали. Въ това време войници, които придружавали обоза надали отчаяни викове:

— „Генералътъ падна въ пропастьта!" Единъ отъ войницитѣ, унтеръ офицеръ, грабналъ едно вѫже отъ обоза, припасалъ се съ него, а десетина негови другари го спустнали надолу въ пропастьта заедно съ друго свободно вѫже. Като стигналъ до Игнатиевъ, който губилъ вече сили, а подъ него страшната пропасть, войникътъ му подалъ рѫка. Съ другата си рѫка Игнатиевъ се уловилъ за свободното вѫже. Отъ къмъ пѫтя започнали да теглятъ вѫжетата. Така Игнатиевъ билъ спасенъ.

Въ пропастьта полѣтѣлъ фургона и багажа на Игнатиевъ, гдѣто се намирали и неговитѣ пълномощия за водене на мирнитѣ преговори и други вещи, между които и ордена му съ диаманти, *Св. Александъръ Невски.*

„Богъ ме опази", пише Игнатиевъ отъ Одринъ, на 31 януарий на съпругата си, „по едно чудо въ балканската пропасть когато се възкачвахъ къмъ св. Никола".

Съ неимовѣрни усилия, подкрепянъ отъ солдатитѣ, Игнатиевъ вървѣлъ по снѣжния пѫть пешкомъ. Къмъ полунощь той се добралъ до Казанлъкъ на 24 януарий и тамъ узналъ отъ коменданта, че действително примирието било сключено въ Одринъ още на 19-й януарий.

Това му подействувало съкрушително. Когато билъ още въ Букурещъ, той поискалъ отъ Нелидовъ да му извести въ Търново телеграфически за вървежа на събитията, но не получилъ нищо, нито даже привѣтъ отъ главната квартира. Друго обстоятелство го смущавало още повече. Следъ отпѫтуването му отъ Петерсбургъ, императорътъ телеграфиралъ на главнокомандующия за неговото отиване въ Одринъ, а нито единъ отъ комендантитѣ не получилъ заповѣдь отъ Одринъ да му се окаже съдействие при това трудно пѫтуване.

Въ Търново-Сеймень Игнатиевъ срещналъ князъ Александъръ Батембергъ, който иделъ отъ Одринъ, съпровождайки нѣколко австрийски и германски офицери отъ аташиранитѣ къмъ главната квартира чужди военни мисии. Тѣ отивали за Пловдивъ.

Князъ Батембергъ съ ирония съобщилъ на Игнатиева какво е състоянието на духоветѣ въ главната квартира.

— „Всички тамъ сѫ изморени отъ войната и сѫ доволни да могатъ да се върнатъ въ Петерсбургъ, да забравятъ съвсемъ източния въпросъ Всичко имъ станало вече досадно.

Батембергъ добавилъ, че това не е само неговото мнение, но и на всичкитѣ австрийски и германски офицери, даже и на английскитѣ кореспонденти. „Всички сѫ поразени отъ падението на военния духъ въ главната квартира".

Като нѣщо обикновено, князъ Батембергъ разказалъ Игнатиеву, въ присѫтствието на чуждестраннитѣ офицери, че наскоро се очаква пристигането въ Мраморно море на английската

флота и че турскитѣ делегати, следъ подписването на примирието си заминали за Цариградъ. — „Какво значение има сега, завършилъ Батемберг, вашето идване въ Одринъ, когато всичко е свършено безъ васъ"?

Игнатиевъ претълкувалъ думитѣ на Александъръ Батемберга като интрига противъ главната квартира. Това ужасно го наскърбило, не само защото чулъ тия печални известния отъ Батемберга, но защото тѣ били потвърдени и отъ чуждитѣ офицери, които съ „злорадство" описвали печалната картина за състоянието на духоветѣ въ щаба на действующата армия.

Въ сѫщность Игнатиевъ виждалъ по-надалече. Въ това време когато въ главната квартира мислили, че всичко е свършено, политическитѣ въпроси били само поставени: тѣхното разрешение очаквало подкрепление отъ военния духъ на Русия. Той страдалъ отъ тази черна перспектива да вижда какъ Божия даръ надъ Русия и успѣхитѣ на нейнитѣ храбри синове изпадатъ като играчки въ рѫцетѣ на англичанитѣ.

Игнатиевъ не скривалъ чувството, което го завладяло въ момента когато разговарялъ съ Батемберга, че въ главната квартира го очакватъ трудности, може би и разочарования.

Всрѣдъ голѣми мѫчнотии, пѫтувайки изъ тракийската долина, която приличала на гробница, окървавена отъ турцитѣ, минувайки презъ села запустѣли и още горящи, той си представлявалъ какъвъ ужасъ ще да е завладелъ бедното българско население, прогонено и убивано отъ отстѫпващата армия на Веселъ паша. Историята помни Тамерлановото нашествие и пораженията на Чингисъ ханъ, но това, което се случи въ Тракия презъ зимата 1878 година бѣше страшно за въображението и на най-закоравелия деспотъ. Игнатиевъ виждаше трагедията на Българския народъ и това му налагаше още повече дълготъ да откѫсне часъ по-скоро тоя народъ отъ игото на турската държава.

На 27 януарий, рано сутриньта въ 5 часа, той пристигналъ въ Одринъ и веднага отишелъ при главнокомандующия.

Следъ първитѣ радушни думи, като между двама стари другари, между тѣхъ избухнала една тѫжна сцена, която Игнатиевъ описва подробно въ своитѣ записки. Той запиталъ главнокомандующия защо е прибързалъ да сключи примирието, когато военнитѣ и политически задачи на Русия не допускали това, преди рускитѣ войски да стигнатъ подъ стенитѣ на Цариградъ, още повече, че такова било желанието и волята на Царя, за която той телеграфиралъ на брата си още на 12 януарий. Великиятъ князъ отказалъ да е получилъ такава телеграма отъ Царя. Игнатиевъ забележилъ, че това е невъзможно да не се получи царската телеграма и че ако това е действително вѣрно, трѣбва да се предположи, че военната телеграфна служба не е сигурна, че трѣбва да се вематъ мѣрки да се възстановятъ сигурни сношения съ Петерсбургъ, защото не е изключено, поради интригитѣ на Англия и Австрия предъ султана, както и поради вмѣшателството на Англия, войната да се продължи. На тая реплика Николай Николаевичъ извикалъ:

— „Боже сохрани! Ти искашъ сега да ни въвлечешъ въ война и съ Англия!"

Игнатиевъ добавилъ, че дори да е нѣмало заповѣдь отъ императора, той е билъ длъженъ да гони неприятеля по петитѣ му и да не обръща никакво внимание на заплашванията отъ Лондонъ, които споредъ него сѫ само блъфъ, защото стра-

тегическитѣ задачи на войната сѫ по-ценни отъ всички други съображения въ момента.

Въ главната квартира почнали да проявяватъ негодувание противъ войнствения дипломатъ.

Първата работа на Игнатиевъ била да настои за връщането на турскитѣ делегати, които следъ подписването на одринското примирие си заминали за Цариградъ, безъ да дочакатъ царския пратеникъ. А следъ това той искалъ да разбули мистерията около царската телеграма отъ 12 януарий. За тази цель той се срещналъ съ заведующия телеграфната служба, князъ Чингисъ, неговъ старъ другаръ отъ пажеския корпусъ. Отъ него той узналъ, че царската телеграма пристигнала на 19 сутриньта рано и била тутакси предадена на главнокомандующия.

Настѫпилъ критически моментъ.

Силно разядосанъ, Игнатиевъ се връща при Николай Николаевича и му предалъ това, което чулъ отъ князъ Чингисъ. Великиятъ князъ отвърналъ: — „Тамъ е бедата, че телеграмата пристигнала кѫсно, следъ като Нелидовъ бѣше уговорилъ съ турскитѣ делегати, а азъ бѣхъ далъ дума, следователно, примирието трѣбваше да се подпише. Сега ти какво искашъ да разберешъ?

— „Какво искамъ да разбера ли, отвърналъ Игнатиевъ, това именно, че заповѣдьта на Негово Величество е стигнала до васъ на време; тая заповѣдь ви предписва да вървите напредъ и да сключите примирието и мира подъ стенитѣ на Цариградъ и ако вие не бѣхте братъ на Царя и великъ князъ, а простъ главнокомандующъ, то вие щехте да понесете страшна отговорность предъ историята и предъ Негово Величество.

Отъ този моментъ дружескитѣ отношения между великия князъ и Игнатиевъ за съжаление били нарушени. Мнозина отъ антуража на главнокомандующия, които били подъ влиянието на тревожнитѣ телеграми на Шувалова отъ Лондонъ, започнали своитѣ интрижки противъ Игнатиева. Последниятъ, не обръщайки винимание на тѣхъ, проникнатъ отъ дълга си на руски патриотъ, се въоражилъ съ куражъ и воля, обнаружилъ душата си съ вѣрата въ звездата на Русия.

Твърдата воля и решението да изпълни Царската заповѣдь, Игнатиевъ проявилъ въ Одринъ, мимо нескончаемитѣ интриги на противницитѣ. Турскитѣ делегати за мирнитѣ преговори се върнали.

На брѣга на Мраморно море, въ селцето Санъ-Стефано започнали преговоритѣ.

Едничкиятъ човѣкъ, който искрено се зарадвалъ отъ пристигането на Игнатиева билъ князъ Черказки. Игнатиевъ намѣрилъ сходство на впечатленията си отъ главната квартира: отсѫтствие на предвидливость, на последователность, пълна безтактичность и неоснователно предубеждение за българитѣ.

„Въ главната квартира имаше руски офицери, но по-голѣмата часть отъ тѣхъ нѣмаха руска кръвь, нито руска душа". . .

ГЛАВА XVIII

ОДРИНСКОТО ПРИМИРИЕ

Едно пояснение. — Серверъ паша и Намикъ паша въ Казанлъкъ. — **Първитѣ преговори на царския братъ съ пратеницитѣ** на султана. — Николай Николаевичъ докладва на царя. — **Инструкциитѣ на царя до брата му.** — **Малко предистория.** — **Тонъ и характеръ на преговоритѣ.** — **Къмъ Одринъ.** — **Сключването на одринското примирие.** — **Царя и неговия антуражъ.** — Мнението на Константинъ Николаевичъ. — **Руситѣ къмъ Цариградъ.** — **Султанътъ въ тревога; той телеграфира на царя.** — **Отговорътъ на Александъръ II.** — **Наставления до главнокомандующия.** — **Едно интересно писмо отъ царската архива.** — **„Правото е въ силата".**

За освѣтление на читателитѣ и да иматъ пълна представа за трудноститѣ, които очаквали Игнатиева следъ пристигането му въ Одринъ и преговоритѣ въ Санъ-Стефано, ще проследимъ преговоритѣ въ Казанлъкъ и събитията отъ 3 януарий 1878 до Одринското примирие на 19 януарий.

Главнокомадующиятъ получилъ инструкциитѣ на 3 януарий. На 7 пристигнали отъ Цариградъ въ Казанлъкъ Серверъ паша и Намикъ-паша.

На 8 Николай Николаевичъ приелъ делегатитѣ на султана и имъ съобщилъ условията на Русия. Турскитѣ посланици останали като потресени. „Значи, края на Турция"! — извикали тѣ и обѣщали да дадатъ отговоръ на другия день. На 9 януарий великия князъ, по уклончивитѣ отго-

вори на Намикъ паша и другаря му разбралъ, че тѣ нѣмали неограничени права да преговарятъ и сключатъ примирието съ предварителнитѣ условия на мира. Той имъ казалъ:

— „Отъ васъ искаме, само единъ отговоръ: да или не!

— „Но самостоятелна България! . . . Това значи гибелъ за Турция, края на нейното владичество въ Европа . . . намъ не ни остава друго освенъ да се върнемъ въ Азия"!. . .

Главнокомандующиятъ се съгласилъ турскитѣ делегати да поискатъ нови инструкции отъ Цариградъ, но ги предупредилъ, че военнитѣ десйтвия нѣма да се прекѫсватъ.

Докладвайки телеграфически на императора, великия князъ между другото пише:

„ . . . Предъ видъ на бързо развиващитѣ се събития и възможно е може би и въ тая минута Одринъ да бѫде завзетъ и предъ видъ на неедноократно изказаното отъ тебъ желание ,да върви войската ни напредъ, питамъ те, какъ трѣбва да постѫпя въ случай, че бѫда принуденъ да настѫпя къмъ Цариградъ, нѣщо съвсемъ не изключено, предъ видъ паниката и въ Одринъ и въ Цариградъ и заради това отговори ми на следнитѣ въпроси, какво трѣбва да правя:

1. Ако английска или друга ескадра влѣзе въ Босфора;

2. Ако въ Цариградъ влѣзатъ чужди войски;

3. Ако тамъ настѫпятъ безредия и клане на християнитѣ и ако тѣ ни помолятъ да влѣземъ и спасяваме;

4. Какво да предприемемъ въ Галиполи съ англичани или безъ англичани?

Тази телеграма била получена на 9 януарий. Тя била четена въ коронния съветъ на 11 и Игнатиевъ пише въ записките си, че Царя заповѣдалъ да се приготви отговора, който билъ изпратенъ на 12 до главнокомандующия.

Ето съдържанието на царската телеграма:

„ Изложенитѣ, въ твоитѣ три шифровани телеграми, отъ 10 януарий, съображения относително настѫплението къмъ Цариградъ, удобрявамъ. Движението напредъ на нашитѣ войски не бива да се преустанови до като не се постигне официално съгласие върху основнитѣ начала на мира и условията на примирието. Заяви на турскитѣ пратеници, че ако тѣ не представятъ, въ три дена отъ тѣхното запитване за нови инструкции въ Цариградъ, безусловното съгласие на Високата порта, че приема нашитѣ условия, то ние не се сметаме вече задължени къмъ тѣхъ. Въ такъвъ случаи. „*ВЪПРОСЪТЪ ЗА МИРА ТРѢБВА ДА СЕ РАЗРЕШИ ПОДЪ СТЕНИТѢ НА ЦАРИГДАДЪ.* За разрешение на поставенитѣ отъ тебъ въ тоя случай запитвания предлагамъ ти да се ръководишъ отъ следнитѣ наставления:

„ *По първия.* Въ случаи, че чуждестранни ескадри навлѣзатъ въ Босфора, влѣзъ въ приятелски преговори съ началницитѣ за съвмѣстно и съ общи сили действия, за да се запази реда въ Столицата.

„ *По втория.* Въ случай на десантъ на чужди войски въ Цариградъ избѣгвай всѣкакво стълкновение съ тѣхъ, а нашитѣ войски да останатъ подъ стенитѣ на Цариградъ.

„ *По третия.* Ако самитѣ цариградски жители и представителитѣ на другитѣ държави поискатъ въдворението на спокойствието въ града, то нека се констатира тоя фактъ и влѣзъ въ Столицата съ нашата войска.

„ *Най-сетне по четвъртия.* По никой начинъ да не отстѫпяшъ отъ направената отъ насъ декла-

„ рация на Англия, че ние нѣмаме намерение да
„ разширимъ операциитѣ си въ Галиполи. Ан-
„ глийското правителство отъ своя страна ни е
„ обещало, че и то нѣма да предприема нищо
„ на Галиполския полуостровъ, поради това и ние
„ не трѣбва да й даваме поводъ за вмешател-
„ ство. Даже, ако на полуострова се намира нѣ-
„ кои турски отрядъ, то достатъчно е да се из-
„ прати въ стеснената му часть наблюдателна
„ колона безъ да достигне до самия градъ Га-
„ липоли.

„ Предъ видъ твоето приближаване къмъ Цари-
„ градъ, азъ отмѣнихъ първото си разпореждане
„ и заповѣдахъ на генералъ адютантъ Игнати-
„ евъ да замине веднага за Одринъ и заедно съ
„ Нелидовъ да започне преговоритѣ за предва-
„ рителния миръ".

Александъръ.

Малко предистория.

На 28 декември 1877 г., главната квартира на Николай Николаевичъ се намирала въ Ловечъ. Сѫщиятъ день пирстигнала телеграма, че турцитѣ искали примирие; тѣ разбрали, че изходътъ на войната ще бѫде фаталенъ за тѣхъ: Генералъ Радецки завзелъ височинитѣ на Шипка, генералъ Скобелевъ и князъ Святополкъ-Мирски атакували вече турскитѣ позиции, боятъ наченалъ и клонялъ въ полза на руската армия.

Презъ деньтъ, 28 декември, следъ обѣдъ, генералниятъ щабъ билъ събранъ въ двора на кѫщата, въ която квартирувалъ главнокомандующия. Всички чакали съ нетърпение новини отъ Шипка, кѫдето боятъ наченалъ още при зори. Въ това време началника на телеграфната служба, генералъ фонъ Холщайнъ влѣзълъ бърже при Николай Николаевичъ, комуто носилъ телеграма. Присѫтствующитѣ се нахвърлили да питатъ генерала дали не носи новини отъ Шипка. Генералъ Халщайнъ отказалъ да даде отговоръ на запитванията. Следъ нѣколко минути единъ адютантъ на великия князъ повикалъ Нелидова, тъй като телеграмата имала политически характеръ, а не воененъ. Тази телеграма била отъ Реуфъ паша, министъръ на войната. Той питалъ главнокомандующия кѫде могатъ да се срещнатъ турскитѣ делегати съ рускитѣ да започнатъ преговори за прекѫсване на военнитѣ действия.

Какъвъ отговоръ трѣбваше да се даде на Турция?

Този въпросъ билъ повдигнатъ отъ Нелидова още преди падането на Плѣвенъ. Той билъ доложенъ на императора чрезъ военния министъръ, генералъ Милютинъ и царя заповѣдалъ на началника на дипломатическата канцелария да приготви единъ проектъ за миренъ договоръ между Русия и Турция. Въ този проектъ се очертавали границитѣ на България още по-голѣми отъ тия, предвидени въ цариградската конференция. Границитѣ достигали чакъ до Егейско море и на западъ до Албания. Рускиятъ дипломатъ докладвалъ своя проектъ, въ Пордимъ, въ едно специално заседание, председателствувано отъ царя.

Ще припомня, че нѣколко дена преди царя да напустне България въ Пордимъ се състоялъ воененъ съветъ, въ който, между другитѣ въпроси, разгледанъ билъ проектътъ за мирния договоръ. На това съвещание освенъ императора присѫтствували великия князъ Николай Николаевичъ, графъ Адалбергъ, генералитѣ: Непокойчицки, Милютинъ и Игнатиевъ, Хамбюргеръ и Нелидовъ. Съветътъ решилъ: ако Турция поиска миръ, преговоритѣ да се водятъ въ главната квартира; прекѫсването на военнитѣ действия да ста-

не едновременно съ подписването на предварителнитѣ условия на примирието; допълнителни наставления ще се пратятъ на главнокомандующия отъ Петерсбургъ, като му се даватъ за сега неограничени права да третира съ Турция.

Като ималъ предъ видъ тѣзи наставления, дадени нему още подиръ падането на Плѣвенъ, великиятъ князъ Николай Николаевичъ отговорилъ на Реуфъ паша, че той е натоваренъ да води преговори съ Турция, чака турскитѣ делегати, но ще подпише примирието ако се приематъ и предварителнитѣ условия на мира. Въ това време Николай Николаевичъ поискалъ допълнително наставления отъ Петерсбургъ, но, да не губи време, той заповѣдалъ да се премѣсти главната квартира на 29 въ Севлиево, на 30 декември въ Габрово и на 31 сутриньта той заминалъ презъ Шипка за Казанлъкъ, гдето се установилъ да чака турскитѣ пратеници. Следъ пленяването на Весселъ-пашовата армия, рускитѣ войски победоносно почнали да разбиватъ последнитѣ турски сили и се отправили къмъ Пловдивъ и Одринъ.

На 7 януарий 1878 г., въ четири часа подиръ пладне, турскитѣ извънредни пратеници, Намикъ-паша и Серверъ-паша, пристигнали въ Казанлъкъ. Щомъ се настанили, Нелидовъ отишелъ да ги поздрави отъ името на великия князъ и да се разговори съ тѣхъ върху тѣхната мисия.

На 8 януарий великиятъ князъ приелъ турскитѣ делегати, на които били направени всичкитѣ военни почести. При главнокомандующиятъ билъ и началника на генералния щабъ, генералъ Нопокойчицки. Пръвъ заговорилъ брата на царя, „Ние имаме единъ общъ врагъ, казалъ той на турскитѣ делгати; тѣ ви тласнаха къмъ война. Тѣ си служатъ съ нашитѣ недоразумения за да се

ползуватъ. Не слушайте ги: имайте довѣрие въ императора и вие ще видите, че никой не ще може вече да ни скара". Тия думи на Николай Николаевича се отнасяли по видимо до английската политика, намѣренията на която не били вече чужди, нито за дипломатитѣ въ Петерсбургъ, нито за военнитѣ. „Чувстваме, отвърнали турскитѣ посланици, каква голѣма грѣшка направихме като предизвикахме тази война и сега ние желаемъ дълготраенъ миръ. Но да постигнемъ това, трѣбва условията да не бѫдатъ много тежки да не разрушатъ жизненитѣ сили на османската империя, нито пъкъ да оронатъ нейното достойнство. Турция е разорена; тя понесе неизброими загуби. Бѫдете великодушни къмъ насъ!"

Главнокомандующиятъ, споредъ наставленията получени отъ Петерсбургъ, запиталъ турскитѣ пратеници какви предложения иматъ да направятъ. Серверъ паша отвърналъ, че тѣ нѣматъ формални наставления, но като се научили, че прекѫсването на военнитѣ действия не може да стане преди подписването на условията за мира, тѣ били изпратени да чуятъ въ какво се заключаватъ тия условия.

Намикъ-паша прекъсналъ другаря си и разказалъ единъ исторически анегдотъ за Александра велики, който, следъ като пленилъ единъ владѣтель заедно съ цѣлата му армия и богатство, попиталъ го: „какъ желаешъ да се отнеса съ тебъ?" — „като съ победенъ", отвърналъ този владѣтель. Тогава Александъръ велики възвърналъ на победения армията, държавата и богатството му и го направилъ най-вѣренъ свой съюзникъ. „Отнесете се съ насъ, завършилъ Намикъ-паша както е постѫпилъ Александъръ велики".

Николай Николаевичъ забележилъ на стария турски държавникъ, че тукъ случая е съвсемъ

другъ и че войната биде предприета за освобождението на българския народъ и султана трѣбва да се преклони предъ събитията. — „Въ такъвъ случай, прибавилъ Серверъ паша, ние можемъ да вземемъ за основа на нашитѣ преговори решенията въ цариградската конференция, които ние отхвърлихме тогава; тамъ достатъчно се гарантиратъ привилегиитѣ на българитѣ.

Нелидовъ се намѣсилъ въ разговора и заявилъ, че решенията на цариградската конференция можеха да бѫдатъ достатъчни преди войната, обаче, подиръ като тя се свърши и то съ победи надъ Турция, условията съвсемъ сѫ промѣнени. Следъ тия предварителни обяснения Нелидовъ прочелъ първия членъ отъ проекта за бѫдащия миренъ договоръ: »България, въ границитѣ, опредѣлени възъ основа на болшинството на българската народность и които граници по никой начинъ не трѣбва да бѫдатъ по-малки отъ ония, посочени въ цариградската конференция ще образува васално автономно княжество съ народно хирстиянско правителство и народна войска. Турската войска ще напустне окончателно България". Нелидовъ продължилъ да чете всичкитѣ други пунктове отъ условията и свършилъ съ предложението, щото турската армия да изпразни крепоститѣ въ Видинъ, Русе и Силистра.

Турскитѣ представители слушали това изложение и останали потресени отъ исканията на Русия. „Вие искате разрушението на турската империя, извикалъ Серверъ паша. Ако вземете всичко това, което искате, какво ще остане за насъ?" — Напротивъ, добавилъ великия князъ, съ това Турция се спасява. Ако приемете нашитѣ условия, вие ще положите на здрава основа бѫдещитѣ отношения между Русия и Турция. Намикъ паша забележилъ, че Турция е съвсемъ разорена, че тя не може да плати никакво обезщетение и че изобщо исканията на Русия сѫ твърде тежки. На това руситѣ отговорили, че вмѣсто военно обещетение, на Русия могатъ да се отстѫпятъ известни турски земи въ Мала-Азия и въ Европа. „Решете се по-скоро да приемете нашитѣ условия, прибавилъ великия князъ, защото тѣ ни сѫ предписани отъ Петерсбургъ и ние нѣмаме никакво право да отстѫпимъ отъ тѣхъ. Ние ще спремъ движението на нашитѣ войски на югъ, само следъ като подпишете условията на мира въ тази форма, въ каквато ви се изложиха. Всѣко закъснение, всѣки загубенъ день е въ ваша вреда. Ако се опитате да протакате преговоритѣ, азъ ще бѫда принуденъ да искамъ нови наставления отъ императора и възможно е да ми заповѣдатъ да искамъ много повече, а така сѫщо да се измѣни и предѣлната линия между двете армии. Щомъ имате неграничени права да преговаряте, ще направите услуга на султана, ако се решите още сега. Двамата турски паши поискали време да си помислятъ. Николай Николаевичъ имъ далъ 24 часа, но съ предупреждение, че преговоритѣ ще бѫдатъ прекѫснати веднага, въ случай, че отговоритъ не бѫде задоволителенъ за Русия.

Нѣколко часа следъ като Намикъ паша и Серверъ паша се оттеглили, галвнокомандующиятъ получилъ известие, че отряда на генералъ Струковъ окупиралъ Одринъ.

Завземането на града Одринъ станало по искането на българското население, изоставено на произвола отъ самитѣ турски власти и отъ турската войска, предводителствувана отъ Джемилъ-паша, синъ на Намикъ-паша. Като видѣлъ бѣгството на турската восйка и отчаянието, което завладѣло цѣлото турско население, Джемилъ-па-

ша предалъ града въ ржцетѣ на християнскитѣ религиозни власти, като ги посъвѣтвалъ да поискатъ сами окупацията въ града.

Великиятъ князъ поржчалъ на драгоманина Мокеевъ да съобщи тази новина на пашитѣ. Това ги разтревожило още повече, защото тѣ разбрали, че Русия е решена да продължава войната до като не се удовлетворятъ исканията ѝ.

На другия день, 9 януарий, пашитѣ, облечени въ парадна униформа и съ декорации на гърдитѣ, се явили предъ великия князъ и му съобщили, че сж съгласни на предлаганитѣ условия, съ изключение на оня пасажъ, и то най-важния, който се отнасялъ до България. „Ако България се отдѣли въ независимо княжество, казалъ Серверъ паша, тогава турската империя ще бжде разрушена!"

Турскитѣ паши се опитали да повлияятъ на чувствата и се стараяли да измѣнятъ условията, въ смисълъ: на България да не се дадатъ такива права, каквито изисквали за тази измжчена страна представителитѣ на царя. Великиятъ князъ разбралъ тактиката на султанскитѣ пратеници и решилъ да съкрати процедурата на тѣзи преговори, като заявилъ открито. „Ако не приемете сега това, което ние предлагаме, т. е. мирътъ да бжде сключенъ споредъ предложения проектъ и България да стане независимо княжество, въ границитѣ посочени въ него, то моитѣ войски ще получатъ немедлено заповѣдь да напредватъ къмъ Цариградъ. Тогава, вие ще бждете свидетели на сцени, като тази, която се случи въ Одринъ; населението ще се изплаши и може да предаде и самата ви столица. Тогазъ именно вашата империя ще пропадне и властьта на султана ще бжде подровена". — „Нека пропадне империята! — извикалъ въ отчаянието си Намикъ паша. Не ще предпочетемъ да бждемъ сломени подъ ударитѣ на неприятеля нежели да подпишемъ сами нашата смърть. Ние не можемъ да се съгласимъ, щото България да се отдѣли отъ Турция; за това не сме упълномощени, защото не сме подозирали, че ще се иска подобно нѣщо отъ насъ.

Напраздно Николай Николаевичъ увѣщавалъ събеседницитѣ си, като имъ казвалъ, че въ критическитѣ минути държавния мжжъ трѣбва да има куража да понесе известна отговорность, за да спаси отечеството си. Пашитѣ поискали още 2 часа време да размислятъ. Въ четири часа тѣ се върнали при главнокомандующия и му заявили, че по никой начинъ не могатъ да се съгласятъ върху оная точка отъ проекта, която предвижда велика България и че тѣ ще искатъ наставления отъ султана.

Преговоритѣ били прекжснати и великия князъ далъ заповѣдь да се отпжтува за Одринъ, като предварително докладвалъ телграфически на Освободителя какъ сж вървѣли преговоритѣ и молилъ за наставления.

На 12 януарий цѣлия щабъ потеглилъ отъ Казанлъкъ за Ст.-Загора. На другия день 13, великия князъ билъ вече въ Търново — Сейменъ, а на 14 вечерьта, той влѣзалъ триумфално въ Одринъ, причаканъ и акламиранъ отъ българския народъ, който, въ своя ентусиазмъ и любовь далъ още веднажъ доказателства за своята признателность къмъ освободителитѣ. Духовенството било на чело на народа. Само гръцкия владика, Дионисиосъ, който отпосле стана патриархъ, отказалъ да излѣзе на посрещането.

На другия день пристигнали въ Одринъ и турскитѣ пратеници.

Докато траяли преговоритѣ въ Казанлъкъ, рускитѣ войски разбили последнитѣ турски от-

дѣления и победносно вървѣли напредъ. Аванъгвардията на генералъ Скобелевъ пристигнала въ Люле-Бургасъ; лѣтяищятъ отрядъ на генералъ Струковъ билъ вече въ Чорлу, а малки разузнавателни отдѣления кавалерийски пристигнали до укрепенитѣ позиции при Чаталджа. Друго отдѣление настѫпяло къмъ Галиполи за да осигури вървежътъ на ядрото на армията къмъ Цариградъ. Отрядитѣ, които очистили долината на Марица отъ неприятеля почнали да се появяватъ на брѣга на Егейското море. Едно силно желание обладало рускитѣ войници и тѣхнитѣ началници: да влѣзатъ въ Цариградъ и да развѣятъ гордо надъ Босфора руското знаме. Но, въ Петерсбургъ настроението било друго. Рускитѣ държавни мѫже почнали да се безпокоятъ отъ дѣйствията на Англия и Австрия. Заради това, въ отговора на телеграфическия рапортъ отъ Казанлъкъ, императора заповѣдалъ на великия князъ да даде три дена срокъ на турскитѣ делегати до като получатъ наставления отъ Цариградъ. Въ случай, че и тогава откажатъ да приематъ условията, да се прекѫснатъ всѣкакви преговори и да се продължи войната.

На 17, Намикъ-паша получилъ дълга шифрована телеграма отъ Цариградъ. Следъ като я прочелъ, той поискалъ ауденция отъ великия князъ. Ауденцията била назначена за 18-й на пладне.

Главнокомандующиятъ квартировалъ въ конака. Широкитѣ коридори били препълнени съ офицери, а долу въ двора едно отдѣление войска стояло готово на разположението на княза. Турскитѣ пратеници пристигнали въ конака и изглеждали убити духомъ. „Какво ни носите? — попиталъ великия князъ. — „Господарю, отвърналъ Намикъ паша съ развълнуванъ гласъ, ние

получихме наставления отъ султана, които могатъ да се изкажатъ съ следнитѣ само думи: „вие сте победители, вашата амбиция е задоволена, а Турция е съсипана?

— Тя е спасена! — извикалъ Николай Николаевичъ. Вие избѣгнахте една голѣма катастрофа: моитѣ аванпостове сѫ подъ стенитѣ на Цариградъ и азъ се чудя, че следъ тия блѣскави наши успѣхи, въ Петерсбургъ се показватъ толкова великодушни къмъ васъ".

Веднага била дадена заповѣдь да се редактира окончателно военната конвенция и да се опредѣли предѣлната линия между рускитѣ и турскитѣ войски: така сѫщо била приготвена и политическата конвенция за мира. Първата конвенция била изработена, по опѫтванията на генералъ Непокойчицки, отъ генералъ Левицки, помощникъ началникъ на генералния щабъ.

Най-сетне, на 19 януарий, въ шесть часа вечерьта, армистията [1]) и основнитѣ принципи на мирния договоръ били подписани отъ великия князъ и отъ представителитѣ на султана. Най-напредъ подписалъ великия князъ и подалъ писалката на стария Намикъ паша. Последниятъ едва се държалъ на краката си отъ вълнение. Съ треперяща рѫка, той подписалъ бавно името си, а две сълзи потекли по странитѣ му.

„България възкръсна", — извикалъ брата на царя. Отъ тоя моментъ, 19 януарий 6 часа вечерьта, свободата на българския народъ, следъ като биде изкупена съ 100 хиляди жертви, биде гарнтирана съ единъ политически актъ. Турскитѣ делгати напустнали конака. Следъ тѣхъ, Николай Николаевичъ излѣзалъ въ коридора и съобщилъ, че военнитѣ действия сѫ прекѫснати и че осно-

1) Прекращаване на военнитѣ действия.

витѣ на мирния договоръ сѫ приети отъ Турция. Едно гръмогласно ура проглушило последнитѣ думи на главнокомандующия; то се подзело отъ войницитѣ въ двора, пренесло се на улицата и въ нѣколко минути, ехото отъ тази велика радость за българския народъ прозвучало до най-отдалеченитѣ краища на Одринъ. Въ голѣмиятъ коридоръ на конака, войницитѣ издигнали подвиженъ олтаръ; руското духовенство отслужило молебенъ по случай щастливия край на войната. Всички се молѣли горещо и всички искали часъ по-скоро да се върнатъ въ своето отечество, да се радватъ на живота, следъ като възкръсиха отъ петь вѣковното робство българското отечество и подариха новъ животъ на българския народъ.[2])

Нѣма да бѫде зле, ако припомнимъ, на края на тази глава, единъ, на гледъ маловаженъ инцидентъ, но който издава всичката тайна на цариградската политика. Когато Намикъ паша и Серверъ паша напущали конака, следъ като подписали договора, спуснали се къмъ тѣхъ кореспонденти на разни европейски вестници да ги питатъ какво сѫ извършили. Въ това време, стариятъ турски държавникъ, Намикъ паша, се обърналъ къмъ кореспондента на „Таймсъ":

— Вие, англичанитѣ, — казалъ той, сте причината на нашитѣ нещастия; вие ни докарахте до тоя халъ! . . .

Руската армия, обаче, не спирала действията си. Първитѣ колони се отправили къмъ Кърклиси и Димотика. Авангвардията на генералъ Струковъ завзела Люле Бургасъ и се отправила за

---

2) Вижъ: „Санъ Стефанска България", отъ Димитъръ Йоцовъ, София 1907 г.

Цариградъ. На 17 тя завзела Чорлу градъ, който е на три етапи отъ столицата.

Тия известия предизвикали всеобща радость въ Петерсбургъ. Царя казалъ на близкитѣ си.

— „Ако е сѫдено отъ провидението, то, нека се постави кръста на Св. София"!

Тия думи предава Игнатиевъ въ записките си.

Братътъ на царя, Константинъ Николаевичъ, сподѣлилъ сѫщото мнение. На коронния съветъ, още на 11. I. 1878, той говорилъ: „да се върви направо къмъ Цариградъ и се превземе; отъ тамъ да се извести на Русия и на Европа, че се свършва борбата на християнството съ Исляма и че се туря край на турското господство въ Европа. Следъ това Русия, която нищо не иска за себе си да свика въ Цариградъ представителитѣ на Европейскитѣ държави и заедно съ тѣхъ да изгради надъ очистеното отъ старитѣ пороци мѣсто, достоенъ за XIX вѣкъ свѣтовенъ центъръ".

Тази мисълъ на великия князъ не била сподѣляна отъ Горчакова и военния министъръ; тѣ виждали тежки последствия за Русия и безконечни усложнения въ Европа. Царьтъ възприелъ тѣхното гледище и било решено да се вземе Цариградъ само ако турцитѣ откажатъ да приематъ основитѣ на бѫдащия миръ.

Приближаването на рускитѣ войски къмъ Цариградъ внесло паника въ столицата. Султанътъ телеграфиралъ на своитѣ пратеници въ Казанлъкъ, но телеграмата не била предадена: турскитѣ делегати следвали главната квартира. Разтревоженъ, султанътъ се обърналъ отново до императора да го моли за сключване на примирието, тъй като Турция приема всичкитѣ условия на Русия.

Тази султанова телеграма е отъ 18 януарий,

1878 г. Царьтъ отговорилъ тутакси, че той е разрешилъ на брата си да подпише мира щомъ делегатитѣ на султана приематъ рускитѣ условия.

На брата си царя телграфиралъ:

„Желателно е да се ускори сключването на примирето за да се избегнатъ недоразумѣния".

Докато тази телеграма стигнала, примирието било сключено на 19 януарий. Турцитѣ приели основнитѣ линии на мира и въ сѫщия день генералитѣ Непокойчицки и Лѣвицки подписали военния протоколъ за демаркационната линия на двете войски. Турцитѣ се задължили да очистятъ крепоститѣ. въ Русе, Видинъ и Силистра. Тѣ задържали само Варна и Шуменъ.

Въ царската архива се съхранява писмото на Николай Николаевичъ до брата си Александъръ II, съ което му дава отчета за извършеното до Одринското примирие.

. . . „Слава на твоята храбра армия! Пред-
„ приетото отъ тебъ военно и свѣто дѣло е
» свършено вече. Турция прие твойтѣ условия за
„ мира. . . Мога и съмъ длъженъ да засвидетел-
„ ствувамъ предъ тебъ, че повѣрената ми армия,
„ отъ генералъ до последния войникъ свято и
„ добросъвестно излълниха своя дългъ, прези-
» райки всички трудности и лишения. Още вед-
„ нажъ те поздравлявамъ отъ все сърдце и
„ оставамъ преданъ отъ душа, твой братъ."

Нѣколко дена по-късно Императорътъ пише на брата си: „Не вѣрвамъ турцитѣ да сѫ искре-
„ ни като приеха безусловно нашитѣ условия за
„ мира. Азъ виждамъ въ това една хитрость,
» която имъ е внушена отъ Англия, а може би и
„ отъ Австрия, като вѣроятно сѫ обѣщали на
„ Турция да се застѫпятъ за нея въ бѫдащия
„ конгресъ, исканъ отъ Андраши. Ние се съгла-
„ сихме за свикване на подобенъ конгресъ, но

„ подъ условие да не бѫде нито въ Виена, нито
» въ Лондонъ. За тая цѣлъ ще трѣбва да се раз-
„ беремъ съ Виена и Берлинъ. На всѣки случай,
„ относно главнитѣ наши искания за нова Бълг-
„ гария, ние не можемъ да правимъ никакви от-
„ стѫпки. Ето защо азъ ти телеграфирахъ, че до
„ окончателното сключване на мира, ние трѣбва
» да сме на щрекъ, защото въ *нашия вѣкъ сега*
„ *силата има правото*". (Царя до Великия князъ Николай Николаевичъ, отъ 26 януарий 1878.

Мастилото не било още изсъхнало отъ подписитѣ на одринското примирие и въ Европа започнали интригитѣ противъ проекта за създаването на Велика България.

Нека преди всичко да проследимъ Игнатиевъ до момента, преди Санъ-Стефанския договоръ, когато Европа, безпокойно, уязвена, завистна, почна да плете паяжини около тоя проектъ и да образува коалицията противъ Русия.

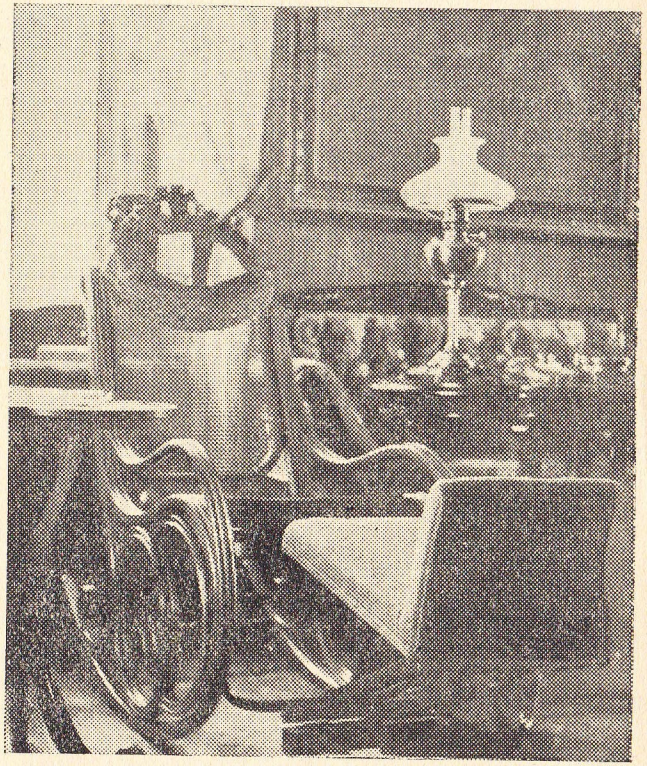

Работнията кабинетъ на графъ Игнатиевъ

ГЛАВА XIX

ЕВРОПА И ОДРИНСКОТО ПРИМИРИЕ

Настроението въ Европа следъ одринското примирие. — лордъ Бинанефилдъ — войнствено настроенъ. — Постѫпкитѣ на лордъ Лофтюсъ. — Тълкованията на Шувалова. — Александъръ II и Абдулъ Хамидъ II. — Султанътъ иска намѣсата на императора. — Размѣнени телеграми. — Игнатиевъ почва преговоритѣ. — Инструкции до Великия князъ Николай Николаевичъ.

Още съ преминуването на рускитѣ войски презъ Балкана, лондонскиятъ кабинетъ се занималъ съ въпроса за изпращането на английската ескадра въ Дарданелитѣ, за пазене на Цариградъ и Босфора, да не бѫдатъ заети отъ руситѣ. Заповѣдь въ тази смисъль била дадена на адмирала Хорнби, но тази заповѣдь била отмѣнена още на другия день, 5-й януарий 1878 г., при откриването на Английския парламентъ. Кралица Виктория заявила въ тронната речь, „че до като не сѫ нару-
„ шени условията за английския неутралитетъ и
„ до като английскитѣ интереси не сѫ подложени
„ на опастность отъ която и да е отъ воюващитѣ
„ страни, то Англия нѣма да се намѣси въ войната, но въ всѣки случай продължението на войната
„ може да докара непредвидени случайности, за
„ които се налагатъ предохранителни мѣрки.
„ Срѣдствата за тѣхъ Парламента трѣбва да
„ даде".

На 11 януарий лордъ Биконсфилдъ предло-

жилъ и било решено английската ескадра да замине за Проливитѣ. Той поискалъ отъ парламента кредитъ за въоръжение, 6.000.000 английски лири

Лордъ Дерби и лордъ Карнарвонъ, не се солидаризирали съ решението на министерския съветъ и подали оставка. Кралицата приела оставката на лордъ Карнарвонъ, министъръ на колониитѣ, но се поколебала да приеме оная на лордъ Дерби, министъръ на външнитѣ работи. Биконсфилъ склонилъ Дерби да си оттегли оставката и далъ контра заповѣдь на адмиралъ Хорнби да не влиза въ Дарданелитѣ. На 14 януарий английската флота била въ Мряморно море, но на другия день се върнала пакъ на старата си база.

Английското правителство разбрало, че присѫтствието на английска ескадра предъ Цариградъ може само да влоши положението и да затрудни сключването на примирието.

Узнавайки за примирието въ Одринъ, и приетитѣ клаузи отъ Турция, лордъ Лофтусъ, по заповѣдь отъ Лондонъ, запиталъ Горчакова какво означава фразата за обезпечение правата и интереситѣ на Русия въ Босфора и Дарданелитѣ?

— „Неопредѣлена и ненужна, отвърналъ Горчаковъ; това ще бѫде отмѣнено, тъй като Русия счита, че въпросътъ за Проливитѣ трѣбва да се реши по общо европейско съгласие.

Лондонскиятъ кабинетъ не се задоволилъ само съ декларацията на Горчакова и заявилъ официално, че Англия нѣма да признае мирнитѣ условия между Турция и Русия, ако не бѫдатъ потвърдени отъ участницитѣ въ Парижкия договоръ. (Англ. синя книга, лордъ Дерби до лордъ Лофтусъ, 17 ян. 1878).

Когато руситѣ завзели чаталджанската линия, която е на единъ етапъ отъ Цариградъ, лордъ Лофтусъ протестиралъ предъ Горчаковъ и заявилъ, че тази мѣрка не може да бѫде продиктувана отъ военно-стратегически съображения, освенъ като угроза за турската столица (Дерби до Лофтуса 26 ян. 1878). Преди да получатъ отговора на Горчаковъ, отъ Лондонъ дали наново заповѣдь на Хорнби да влезе въ Дарданелитѣ и пустне котва предъ Цариградъ.

Английското правителство се обърнало и къмъ другитѣ държави да направятъ това съ своята флота, подъ претекстъ да защитятъ своитѣ поданици.

Тази постѫпка на Англия разгневила императора, който заявилъ, че поема за своето решение, „отговорность предъ Бога и народа" и самъ продиктувалъ следната телеграма до главнокомандующия:

" Отъ Лондонъ се получи официално известие,
„ че Англия на основание сведенията на Лейаръ,
„ че има опасность за положението на християнитѣ въ Цариградъ, дала заповѣдь на своята
„ флота да се яви предъ Цариградъ за защита
„ на своитѣ поданици. Намирамъ за необходимо
„ да се съгласишъ съ турскитѣ представители и
„ да влезешъ съ армията си въ Цариградъ за сѫщата цель.
" Ако турскитѣ пълномощници сѫ нерешителни или се противятъ, то ние трѣбва да овла-
„ дѣемъ *Цариградъ на сила*. Предоставямъ на
„ тебъ да решишъ колко войски ще трѣбва и
„ времето когато ще трѣбва да се пристѫпи
„ къмъ изпълнението на тоя планъ. Неизпущай
„ изъ предъ видъ и окончателното напущане отъ
„ турцитѣ на дунавскитѣ крепости" (Царски архиви: Царя до брата си отъ 29 ян. 1878).

Тази телеграма останала въ архивата на императора. Горчаковъ и военния министъръ се помѫчили да убедятъ царя, че тя ще докара немину-

емъ военень конфликтъ съ Англия. Тѣ успѣли да смегчатъ гнѣва на Царь-Освободителя и вмѣсто горната телеграма, до главнокомандующия, била редактирана друга:

„ Влизането на английската ескадра въ Дарда-
„ нелитѣ и Босфора ни дава правото да снемемъ
„ отъ насъ прежното обещание за Босфора и Га-
„ липоли. ако англичанитѣ направятъ десантъ трѣб-
„ ва въ такъвъ случай да се приведе въ изпълне-
„ ние влизането на нашата армия въ Цариградъ.
„ Предоставямъ ти пълна свобода на действие
„ на брѣговетѣ на Босфора и Дарданелитѣ и до-
„ като англичанитѣ не те предизвикатъ избѣгвай
„ да влезешъ въ война съ тѣхъ". (Царски архивъ. 30 ян. 1878 г.)

На другия день при срещата си съ военния министъръ Царьтъ казалъ, че изпратилъ на брата си и двете телеграми (Дневникъ на Милотинъ, 31 ян. 1878).

Императорътъ решилъ самъ да предупреди султана защо се налага окупирането на столицата. Той му телеграфиралъ:

„ Ваше Величество ще ми отдадете право ка-
„ то признаете, че азъ желая искрено единъ до-
„ бъръ миръ и възстановление на дружескитѣ
„ отношения между двете ни империи. Въ това
„ време когато нашитѣ делегати се стремятъ
„ къмъ такива резултати, Велико-Британското
„ правителство, на основание донесенията на
„ своя посланикъ въ Цариградъ, възползувано
„ отъ по-раншния ферманъ, изпрати своята фло-
„ та въ Босфора за защита на своитѣ поданици;
„ сѫщитѣ мѣрки били взети и отъ другитѣ дър-
„ жави. Това решение ми налага д ъ л г ъ т ъ
„ да взема отъ моя страна съобразнитѣ мѣрки
„ за влизането на моята армия въ Цариградъ за
„ охрана на християнското население, което мо-

„ же да бѫде подложено на опастность. Ако азъ
„ бѫда принуденъ да предприема тази мѣрка, тя
„ ще има само миролюбива цель: подържане ре-
„ да. А това не противоречи на намѣренията на
„ Ваше Величество". . . (Царски архивъ, тел. на Александъръ II до Абд. Хамидъ. 30 ян. 1878).

За решението на царя, Горчаковъ уведомилъ европейскитѣ кабинети съ циркулярна нота, (29 ян. 1878).

Тази проектирана мѣрка на Русия, привела въ паника английското обществено мнение.

Графъ Шуваловъ получилъ инструкции да заяви на Дерби, че Русия е свободна въ своитѣ действия и не се счита въ нищо задължена на Англия. (Горчаковъ до Шуваловъ 30 I. 1878 г.).

Въ бурното заседание на английскитѣ министри било възприето, по предложението на лордъ Дерби, да се допустне влизането на руската войска въ Цариградъ, но по никой начинъ да не се допустне окупирането на Галиполи.

Англия ще смѣтне, че подобна мѣрка на Русия ще предизвика Casus belli, защото английската ескадра се излага на опастность, ако Дарданелитѣ бѫдатъ заградени съ мини и тя ще остане въ пленъ въ Мряморното море.

Графъ Шуваловъ изтълкувалъ това гледище на английското правителство, че щомъ Русия обещае да не окупира галиполския полуостровъ и булаирскитѣ позиции, Англия нѣма да прави никакъвъ десантъ, нито на европейскиятъ, нито на азиятскиятъ брѣгъ.

На царската депеша отъ 30 януарий, султанътъ отговорилъ:

„ Депешата на Ваше Императорско Величе-
„ ство ме крайно разтревожи. Поехъ предъ ваши-
„ тѣ пратеници задължението да възстановя мира.
„ Всичкитѣ народи подъ моя скиптъръ живѣятъ

„ въ съвършена безопастность, иматъ равни
„ права и моето покровителство. Моето прави-
„ телство поиска и се изпълни това му искане за
„ отдалечаването на английската флота. Заради
„ това не мога нито на минута да предположа,
„ че Ваше Императорско Величество, узнавайки
„ истинскитѣ подробности за този случай, ще да-
„ де ходъ на посоченитѣ въ вашата депеша мѣр-
„ ки". (Царски архивъ. Телеграма на Абдулъ Хамидъ до Царя, отъ 31 ян. 1878).

Отъ 31 януарий до 7 февруарий, по този извънредно опасенъ въпросъ за английското вмѣшателство въ руско-турскитѣ преговори, били размѣнени между царя и Абдулъ Хамидъ осемь телеграми. Царьтъ съобщавалъ тия телеграми на брата си въ главната квартира въ Одринъ.

Игнатиевъ започналъ преговоритѣ съ турскитѣ делегати, при извънредно нагорещена атмосфера, при едно напрежение на постоянна угроза да се изложи на рискъ грандиозното дѣло на Русия за нашето освобождение.

Между това главнокомандующиятъ получилъ отъ царя две телеграми на 29 и 30 януарий съ които му заповѣдалъ да окупира Цариградъ.

Дипломатическитѣ съветници при главната квартира посъветвали Николай Николаевича, предъ видъ известни неясности въ царскитѣ телеграми, да се искатъ разяснения отъ Петерсбургъ. Великиятъ князъ отхвърлилъ тоя съветъ и телеграфиралъ на брата си:

„Всичко ще бѫде изпълнено, както ти заповѣда!"

Тоя отговоръ до царя билъ изпратенъ на 4 февруарий 1878 г.

ГЛАВА XX

ПРЕГОВОРИТѢ ЗА МИРЪ ВЪ САНЪ-СТЕФАНО

Руската армия подъ Цариградъ. — Англия и Австро-Унгария откриватъ картитѣ си. — Игнатиевъ въ Санъ-Стефано. — Мѫчнотии за западнитѣ граници на България. — Игнатиевъ включва Одринъ и Солунъ въ предѣлитѣ на България. — Едно бурно заседание на 16 февруарий. — Интервенцията на Мехмедъ Али паша. — Сарказъмъ и заплашвания. — Какво отговорилъ Игнатиевъ. — Ултиматумъ. — 19 февруарий. — Границитѣ на свободна Българаия. — Ратификацията на Санъ-Стефанския договоръ. — Цѣла Европа противъ него. — Поведението на Солзбери и Бинонефилдъ. — Една речь на последния.

Нѣколко дена следъ полагането основитѣ на нова България, великиятъ князъ заминалъ съ своята „дружина" — сто хилядна армия и се разположилъ въ предградията на Цариградъ, въ малкото селце Санъ Стефано. Тамъ пристигналъ и генералъ Игнатиевъ, придруженъ отъ Нелидова, за да продължи преговоритѣ за окончателния миръ. Представителитѣ на султана били: Савфетъ паша, министъръ на външнитѣ работи и Садуллахъ-бей. Преговоритѣ се водили тайно, но въпрѣки това турското правителство държало английския посланикъ въ Цариградъ въ течение на преговоритѣ. Цариградското правителство търсило очевидно подкрепа въ Лондонъ противъ Русия и заради това то не прекѫсвало връзката си съ английския дипломатически представитель.

Въ това време Горчаковъ съобщилъ официално на останалитѣ евроейски кабинети съдържението на одринското примирие. Предъ страхътъ, че руската армия е подъ стенитѣ на Цариградъ и при мисъльта, че една нетактичность на султановото правителство може да предизвика Русия да окупира турската столица, лондонскиятъ кабинетъ започналъ да създава мѫчнотии на Русия, една отъ друга по-изненадващи, съ цель да я накара да бѫде отстѫпчива.

Това обстоятелство не било пропуснато отъ прозорливото око на царя. Той знаялъ, че освободителното дѣло на Балканитѣ не може да се затвърди безъ удобрението на Европа. Преди сключването на одринското примирие лондонскиятъ кабинетъ заявилъ на останалитѣ велики сили, че Англия нѣма да удобри сключения между Русия и Турция миренъ договоръ, ако той противоречи на сѫществующитѣ международни договори, отнасящи се за Турция и ако английскитѣ интереси бѫдатъ засегнати. Сѫщото становище заела и Австро-Унгария. Тия две държави се противопоставили още отъ самото начало противъ създаването на едно велико славянско царство на Балканитѣ.

Още преди падането на Плѣвенъ царя изпратилъ саморѫчни писма до австрийския и германски императори, придружени съ проекта на руското правителство за създаването на България. Вилхелмъ I отговорилъ едва следъ шесть недѣли, а Францъ Иосифъ забавилъ още по-дълго време отговора си, очаквайки да види какъ ще се развиятъ събитията. Когато победоносното руско орѫжие даде възможность на Русия да диктува мира, виенската дипломация, предъ страха да види друго разрешение на босненския и херцеговински въпроси — противно на Австро-

унгарскитѣ изгоди, — потърсила съюзници и не закъснѣла да ги намѣри въ лицето на Англия и Германия противъ Русия.

Русия все пакъ имала още вѣра въ Германия. Това се вижда и отъ едно писмо на Николай Николаевичъ до царя, датирано отъ Санъ-Стефано.

Англия продължава да обкрѫжава свободата на Русия. Два деня преди одринското примирие, сѫръ Лейардъ получилъ заповѣдь отъ Лондонъ да заяви на Високата порта, че Англия е решила да изпрати шесть военни параходи предъ Цариградъ. Турското правителство се изплашило и противопоставило аргумента, че това би дало поводъ на руситѣ да окупиратъ столицата.

При такова положение на нѣщата, Русия трѣбваше, естествено да бърза съ сключването на мира. Преговоритѣ се започнали въ Санъ-Стефано, при страшно неблагоприятни за Русия условия.

Въ първитѣ си срещи съ Савфетъ паша Игнатиевъ останалъ подъ впечатлението, че султановиятъ пратеникъ нѣма неограничени наставления относно границитѣ на бѫдаща България. Той се съгласилъ да чака новитѣ наставления отъ Цариградъ, като п р и е л ъ предложението на Савфатъ паша да се иска и мнението на военнитѣ стратези, които по-добре познаватъ топографията и етнографията на османската империя.

Рускиятъ проектъ за границитѣ на България билъ, както казахме, изработенъ още презъ лѣтото, подъ Плѣвенъ и допълненъ отъ Игнатиевъ въ Петерсбургъ, презъ януарий, преди да отпѫтува за Одринъ.

Първоначалниятъ проектъ на Игнатиевъ за границитѣ на нова България билъ да се включи и Солунъ въ новото княжество. По този въпросъ Игнатиевъ пише въ мемоаритѣ си:

„ Ние включихме Солунъ въ предѣлитѣ на Бълга-
„ рия, считайки тоя градъ като такъвъ, който се е
„ прославилъ съ славянскитѣ просвѣтители Кири-
„ ла и Методия, обаче, ние имахме предъ видъ и
„ наставленията на канцлера Горчаковъ, да от-
„ стѫпимъ тоя градъ на Турция, както и Одринъ,
„ ако Високата порта приеме другитѣ граници за
„ България".

На 16 февруарий се състояло едно бурно заседание на рускитѣ и турски делегати, на което присѫтствувалъ и главнокомандующия на турскитѣ войски, Мехмедъ Али паша.

Турскиятъ главнокомандующъ развилъ своята теза, подкрепена съ много слаби аргументи, противъ юго-западнитѣ граници на България както и противъ разширението границитѣ на Сърбия на западъ. Въ своята буйна и нездържана речь Мехмедъ-Али изказалъ следнитѣ мисли, отбелезани въ протоколнитѣ бележки, държани отъ секретаритѣ на графъ Игнатиевъ.

„ . . . Тъй като Русия се е загрижала да обра-
„ зува отдѣлни народности, да имъ опредѣли
„ естествени и етнографически граници надъ раз-
„ валинитѣ на турската империя, която Русия
„ иска да унищожи, то тя, Русия, нѣма право да
„ откаже правото на сѫществуване и на албан-
„ цитѣ, които принадлежатъ къмъ едно племе,
„ имайки право да се гордѣе съ своето произ-
„ хождение и което е много по-войнствено отъ
„ българитѣ и сърбитѣ. Следователно Високата
„ порта не може да пожертвува тѣхното бѫдеще
„ както тукъ става дума, защото това се отнася
„ до бѫдещето на турската империя и до честьта
„ на султана." . . .

Графъ Игнатиевъ се убедилъ, че е излишно да се водятъ по-нататъкъ преговоритѣ при такова настроение, което Мехмедъ Али искалъ да създаде

съ своята тактика. Рускиятъ извънреденъ пратеникъ решилъ да отреже апетита на главнокомандующия и да му даде заслуженъ урокъ за неговото неприлично държание. Съ тонъ учтивъ, но строгъ и саркастиченъ Игнатиевъ се обърналъ къмъ Мехмедъ Али паша и му казалъ:

„ Радвамъ се, че сега ми давате възможность
„ да ви опозная по-добре, като слушахъ да раз-
„ вивате една пропаднала теза, но азъ съмъ длъ-
„ женъ да ви предупредя, че прекѫсвамъ разго-
„ воритѣ съ васъ за границитѣ на България, за-
„ щото тоя въпросъ васъ, като командующъ вой-
„ скитѣ, а не като дипломатически представитель,
„ не интересува. Дипломатическитѣ представите-
„ ли на султана поискаха да ви консултиратъ вър-
„ ху тия граници, като познавачъ на мѣстата. Това
„ е тѣхна работа. Азъ ,обаче, не мога да приема
„ по никой начинъ нито вашия маниеръ да гово-
„ рите, нито логиката на вашитѣ мисли. Не съмъ
„ длъженъ да ги взема подъ внимание до като
„ вие не се явите тукъ съ пълномощно отъ Него-
„ во Величество султана, който да ви натовари да
„ водите съ менъ преговоритѣ за мира" . . .[1])

Тази студена струя отъ речьта на графъ Игнатиевъ паднала като леденъ душъ върху Мехмедъ Али. Чувствувайки, че се е изложилъ, турскиятъ главнокомандующъ почналъ да се извинява, че действително той нѣма пълномощия да преговаря, освенъ да даде освѣтления отъ топографически и стратегически характеръ, но той защищава интереситѣ на султана и на мѣстното население, което ще бѫде включено въ българскитѣ граници. Следъ това той прибавилъ саркастично, като гледалъ Севфетъ паша, че тая отговорность ще падне всецѣло върху плещитѣ

[1]) Записки на Игнатиевъ отъ Санъ Стефано.

на турскитѣ делегати. Главнокомандующиятъ искалъ да сплаши турскитѣ дипломатически представители и се опиталъ да имъ даде куражъ да се противопоставятъ на рускитѣ искания.

За да тури край на това бурно заседание, Игнатиевъ повишилъ тонътъ и казалъ:

„ Ако вие се намѣсихте въ нашитѣ преговори
„ и искате да говорите съ насъ въ качеството си
„ на главнокомандующъ на събранитѣ войски
„ около Цариградъ, то азъ, въ качеството ми на
„ дипломатъ, нѣмамъ никаква работа съ васъ.
„ Отъ момента, когато главнокомадующиятъ на
„ турскитѣ войски иска да се бърка въ прегово-
„ ритѣ, азъ мога да го отправя само до нашия
„ главнокомандующъ, велия князъ Николай
„ Николаевичъ, който разполага съ достатъчно
„ сили за да вразуми този господинъ, по-добре
„ отъ когато азъ бихъ го направилъ".

Игнатиевъ добавилъ къмъ дипломатическитѣ представители на султана: „убедихъ се, че е без-
„ полезно да преговарямъ повече съ васъ, до ка-
„ то не приемете границитѣ на България, тъй как-
„ то ви ги предложихме въ последното заседа-
„ ние. Това е максималната отстѫпка, която мога
„ да ви направя".

Следъ три дена, на 19 февруарий още отъ сутриньта, войскитѣ били на щрекъ. Очаквала се последната среща на пълномощницитѣ отъ дветѣ страни. Турскитѣ пълномощници се задали и били отведени въ историческата онази кѫща, отъ която, следъ нѣколко часа, генералъ Игнатиевъ, съ треперящъ гласъ, съобщилъ на събралитѣ се въ двора офицери: — „Братя! мога да ви поздравя съ подписването на мира".

Споредъ този договоръ (чл. 6) България става автономно княжество, подвластно на Турция, съ християнско правителство и съ народна войска.

Точнитѣ предѣли на България ще се очертаятъ отъ особна руско-турска комисия, която ще има предъ видъ болшинството на населението и принципътъ на народностьта тъй сѫщо и топографическитѣ нужди и практическитѣ интереси за съобщенията на мѣстнитѣ населения. Въ общи чърти границитѣ на Санъ-Стефанска България започвали отъ новия предѣлъ на Сръбското княжество, следватъ западната предѣлна линия на Вранянската кааза до бърдото на планината Карадагъ. Къмъ западъ граничната линия върви по западнитѣ предѣли на казитѣ Куманово, Кочани, Калканделенъ до планината Корабъ; отъ тамъ по рѣката Велещица до съединението ѝ съ Черни Дринъ. На югъ върви до Дринъ, по западния предѣлъ на охридската кааза, къмъ планината Кина покрай западнитѣ предѣли на казитѣ Корча и Старото до планината Грамъ. После покрай костурското езеро до рѣката Могленица и, следъ като върви по нея и преминава на югъ отъ Янина ще се отправи, презъ устието на Вардаръ и Галико, къмъ селата Парга и Сарай-Кьой. Отъ тамъ презъ срѣдата на Бешикъ-Гьолъ до устието на рѣкитѣ Струма и Карасу, по крайбрѣжието на морето до Бару-Гьолъ. По-нататъкъ, по северо-западна посока къмъ Чалъ-тепе презъ горитѣ Ешекъ-кулачи, Чепелионъ, Кара-Коласъ и Ишикларъ до рѣката Арда. Отъ тамъ границата ще следва къмъ Черминъ и като остави Одринъ, на югъ презъ селата Смютлю, Кара-Хамза, Арнаутъ-кьой, Акарджи и Енидже до рѣката Теке-Дереси и Чорля-Дереси до Люле Бургасъ и отъ тамъ презъ рѣката Суджакъ-Дере до селото Сергенъ. Границата ще се простре презъ височинитѣ направо къмъ Хекимъ-Табясѫ, гдето ще допре до Черното море. На изтокъ Черното море, кѫдето границата ще се отдѣли близо до Мангалия и ще се продължи, по-

край южнитѣ предѣли на Тулчанския санджакъ и ще се свърши при Дунава до Раково.

По-нататъкъ въ Санъ-Стефанския договоръ чл. чл. 7, 8, 9, 10 и 11 се предвиждатъ наредбитѣ за управлението на страната, за бѫдещата царствующа династия, за окупацията на нашата земя отъ рускитѣ войски, за данъка, който България се задължава да плаща на Турция, отношенията на българската държавна власть къмъ турцитѣ, които ще останатъ въ България и пр.

Официалното съобщение на Санъ-Стефанския договоръ не могло да стане преди да бѫде той ратифициранъ (удобренъ и подписанъ отъ руския царь и отъ султана). Това било извършено на 5 мартъ. Още на другия день Горчаковъ съобщилъ съдържанието му на великитѣ сили. Впечатлението отъ договора било потресающе. Англия и Австро-Унгария почнали да се приготовлявать за всѣка евентуалность. Виенскиятъ парламентъ гласувалъ триста милиона воененъ кредитъ, а будапещенскиятъ гласувалъ 125 милиона. Наредъ съ тия приготовления виенското правителство, на чело съ графъ Андраши, довѣренъ и близъкъ приятель на князъ Бисмаркъ, повдигнало въпросъ за една конференция въ Виена, кѫдето да се разисква Санъ-Стефанския договоръ. По-късно идеята за конференция била изоставена въ полза на единъ конгресъ въ Берлинъ. Печатътъ въ Австрия и Унгария повдигналъ кръстоносна война противъ новосъздадената Санъ-Стефанска България. Дори правителственитѣ органи заявяватъ, че равновесието на Балканитѣ е разрушено, че създаването на едно велико славянско господарство не ще служи, освенъ на интереситѣ на Русия и ще заплашва жизненитѣ икономически интереси на Австро-Унгария на Балканитѣ. Подъ давлението на общественото мнение, виенското правителство

съобщило на петербурското, че интереситѣ на австрийската монархия изискватъ, щото тя да окупира Босна и Херцеговина за да предотврати смутоветѣ, които биха се появили въ тия страни. Тази декларация на графъ Андраши издавала неговитѣ намѣрения и поведението, което той си предначерталъ да държи въ бѫдещия конгресъ въ Берлинъ.

Въ сѫщиятъ день, когато английската кралица свикала парламента на извънредна сесия, (18 мартъ) и съобщила намѣрението си да „повика подъ знамената резервиститѣ", въ сѫщиятъ день, лордъ Солзбери изпратилъ на великитѣ сили единъ циркуляръ отъ голѣма важность. Този документъ може да се раздѣли на две части. Въ първата часть английскиятъ министъръ, като напомня какъ сѫ се развивали събитията отъ обявяването на войната, заявява, че Санъ-Стефанския договоръ трѣбва да се разгледа всестранно въ Берлинския конгресъ, а не само нѣкой части отъ него, както това иска Русия. Втората часть е една безпощадна критика на Санъ-Стефанския договоръ, критика неоснователна и предназначена по-вече съ агитационна цель, като настрои общественото мнение противъ Русия.

Нѣколко деня следъ това английскиятъ премиеръ министъръ, лордъ Биконсфилдъ, произнесълъ една речь въ камарата на лордоветѣ, въ която, между другото, казалъ следнитѣ думи: „Санъ-Стефанскиятъ договоръ унищожава съвсемъ Еврепойска Турция; той създава една България, въ която не живѣятъ българи; той създава нови закони, които се налагатъ на гърцитѣ въ Епиръ и Тесалия и прави отъ Черно море руско море" . . . Той изтъкналъ мисъльта, че Англия е длъжна да иска и да наложи неговото премахване.

ГЛАВА XXI

КЪМЪ БЕРЛИНСКИЯ КОНГРЕСЪ

Краятъ на Игнатиевата мисия. — Бисмаркъ на сцената. — Прекания между Лондонъ и Петерсбургъ. — Солзбери противъ българската кауза. — Солзбери и гръцкитѣ дезидерати. — Андраши непримиримъ. **— Негодуване въ Петербургъ. — Австро-руски конфликтъ. — Докладна записка на генералъ Обручевъ.** — Телеграмата на царя до главнокомандуващия. **— Собственоржчно писмо на царя до брата му. — Царьтъ иска завземането на Босфора. — Неутешителни известия отъ Санъ-Стефано.** — Николай Николаевичъ и султана. **— Англо-руската конвенция пожертвува Санъ-Стефанска България.**

Преди всичкото време до като трая войната западнитѣ държави не излѣзоха отъ неутралитета. Въ Франция ставали вжтрешни промѣни; властьта минала решително въ ржцетѣ на републиканската партия; консервативно-монархическия елементъ, начело съ херцогъ Деказъ и херцогъ де Бройлъ, отслабналъ съвсемъ. Тия промѣни отдалечили вниманието на правителството отъ източнитѣ работи.

Отъ одринското примирие до Санъ-Стефанския договоръ нито Франция, нито Италия не предявили нѣкакви претенции къмъ Русия.

Въпрѣки това не безъ значенаие е да се отбележи фактътъ, че съ падането на Деказъ и идването на Уадингтонъ като министъръ на външнитѣ работи, френската дипломация забравила услу-

гитѣ на Русия презъ 1875 г. Тя почнала явно да кокетира съ Англия и Германия.

Между това Бисмаркъ поканилъ великитѣ сили на конгресъ въ Берлинъ.

Лондонскиятъ кабинетъ заявилъ, че Англия приема да участвува въ конгреса, подъ условие да бѫдатъ поставени на разискване въ него всички въпроси съдържащи се въ Санъ-Стефанския договоръ и че никакво измѣнение на сѫществующето положение на нѣщата — по силата на пораншни договори — нѣма да стане безъ общото съгласие на великитѣ сили.[1])

Горчаковъ отговорилъ[2]), че Русия дава съгласието си да се разискватъ въ конгреса ония въпроси, които интересуватъ Европа, но повече отъ това Русия не може да обещае.

Отъ съдържанието на тази телеграма личи, че рускиятъ канцлеръ се счелъ за обиденъ отъ този високомѣренъ тонъ на Англия.

На 7 мартъ[3]) Горчаковъ телеграфира следното на своя посланикъ въ Лондонъ: „Мирниятъ договоръ между Русия и Турция, понеже не съдържа никакви тайни клаузи, ще бѫде съобщенъ на правителството на Нейно Величество, Английската кралица, много по-рано отъ събранието на конгреса. Британското правителство, както и останалитѣ правителства на великитѣ държави ще иматъ пълна свобода въ конгреса на обсѫждания и действия, каквито, безспорно, и Русия иска за себе си".

Англия не се задоволила отъ тоя жестъ на Русия; тя искала щото Санъ-Стефанския договоръ да бѫде изцѣло поставенъ на обсѫждане въ конгреса. На това Горчаковъ възразилъ, че останалитѣ кабинети могатъ да повдигатъ каквито и да било въпроси, но Русия си запазва правото да ги приеме или не.

На тази телеграма на лордъ Дерби, князъ

[1]) Archives diplomatiques 25. II. 78. Documents. Синя книга, депеша Дерби.

[2]) Циркуляръ, 3 мартъ 1878 г.

[3]) Телеграма отъ Горчаковъ до Шуваловъ, 7. III. 1878

Въ тази полемика между Лондонъ и Петерсбургъ личи явното намѣрение на шефа на английското правителство, лордъ Биконсфилдъ, да предизвика Русия на единъ военененъ конфликтъ. На 20 мартъ той изтръгналъ отъ престарѣлата кралица, Виктория, единъ декретъ за мобилизация на резервнитѣ набори. Тази мѣрка изненадала обществото, най-вече лордъ Дерби, който, въ знакъ на протестъ, си подалъ оставката. Лордъ Салзбури, бившъ приятель на Игнатиевъ, сега досущъ въ водитѣ на Биконсфилда, поелъ министерството на външнитѣ работи.

Новиятъ лордъ министъръ изпратилъ до английскитѣ посланици въ свѣта единъ циркуляръ. който ималъ характеръ на обвинителенъ актъ противъ Русия. Споредъ тоя циркуляръ Англия счита, че съ Санъ-Стефанския договоръ Русия разширява своето влияние на изтокъ.

„Новосъздадената България, пише лордъ Салзбури, отъ Черното море до архипелага, като славянска държава е погълнала население отъ гръцко произхождение и има едно правителство избрано и организирано отъ Русия, окупирана е отъ руска армия— ще бѫде неизбежно подъ политическото и търговско влияние на Русия; това значи голѣмата часть отъ Балканския полуостровъ. Това влияние ще бѫде значително разширено и вънъ отъ предѣлитѣ на България, поради предвиденитѣ въ Санъ-Стефански договоръ права за Русия да бди за прилагането на реформитѣ въ Турция, следователно руското влияние ще се разпространи и въ Епиръ и въ Тесалия" . . .

Тукъ прозира явната мисъль на Англия да представи предъ свѣта руската политика на Балнитѣ като завоевателна.

Горчаковъ възразилъ, че Англия съ своя мемоаръ казва какво не удобрява и какво не иска отъ Санъ-Стефанския договоръ, но премълчава това което иска и не предлага нищо. Рускиятъ канцлеръ опровергава, че новосъздадена България е поставена подъ руска зависимость „България, пише Горчакова, биде създадена още въ Цариградската конференция. Въ Санъ-Стефанския договоръ не се поменува нито дума за руски контролъ надъ България . . .[1])

Графъ Андраши се въздържалъ да влѣзе въ разборъ и критика по руско-турския договоръ отъ 19 февруарий 1878 г., но той отправилъ упрекъ, че Русия нарушила постигнатото споразумѣние между Австро-Унгария и Русия преди избухването на войната.

Въ Петерсбургъ считали разногласието между двѣтѣ империи за едно недоразумение и заради това Александъръ II пратилъ въ Виена генералъ Игнатиевъ съ саморѫчно писмо до Францъ Иосифъ.

Рускиятъ дипломатъ не успѣлъ да убеди Австрийския Дворъ, че Санъ-Стефанския договоръ не противоречи на постигнатото споразумение между Виена и Петерсбургъ отъ 1877 година, но той успѣлъ да предразположи графъ Андраши да му каже кои пасажи въ Санъ-Стефанския договоръ той счита, че противоречатъ на интереситѣ на Австро-Унгария и какви видоизмѣнения трѣбва да се направятъ.

Исканията на Австрия били следнитѣ:

1. Да окупира Босна и Херцоговина и южнитѣ отъ тѣхъ окрѫзи, които били дадени по договора на Черна Гора. Освенъ това Австрия искала Новопазарския Санджакъ, както и крепостьта Ада-Кале, на Дунава.

2. Да се откаже на Черна Гора пристанище на Адриатическо море.

3. Измѣнение западнитѣ граници на сръбското княжество отъ къмъ Босна и Стара Сърбия.

4. Да се изключи отъ състава на България цѣла Македония, а южнитѣ граници на княжеството да бѫдатъ съвсемъ далечъ отъ Одринъ, и

5. Намаление окупационния периодъ на рускитѣ войски въ България отъ две години на шесть месеци.

Графъ Андраши поставилъ като условие, че ако Русия приеме исканията на Австрия, последната се съгласява да остане вѣрна на споразумѣнието и ще се откаже да влиза въ съгласие съ Англия противъ Русия, ще поддържа исканията на Русия за Дунавска Бесарабия и въобще, въ бѫдещия конгресъ, ще даде дипломатическа поддръжка на Русия.

Въ противенъ случай виенскиятъ кабинетъ не се счита въ нищо задълженъ и си запазва пълна свобода на действие.

Това не означавало нищо друго освенъ туряне ножа на гърлото и съ сила изтръгване обещания, които заличаватъ героичната епопея, която роди Санъ-Стефанския договоръ.

Въ Петерсбургъ не били разположени да удовлетворятъ исканията на Андраши съ изключение на ония, които се съдържали въ австро-руското споразумѣние. Не прекѫсвайки на всѣки случай тайнитѣ преговори въ тая посока съ Австрия, руското правителство започнало да се готви за война, не само съ Англия, но и съ Австро-Унгария, ще повече, че силнитѣ протести противъ Санъ-

[1]) Циркуляръ отъ 28 мартъ, 1878 г.

Стефанския договоръ, започнали да се отражаватъ и въ балканскитѣ страни, кѫдето интригитѣ на Австрия и Англия възбуждали общественото мнение противъ Русия. Така напримѣръ Ромъния въстанала противъ всѣко решение да се отцѣпи южна Бесарабия и даде на Русия. Гърция искала отъ Англия да бѫде удовлетворена за гдето не се намѣсила на страната на Русия противъ Турция; тя предявила претенции да бѫдатъ приети въ конгреса нейнитѣ делегати. Даже Сърбия почнала да негодува, че била онеправдана съ Санъ-Стефанския договоръ.

Рускиятъ генераленъ щабъ изготвилъ плана на военнитѣ действия, въ случай на война съ Англия и Австрия. Решено било да се струпа на австрийската граница останалата часть отъ армията съ подкрепление на кавказкитѣ дивизии и нѣкои части отъ заддунайската армия. Но войната би имала успѣхъ само ако рускитѣ войски, съ които Николай Николаевичъ разполагалъ на балканския фронтъ, заематъ Босфора за да попречатъ на английската ескадра да проникне въ Черното море.

„Намъ е нуждно да бѫдемъ на чисто съ Турция, пише въ доклада си до императора, генералъ Обручевъ; съ насъ ли ще бѫде, противъ насъ ли ще бѫде или неутрална ще остане".

Най-неизгодното за насъ е, ако Турция остане неутрална. Присѫтствието на въоръжени сили въ съседство съ театъра на военнитѣ действия е опасно. Ако Турция запази подъ оръжие армията си, то тя трѣбва да бѫде или съ насъ или противъ насъ. Нейната неутралность ние можемъ да признаемъ само тогава, когато тя вземе инициативата да очисти своитѣ води отъ присѫтствието на английскитѣ броненосци. Ако това сама не може да стори, ние можемъ да й помогнемъ, но подъ условие да завземемъ ние Дарданелитѣ и

Босфора и заградимъ съ мини пѫтя отъ Средиземно за Черно море.

„ Не се ли съгласи султана на това, то ние „ трѣбва да пристѫпимъ веднага съ сила да завземемъ Проливитѣ".

Царьтъ възприелъ мнението на този опитенъ стратегъ и телеграфиралъ на брата си въ Санъ-Стефано:[1]) „Главнитѣ наши сили трѣбва да бѫ- „ датъ съсрѣдоточени срещу Цариградъ и Гали- „ полския полуостровъ, въ случай на война съ Ан- „ глия".

Друга телеграма:

„ Предъ видъ явно враждебното настроение „ на Англия[2]), която търси претекстъ да се скара „ съ насъ, необходимо е да се преустанови вър- „ щането на гвардията и гренадиритѣ и да се взе- „ матъ всички мѣрки да се попречи на англича- „ нитѣ да преминатъ Босфора. Моля те, не губи „ време, обмисли подробно и съобщи ми твоя „ планъ на действие. Може ли да разчитиме на „ турското съдействие или да се пристѫпи мимо „ тѣхното решение?"

Въ трета телеграма Царьтъ съобщава на брата си:

„Относително поведението на Австрия ти си въ течение по телеграмитѣ на канцлера. Нашитѣ стратегически позиции си оставатъ предишнитѣ. Въ телеграмитѣ си азъ не говоря за Австрия, защото тѣ съдържатъ само указания за разпоредби относно най-близкия предметъ, който ни занимава — Босфора. Ако сѫдя по твоята последна телеграма надявамъ се, че всички мѣрки сѫ взети за бързото завзимане на Проливитѣ, когато нуждата продиктува тази мѣрка. Моля те съобщи ми

---

1) Телегр. на Царя до брата си, 5. III 1878 год.

2) Телегр. на Царя до брата си, 6. III 1878 год.

въ какъвъ срокъ мислишъ да изпълнишъ това. Намѣренията на турцитѣ не отговарятъ на изявленията на Реуфъ паша, както ще видишъ отъ изпратенитѣ днесъ записки отъ Игнатиевъ[1])

Въ едно собственоржчно писмо до брата си, императорътъ развива своята мисъль върху необходимостьта да вземе Босфора:

„ . . . Моитѣ опасения, за които не веднажъ „ съмъ ти писалъ, започватъ все повече и повече „ да се оправдаватъ и ти виждашъ отъ депешитѣ, „ които ти се пращатъ, че Англия търси всѣки „ день новъ поводъ да ни обяви война. За тая „ цель тя измисля всѣки день нови работи, за да „ затрудни свикването на конгреса въ Берлинъ, „ защото, изглежда по всичко, тя се опасява за „ своето достойнство отъ едно мирно разрешение на спора.

„ Нейнитѣ заплашвания къмъ Високата порта „ да не допустне нашитѣ войски на брѣга на Босфора, изобличаватъ ясно нейнитѣ намерения да „ вмъкне фолатата си въ Черното море, което въ „ случай на война ще има за насъ пагубни послед„ствия. Ето защо, вчера ти изпратихъ шифрова„ на телеграма и ти повторихъ желанието си да „ завземешъ Босфора съ съгласието на Високата „ порта, а въ противенъ случай — съ сила. По„ тази причина счетохъ за нуждно да се преустано„ нови връщането на войски въ Русия, за да не „ се отслаби твоята сила, до като не получишъ „ гаранция, че турцитѣ нѣма да тръгнатъ съ „ Англия, а ще действуватъ заедно съ насъ, как„ то ни увѣрява тукъ Реуфъ паша. Последниятъ „ му разговоръ съ Игнатиевъ ще ти бѫде съоб„ щенъ и това трѣбва да остане въ твоитѣ рѫцѣ „ като документъ.

[1]) Царя до В. К. Николай, 7 мартъ, 1878.

„ Съ нетърпение ще очаквамъ отъ тебъ из„ вѣстие и мнѣние за завземането и загражда„ нето на Босфора и Галиполи, ако това е въз„ можно. Надѣвамъ се, че Поповъ ще ти даде „ голѣмо съдействие отъ страна на морското „ ведомство.

„ Военниятъ министъръ ще ти пише подробно „ върху този въпросъ, заради това азъ върху „ него повече нѣма да ти пиша.

„ Здравословното ти състояние ме много „ огорчава. Богъ да ти даде сили да доведешъ „ до край започнатото дѣло! Относно Австрия „ не мога още нищо положително да ти кажа; „ едно е неуспоримо, че и тамъ Англия раздух„ ва умраза противъ насъ и поради това ние „ трѣбва да се готвимъ за най-лошото, като не „ скриваме колко би се затруднило нашето по„ ложение, ако и Австрия ни обяви война . . . . . „ Азъ съмъ здравъ, но ти можешъ да си „ представишъ колко съмъ угриженъ отъ всич„ китѣ тия нови усложнения. Богъ да ни помогне!"

Предчувствията не излъгали царя. Извѣстията отъ Санъ-Стефано не били никакъ утѣшителни. Високата порта отказала да допустне руската ескадра въ водитѣ на Босфора, подъ предлогъ, че това може да накара Англия повторно да нахлуе съ своята флота. Савфетъ паша отправилъ официяленъ протестъ до Нелидовъ като началникъ на дипломатическата канцелария на великия князъ и отказа на Високата порта да допустне движението на рускитѣ войски къмъ Босфора.

Този въпросъ, какъ именно Турция ще постѫпи при единъ конфликтъ между Русия и Англия, великиятъ князъ поставилъ ребромъ на султина, при ауденцията му въ Ялдъзъ Кьоскъ, на 15 мартъ 1878 г.

Отговорътъ на султана Абдулъ Хамидъ билъ уклончивъ.

„ Да ме питате за това, казалъ султана, не е
„ справедливо следъ като моитѣ рѫцѣ и крака
„ бидоха пречупени съ Санъ-Стефанския дого-
„ воръ и следъ като Турция биде доведена до
„ пълно безсилие. Мога ли да задържа англий-
„ ската флота насила предъ Дарданелитѣ ако
„ руската армия влѣзе въ Цариградъ? Всѣки
„ опитъ отъ моя страна да възпря английската
„ флота е равносилно да обрека Цариградъ на
„ загинване . . . и азъ, да спася именно моя
„ престоленъ градъ, приехъ тия тѣжки условия
„ на мира въ Санъ-Стефано . . . Моето поло-
„ жение между Русия и Англия е като това меж-
„ ду чука и наковалната.

„ Азъ не мога да си представя, безъ да ми
„ настръхнатъ коситѣ, навлизането на англий-
„ ската ескадра въ Босфора.

Султанътъ се питалъ самъ какво би станало съ него ако настѫпятъ такива събития. Той казалъ на великия князъ, че Русия го е довела до това безсилие и въ дадения случай само Русия може да спаси положението . . . „Защо английската флота влѣзе въ Мряморно море?" се запитва султана. — „Защото тѣ се страхуватъ вие да не окупирате Цариградъ . . . Миръ тъ е сключенъ и руската армия трѣбва да се отдалечи отъ Цариградъ; отъ това следва и английската флота да се отдалечи отъ Дарданелитѣ.

Великиятъ князъ се повърналъ на своя първоначаленъ въпросъ. Тогава Абдулъ Хамидъ заговорилъ, че той съвѣмъ не мисли да скѫса дружелюбнитѣ си отношения съ Русия, че той ще държи дружелюбенъ неутралитетъ въ случай на конфликтъ между Русия и Англия, но самъ той не може да предвиди какъ ще трѣбва да действува, ако руско-английския конфликтъ заплаши Цариградъ. — „Ако руския императоръ желае азъ да направя повече отъ това, то нека и той направи нѣщо за безпомощната Турция".

„ . . . Султанътъ искалъ да каже да се отеснатъ границитѣ на България за да не се разпадне съвсемъ турската империя. „Само въ такъвъ случай, прибавилъ Абдулъ Хамидъ, Турция може да даде ново направление на политиката си, да сключи отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ Русия, а това нѣма да бѫде безполезно за нея при общо-европейското неприятелско настроение спрямо Русия". И султанътъ завършилъ, че въ дадения моментъ Русия ще извърши дѣло на човѣщина, ще се притече на помощъ за да престане преследването на турското население отъ „дивитѣ българи", които незаслужаватъ съчувствието, което Русия питае къмъ тѣхъ.[1])

По нататъкъ въ писмото си великиятъ князъ съобщава на брата си, че Абдулъ Хамидъ произвелъ добро впечатление въобще, но той не се решавалъ нито нему, нито на турското правителство да направи предложение за съвмѣстна защита на Босфора и Дарданелитѣ противъ англичанитѣ.
„ Да завладѣемъ Босфора и Дарданелитѣ, пише
„ главнокомандующиятъ до брата си, това е ра-
„ бота извънредно трудна". Все пакъ „предъ видъ конфликтътъ съ Англия, направени сѫ всички разпоредби щото армията да потегли за Босфора, а моряцитѣ да посѣятъ Провлака съ мини. Ако турскитѣ власти укажатъ съпротивление, нашата армия ще си пробие насила пѫть".

Въ отговоръ на това царьтъ телеграфиралъ на брата си: „Твоя разговоръ съ султана не

1) Писмо на великия князъ Николай Николаевичъ до царя, отъ 15 мартъ 1878 г.

„ обещава нищо добро" . . . На Турция не бива „ вече да се правятъ никави отстжпки".

На 18 априлъ между Русия и Англия биде сключена конвенция, която опредѣли взаимнитѣ отстжпки които двете правителства постигнали преди свикването на конгреса въ Берлинъ.

Свиканъ на 13 юний 1878 година Берлинскиятъ конгресъ разпокжса Санъ-Стефанска България на петь части и остави дълбоки празнини въ историята на българския народъ, както и въ опредѣлението на европейскитѣ граници. Той очерта характера на бждещитѣ войни на Балканитѣ и посочи причинитѣ на голѣмитѣ европейски стълкновения.

А България въ своя 60 годишенъ свободенъ политически животъ показа на западно-европейския свѣтъ, че тя съ право се подреди въ числото на цивилизованитѣ държави и съ още по-голѣмо право разбира какъ трѣбва да обслужва своитѣ национални и държавни интереси.

НБУ

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Политическата кариера на графъ Игнатиевъ угасна въ първитѣ години отъ царуването на Александъръ III. Съ възкачването си на руския престолъ, Александъръ III промѣни значително, за да не кажемъ радикално, методитѣ на руската дипломация Той не бѣше голѣмъ поклонникъ на политиката на баща си и по отношение на сътрудницитѣ на Александъръ II, той проявяваше едно чувство на невнимание и заради това бѣше се обкржжилъ още отъ самото начало на царуването си, съ личности, знаменити по минало и заслуги, но решително противни на политическата ориентировка, която характеризираше царствения периодъ на баща му.

Александъръ III бѣше сторонникъ на общественото мнѣние което подготви Освободителната война, представлявано отъ московскитѣ славянофили. Той взе участие въ Освободителната война, като командуващъ Дунавската армия, не се отлачи, действително, съ военна слава, но той се бѣ солидаризиралъ съ дѣлото на Игнатиева, въ Санъ-Стефано. Любимата литератира която хранѣше негови умъ, той намираше у Достоевски и въ „Московския Вѣдомости", на знаменития публицистъ, Катковъ. Царьтъ съ право бѣ наричанъ въ оная епоха, че е представитель на „руската или московската партия". Личнитѣ схващания на Александъръ III за сложнитѣ проблеми въ кржга на славянскитѣ течения възбуждаха основателно страха у Бисмарка; това караше по-

следния да затвърди още повече съюза на Германия съ Австро-Унгария.

Александъръ III притежаваше недостатъка, че той не присвояваше логическия комплексъ на идеитѣ и принципитѣ въ ръководенето на държавната политика, а се задаволяваше съ конкретни заключения, продиктувани повече отъ настроение отъ колкото отъ разумъ. Тъй напримѣръ московската доктрина на Аксакова и Каткова му бѣше симпатична, но тя не действуваше всецѣло върху императора но частично или пакъ при настроение. Московската школа подхранваше у него постоянното недовѣрие къмъ Австрия и една антипатия къмъ Велико-Британия. Тази бѣше и доктрината на Игнатиевъ. Но пъкъ отъ друга страна царя се влияеше отъ бюрократическия персоналъ на външното министерство и отъ известни хора, нему приближени, които не обичаха „малкитѣ братя на Балканитѣ, особено българитѣ". Извѣстни срѣди въ Петерсбургъ заблуждаваха императора по сѫщностьта на събитията въ България. Отъ трета страна силна бѣше още традицията въ царския дворъ за приятелскитѣ отношения съ Германия и въ дадения случай Александъръ III следваше, до извѣстенъ периодъ, политиката на Николай I-и Александъръ II.

Тия принципи на противоречие въ характера и мирозрението на Александъръ III се появиха още отъ самото начало на царуването му на дипломатическа почва, когато му предстоеше да назначи новъ министъръ на външнитѣ работи. Царьтъ извади отъ забвението графъ Игнатиевъ, който бѣше се оттеглилъ, оскърбенъ и изоставенъ следъ Берлинския конгресъ, и го назначи министъръ на държавнитѣ имущества, а после на вѫтрешнитѣ работи, но интимната мисъль на императора бѣше да го назначи по кѫсно, следъ

оттеглянето на престарелия Горчаковъ, за министъръ на външнитѣ работи.

Дълго време графъ Игнатиевъ бѣше на предния планъ и главенъ факторъ въ руската политика.

Нѣколко месеци следъ това Гирсъ устроилъ въ Данцигъ срещата на двамата императори, Вилхелмъ I-и, Александъръ III. Бисмаркъ, който писѫтствувалъ на срещата, повдигналъ дискретно въпроса дали Игнатиевъ ще бѫде министъръ на външнитѣ работи, Царя отговорилъ съ драстични изрази, които дали на желѣзния канцлеръ да разбере, че шансоветѣ му сѫ много малки.

Тази среща засили позициитѣ на Гирсъ противъ Игнатиевъ и на следующата пролѣть, на 9 априлъ въ деньтъ на Възкресение Христово, Горчаковъ подалъ оставка и въ сѫщия день Гирсъ билъ назначенъ за министъръ на външнитѣ работи.

Въ глухата борба между Гирса и Игнатиева първиятъ излѣзалъ победитель, защото самиятъ императоръ възприелъ политиката на европейското равновѣсие, което, отъ 18 юний 1881 и свиждането въ Данцигъ, се крепи благодарение на Русия, до момента, когато австрийската политика на Балканитѣ пречупи врѫзката между Русия и България.

Отъ тоя моментъ и графъ Игнатиевъ се оттегли отъ политиката и завърши живота си съ едно обаяние и трогателни спомени за Шипченскитѣ тържества.

Край

Ю-ръ Димитров
20.XI.1940.